

האיר המזרח

גיל חינוך לק"ש

כתב מרן (סי' ע ס"ב וז"ל, "קטנים פטורים לר"ת כשלא הגיעו לחינוך, ולרש"י אפילו הגיעו לחינוך מפני שאינו מצוי אצלו בזמן ק"ש בערב וישן הוא בבוקר וראוי לנהוג כר"ת" ע"כ. כתב המ"ב (ס"ק ו) שגיל חינוך הוא כבר שית כבר שבע וכמו בשאר כל המצוות, ע"ש כ"כ הב"ח (ד"ה "וכן קטנים") הביאו הכף החיים (אות ו), וכתב שדעת הש"ץ והרב חיד"א (קשר גודל) שהוא כבן ט' או יו"ד. וכתב (הכף החיים) שנראה דהכל לפי חורפיה דקטן. ושעל"פ החינוך הוא קודם שיהיה בן י"ג ויום אחד שאז חייב מדאורייתא בכל המצות אם הביא ב' שערות.

נמשך האנינות עד אחר ארבע שעות הדין בברכות השחר

כתב המ"ב (סי' עא ס"ק ד) שאם נמשך האנינות עד לאחר ארבע שעות דעת המ"א שלא יאמר ברכות השחר, ושיש חולקין עליו, וסב"ל זולת ברכת התורה וברכת שלא עשני גוי ושלא עשני עבד ושלא עשני אשה ע"ש. הגרי"ח זצ"ל כתב (רב פעלים או"ח ח"ב סי' ח) שהאחרונים השיגו עליו שהן אמת שהרמב"ם ז"ל סבירא ליה שברכות אלו אינו מברך אותם אא"כ נתחייב בהם, ופסק מרן ז"ל כותיה. אך הטור כתב בשם הגאונים שמברך אפי' אם לא נתחייב בהם דעל מנהגו של עולם נתקנו, ושכ"כ הכלבו, הר"ן, מור"ם בהגהה, הב"ח והפרי"ח ושהרב חיד"א (ברכי יוסף סי' מו) כתב שנתפסט המנהג כדעת מור"ם בהגהה ושכ"כ המטה יהודה שכ"ד רבנו הארי"י ז"ל, ושכנגד המנהג לא אמרין סב"ל וכן נגד הוראות הארי"י ז"ל לא שייך האי כללא דסב"ל ודעתו שאפשר לברך ברכות השחר כל היום, ע"ש. ועי"ע בכף החיים (סי' עא אות ד) דעות הפוסקים בזה. (ומה שכתב שלפ"ד רבנו האר"י אין מקום לברכות אלו לאחר התפלה, בר"פ הנ"ל רואים שאין ס"ל כותיה ע"ש). ומה שכתב עוד המ"ב שמותר לו לברך ברכות ק"ש כיון שבאונס עבר הזמן, כבר כתבנו בגליון מספר 5- שמסתימוות מרן (סי' נח ס"ו) נראה שגם אנוס אין לו לקרא ק"ש בברכותיה אחר שעה רביעית.

תשובות ופסקים

שני פסוקים המופיעים בפרשת ויקרא, שבה נמצא קריאת שמע

בשו"ע (סימן ע סעיף א') איתא: נשים ועבדים פטורים מקריאת שמע מפני שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, ונכון הוא ללמדם שיקבלו עליהם עול מלכות שמים. הגה. ויקראו לפחות פסוק ראשון.

ובמשנה ברורה (ס"ק ד') כתב: ונכון הוא. משמע מצד הדין פטורין, והב"ח פסק דחייבין מדינא לקבל מלכות שמים בפסוק ראשון עיי"ש אבל הריבה אחרונים חולקין על זה. ובערוך השלחן (סעיף ב') כתב: והנה זהו ודאי דביחוד השם ואהבתו חייבות הנשים כאנשים, ובאמת רבינו הב"י בספרו הגדול הביא בשם ספר אוהל מועד דנשים חייבות בפסוק ראשון דיחוד השם ע"ש וא"כ להפוסקים דס"ל דחויב ק"ש אינו אלא פסוק ראשון א"כ מהו זה דפטורים נתפסות שמע ועוד דרבותינו בעלי השו"ע כתבו דנכון הוא ללמדם שיקבלו עליהן עול מלכות שמים ויקראו לפחות פסוק ראשון עכ"ל. וקשה מאי ונכון הא חובה איכא, אמנם דאין זה קושיא דנהי דחייבות בזה מכל מקום אינן מצוות לקרא פסוקים אלו אלא שמצוות לאהבה ולמסור נפשותיהן על קידוש שמו יתברך, ועוד דאף אם צריכות לקרות פסוקים אטו החיוב בזמן ק"ש, אך האמת שאינן חייבות בקריאת הפסוקים ולזה היטב אשר אמרו רבותינו בעלי הש"ע דנכון ללמדם אבל חיובא ליכא.

וכתב בהליכות ביתה להגר"ד אויערבאך שליט"א (סי' ה' סעי' א'): וכבר נתפשט המנהג שהנשים קוראות כל ג' הפרשיות. וכתב שם בהערה ה' בדמנן גיבורים באלף המנן ס"ק ג' כתב בכוונת השו"ע דנכון ללמדם כל הג' פרשיות. וכן כתב בשו"ת מחזה אליהו (סי' י"י) וכמדומינת נתפסות המנהג היום שנשים אומרות כל ק"ש לכל הפחות בשחירות. ומסיים שם: היוצא מזה, שמדינא נשים פטורות מק"ש לגמרי, ונכון ללמדן שיאמרו לכל הפחות פסוק ראשון וברוך שם וכי (דבלבוש כתב שגם נכון ללמדן שיאמרו פסוק ברוך שם כבוד וכי דבכלל פסוק ראשון הוא) ואשה שאומרת כל הק"ש תבא עליה ברכה אבל אין לבקש זאת. וכן שמעתי מהגאון רבי נסים קרליץ שליט"א דנכון ללמד הנשים שיאמרו פסוק ראשון וברוך שם וכי. ובתשובות מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א (בקובץ תשובות ח"א סי' י"ח) מה הדברים שהנשים חייבות להתפלל כל יום מן הדין, כתב לגבי ק"ש, רק פסוק ראשון.

ומהגאון בעל המשנה הלכות שליט"א והגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א שמעתי דרוב הנשים שאינן נוהגות להתפלל כמו שכתבו במג"א בסי' ק"ו וסומכות על שיטת הרמב"ם שדי לומר שבח הודאה ובקשה לצאת ידי חובת תפלה מדאורייתא בדאי שאינם נוהגות לקרות קריאת שמע שמצד הדין פטורין.

נשים בברכות קריאת שמע

במשנה ברורה (שם ס"ק ב') כתב ופטורות ג"כ מברכות ק"ש דיש להם ג"כ זמן קבוע כדלעיל בסימן נ"ח סעי' ו, ומסיים שם המ"ב ואולם כ"ז כתבנו לענין חיוב אבל פשיטא דיכולות להמשיך חיוב על עצמן ולברך אפילו ברכות ק"ש וכדלעיל בסימן י"ז ס"ב בהג"ה [שכתב שם שנשים רשאיות לברך על מצות עשה שהזמן גרמא].

וכן כתב בכף החיים (ס"ק א'): ואם רצו לברך גם שאר הברכות של קריאת שמע וגם פסוקי דזמרה וברכותיה הרשות בידם, ועל כן נוהגות הנשים שידועות ללמוד להתפלל כל סדר התפלה כמו האנשים אין פחות מפרשת העקידה עד סוף עלינו לשבח.

וכתבו בהליכות שלמה (תפלה, פרק ז' סעיף ב') בשם מרן הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל: אף לדעת המחבר שנשים אין מברכות על מצוות שאינן מחייבות בהן, מכל מקום ברכת יוצר אור, אף על פי שדינה כמצוה שהזמן גרמא, הרי הן מברכות בשם ומלכות, וכן נהגו עדות הספרדים. וכדבר הלכה שם כתבנו: דדוקא בברכת המצוות ס"ל להמחבר (ש' תקפ"ט סעיף ו) דכיון שאינן מצוות לא יברכו, אבל ברכה כגון זו שאינה אלא שבח והודאה לשתיית. והברכה היא היא המצוה, למה נפסדין מלקיים מצוה זו.

וכן כתב בשו"ת אור לציון (ח"ב פרק ו' סעיף י'): אף שנשים אינן חייבות בברכות קריאת שמע, מכל מקום רשאיות לברך אם רצונן בכך. ובהערתו שם כתב משום שברכות השבח מותרות לברך אף במקום שאינן חייבות. וכן האריך להוכיח בשו"ת מחזה אליהו (סי' ט"ז) אות ב') דאפילו לדעת המחבר דאסור לנשים לברך על מצות עשה שהזמן גרמא מכל מקום מותרות לברך ברכות אלו.

ועיון בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סי' ב') מה שהאריך שאף בנות ספרד נוהגות לברך על מצות עשה שהזמן גרמא כדעת הרמ"א. ויעוין בהליכות ביתה להגר"ד אויערבאך שליט"א (בפתח הבית אות י"ח) הנמצית שיטות הפוסקים וסיכום ההלכה ומנהג אשכנז וספרד בנידיון זה.

נשים בברכות שאחרי קריאת שמע

במשנה ברורה (שם) כתב: אבל ברכת אמת ויציא דניתקן על ענין זכירת יציאת מצרים וכן הברכות שלאחריה דעריבת מחוייבות לאמרה דמצוות זכירת יציאת מצרים נוהגת בינם ובלילה וא"כ ממילא צריכים לסמוך גאולה לתפילה דבתפילה חייבות כדלקמן סימן ק"ו סעיף א', כן כתב המ"א, ועיין בפמ"ג שכתב דלמאן דסובר זכירת יציאת מצרים בלילה הוא רק מדברנן ואסמכתא אקרא א"כ ממילא הוא מצות עשה שהזמן גרמא ופטורות מן התורה רק מדברנן חייבות, וכ"כ בספר ישועות יעקב עיי"ש, ואפילו אם נימא דהוא מצוה מן התורה ביים ובלילה מצד כספר שאחרי אריה סי' י"ב הדנשים פטורות מטעם דהזכרה דיום היא מצוה בפני עצמה ואם לא הזכיר ביום א"צ להזכיר הזכרה זו בלילה ומה שמזכיר בלילה היא מצוה בפני עצמה עיי"ש. ובערוך השלחן (סעיף ד') הכריע כדעת השאגת אריה דנשים פטורות מזכירת יציאת מצרים.

ובקובץ תשובות (שם) כתב מרן שליט"א להכריע כדעת המג"א שגם ברכת אמת ויציא עד גאל ישראל חייבות, וכן במשנה ברורה בסי' ק"ו ס"ק ד' משמע שנקט כדעת המג"א דנשים

המוסר מתו לחברא קדישא אם הוי אונן

כתב המ"ב (סי' עא ס"ק ד) שאם יש חבורה בעיר שנוהגין שכתפים מוציאים המת ולאחר שנתעסקו הקרובים בצרכי המת ימסרוהו להם והם יקברוהו, משמסרוהו להם מיד חייב בכל המצוות ואפילו קודם שהוציאוהו מהבית ששוב אינו מוטל עליהם, עע"ש. הנה כך פסק מרן ביז"ד (סי' שמא ס"א), וכתב הפתחי תשובה (שם, ס"ק כא) לדברי הנוב"י (תנינא יו"ד סי' ריא) שחוכך לומר דהא דנמסר לכתפים מהני היינו במקום שמוליכין המת למקום רחוק ואין אונן הולך עמהם, אבל במקום שגם קרובים הולכים בשעת קבורה לא מהני מסירה, וכתב עי"ז הפתחי תשובה שמתעם זה נהגו במקומו שהאוננים ממתנינם להתפלל עד אחר הקבורה אף שכבר נתפשרו עם הח"ק בעד מקום קבורה ונתנו להם הוצאות ותכריכין כיון דבמקומו גם הקרובים הולכים בשעת קבורה. וכ"כ בפשטות הגר"י הלל שליט"א בספרו ישמח משה (סי' ג אות א) וז"ל, "מי שמת אחד משבעה קרוביו הרי הוא אונן משעת יציאת הנפש עד לאחר הקבורה ואסור באכילת בשר ושתיית יין וכיו" וואמר לי בעל פה שסתמו כפירושו דהוי אונן עד לאחר קבורה אף כשמסר מתו לחברא קדישא.

לא הבדיל במוצאי שבת עד מתי מבדיל

כתב המ"ב (סי' עא ס"ק י') לגבי אונן שבמוצאי שבת יאכל בלא הבדלה ולא יתפלל, ולאחר שיקבר המת יבדיל אפי' עד סוף יום שלישי. הנה אף שכ"פ מרן בסי' רצט ס"ו בסתם, מ"מ כתב שי"א שאינו מבדיל אלא כל יום ראשון ולא יותר. וכתב הכף החיים (סי' רצט אות כו) שלפי מה שאנו נוהגין להחמיר בספק ברכות אפי' נגד מרן א"כ אם שכח ולא הבדיל במוצ"ש אינו יכול להבדיל כ"ז דוקא כל יום ראשון ולא יותר, ואם עבר יום ראשון ולא הבדיל יאמר אח"כ ברכת המבדיל בלי שם ומלכות, וכ"ז אם עדיין לא טעם כי אם טעם אינו יכול להבדיל כ"א במוצאי שבת, ואם לא הבדיל במוצאי

תשובות ופסקים מגדולי דורנו

חייבות בברכות שאחרי ק"ש יעו"ש.

בשער הציון (ס"ק ג') כתב לגבי תפילת ערבית שחייבת גם בברכת השכיבו דכגאולה אריכתה היא.

וכתב בהליכות ביתה (סי' ה' הערה י') דלכאורה צ"ע דמה שכתב דחשיב כגאולה אריכתא, באמת כמבאר כן בגמי ברכות דף ד' ע"ב דף ט' ע"ב, אולם התם מיירי הגמי לענין סמיכות גאולה לתפלה דברכת השכיבו לא הוי הפסק בין גאל ישראל לתפלת י"ח וכמו שהסבירו הראשונים דכשעבר ד' לגנוף את מצרים היו מתפללים להשי"ת שיקיים דברו ולא יתן למשחית לבא אל בתיהם וכיון שתיקונו כנגד זה שהיה בעת הגאולה אף היא כגאולה חשיבי, אבל מנ"ל שמתעם זה דחשיב כגאולה לחיב בה את הנשים והא בברכת השכיבו ליכא מידי מזכירת יציאת מצרים, ואף מטעם לסמוך גאולה לתפלה לא שייך לחייבן כיון דפטורות מתפילת ערבית, ואולי דמטעם זה לא מצינו בשום פוסק דחייבות בברכת השכיבו. וכתב ליישב בשם מרן הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל דאפשר כיון שברכת השכיבו אינה פותחת בברוך וגם תיקונו תמימם כאילו שתיהן ברכה על הגאולה ולכן מוטב שגם אשה תאריך בברכת גאולה ולא להפסיק באמצע הברכה.

במשנה ברורה (סי' ק"ו ס"ק ד') כתב: אבל תפילת ערבית שהוא רשות אע"פ שעכשיו כבר קבלוהו עליהם כל ישראל לחובה מ"מ הנשים לא קבלו עליהם ורובן אין מתפללים ערבית. ולפי הנ"ל יוצא שאשה שאינה מתפללת כלל תפילת ערבית מ"מ יש לה לומר ברכת אמת ואמונה וברכת השכבינו וללא שמונה עשרה בכדי לקיים מצות הזכרת יציאת מצרים בלילה.

אמנם ממרן הגר"ש אלישיב שליט"א, הגאון בעל המשנה הלכות שליט"א והגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א שמעתי שאין הנשים נוהגות לומר ברכות ק"ש בפני עצמן בערב. וכן כתב באשי' ישראל (פרק ד' סעי' ג') הדנשים שאינן מתפללות לא נהגו לומר ברכות קריאת שמע בפני עצמן, ובהערה מ"ז כתב אפשר שהסתמכו על השאג"א הנ"ל שנשים פטורות מהזכרת יציאת מצרים. וכן כתב בתפלה כהלכתה (פרק ב' הערה מ"ד) דאולי על כך [דעת השאגת אריה] שמכו רוב הנשים שאינן אומרות אמת ואמונה כל ערב ויש לציון דהמג"א בסי' ע' ס"ק א' הזכיר בדבריו רק ברכת אמת ויציא, וכ"ה בשו"ע הרב סעי' א' ובערוך השלחן סעי' ד'. אולם המ"ב כתב בפשיטות שגם באמת ואמונה דעריבת חייבות. ומהגאון רבי נסים קרליץ שליט"א שמעתי שראוי לנשים להחמיר לומר בשעת ק"ש שעל המטה ברכת אמת ואמונה והשכיבו כשיטת המג"א אבל אי אפשר לחייבם בזה משום שיטת השאגת אריה.

רופא ואחות שעסוקים בטיפול בחולה האם פטורים מקריאת שמע ותפלה
בשו"ע (סי' ע סעי' ד') איתא: היה עוסק בצרכי רבים והגיע זמן קריאת שמע לא יפסיק אלא יגמור עסקיהם ויקרא אם נשאר עוד לקרות. ובמשנה ברורה (ס"ק ט"ז) כתב: מיירי שאין שם מי שישתדל אלא הוא ולכן אינו פוסק דעוסק במצוה הוא ואפילו אם הוא עוסק רק בהצלת ממנום.

וכן בשו"ע (סי' ל"ח סעיף ח) איתא: כותבי תפילין ומזוזות הם ותגריהם ותגרי תגריהם וכל העוסקים במלאכת שמים פטורים מהנחת תפילין כל היום זולת בשעת ק"ש ותפלה. הגה. ואם היו צריכים לעשות מלאכתן בשעת קריאת שמע ותפלה אז פטורים מקריאת שמע ותפלה ותפילין דכל העוסק במצוה פטור ממצוה אחרת אם צריך לטרוח אחר האחרת אבל אם יכול לעשות שתיהן כאחת בלא טורח יעשה שתיהן.

ובמשנה ברורה (ס"ק כ"ד) כתב ותגריהם. אף שמרויחין מזה, ודוקא אם עיקר כוונתם כדי להמציאין למכור למי שצריך להם אבל אם עיקר כוונתם רק להשתכר לא מיקרי עוסק במצוה [מ"א].

ובביאור הלכה (שם ד"ה הם ותגריהם) כתב: עיין במשנה ברורה מש"כ בשם המ"א ולענ"ד צ"ע מב"מ דף פ"ב ע"ב מ"ב סבר מצוה קעביד שהלוחו ומר סבר לאו מצוה קעביד שלהנאטו מתכיון, ועיין ברש"י שם ד"ה במלוה צריך וכו אפ"ה איכא מצוה עכ"ל הרי דס"ל לר"ע הדלכה כמותו דאפילו היכא שהוא מכיון להנאטו ג"כ מיקרי עוסק במצוה ופטור מלמיתב ריפתא לעניא דעל ידי זה הוי שומר שכר... ומכל מקום נראה לי דאם כונתו לשניהם בשוה מיקרי עוסק במצוה, וכענין מה שפסק הא"ר בסימן תקפ"ט ס"ק ח' דאם תקע בשופר להתלמד וגם לצאת בדי יוב מצוה יצא ידי חובתו. דע עוד דלענין כתיבת סת"ם גופא כמו שמצוי שהכותב כונתו להשתכר מסתפיקא לומר דאפ"ה מיקרי בכלל עוסק במצוה אף דלכאורה היינו הך דהמ"א נלענ"ד לחלק והוא דלענין כתיבה גופא דהייא בודאי עצם מצוה כדכתיב וכתבתם ורק דאינה גמר מצוה קודם הקשירה וכדמזכח במנחות מ"ב ע"ב הוא תמיד בכלל עוסק במצוה ואפילו אם אנו יודעים שעיקר התחלתו לכתוב היה רק בשביל שכר ולולי זה לא היה מתחיל מכל מקום אמרין דהשתא שכותב אין מכוין כלל רק שכותב סתם לשם מצות תפילין כדיון. [ובערוך השלחן סעיף י"א כתב והסופרים שלנו שעושים לשם פרנסה מחויבים להפסיק בכל עניין].

וכתב בנשמת אברהם (ח"א סי' ל"ח ס"ק ו') שכתב הגר"י זילברשטיין שליט"א עפי" דברי הביאור הלכה שרופא או אחות אעפ"י שכל עבודתו הוא רק עבור שכר, גם רופא כזה הוא משיב אבידה ואין לך משיב אבידה גדולה מזו ולכן מכיון שבשעת עבודתו הוא אינו מתכוין לשכר כלל אלא עוסק בסתם לשם ריפוי החולה וטיפולו הוא עצם המצוה, יש לו דין כעוסק במצוה. וכן שמעתי מהגאון רבי נסים קרליץ שליט"א והגאון בעל המשנה הלכות שליט"א דרופא המקבל קהל בערב וכבר קרוב לחצות ועדיין לא התפלל מעריב שלא יפסיק לקרוא ק"ש ולהתפלל מעריב והציבור ימתין, אלא ימשיך לטפל בחולים דחשיב כעוסק במצוה שפטור מן המצוה.

אולם מרן הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל כתב (שם) אם זה נחוץ עכשיו, דאי אסור להפסיק את

הרב חיים פרזון - כולל "אלינא דהלכתא" רמת בית שמש

עבר את שבע ביקורתם של רבני בית ההוראה שע"י ישיבת "אהבת שלום"

שינויים בפסיקה לשיטת רבותינו הספרדים זיע"א מהנפסק בספר משנה ברורה

שבת באופן שטעם יאמר אח"כ ברכת המבדיל בלהי שם ומלכות. וכ"פ הבא"ח (ש"ש פ' ויצא הכ"ג). וישי להעיר שבכל אופן שמבדיל לאחר מוצאי שבת מברך דוקא בפה"ג והמבדיל בין קודש לחול, אבל על הnr ועל הבשמים אינו מברך אלא במוצאי שבת כמבואר בדברי מרן (שם)]. ולענינו דמיירי באונן ב"מ שאנוס מלהבדיל יכול להבדיל כל יום ראשון למרות שאכל כמפורש במ"ב הנ"ל וגם לכתחילה מותר לו לאכול.

דיון ק"ש ערבית של מוצאי שבת לאונן בשבת

כתב המ"ב (סי' עא ס"ק י') שדעת הט"ז שאונן בשבת קורא ק"ש של ערבית מבעו"י, ומשמהמ"א משמע שאין סובר כן. וכן כתב הא"ר שלא יקרא ק"ש וברכות מבעו"י. והכריע המ"ב שיקרא ק"ש בלא ברכות, עע"ש. הכף החיים (סי' עא אות יג) הביא מחלוקת אחרונים בדיון זה והביא שהרב ישמעאל הכהן זצ"ל בספרו זרע אמת (ח"ב סי' קמ) העלה דגם תפלת ערבית יתפלל מבעוד"י ושכן נוהגים. וסיים הכף החיים לענין דינא שאם אינו רוצה לקרא ק"ש ולהתפלל הרשות בידי ואם רוצה אין מזניחין אותו כיון שיש לו ע"מ לסמוך. ועי"ע בשדי חמד (מערכת אבלות סי' קעה) שכתב שכאשר נפטרה אמו הצדקת ע"ה ביום שבת קדש עשה מעשה רב והתפלל תפלת ערבית סמוך לחשיכה והבדיל על הכוס ובלילה אחר ההפסד קרע עליה קודם הקבורה.

מי שהתחיל להתפלל או לקרא ק"ש ונעשה אונן פתאום אם יגמור או יפסיק

כתב המ"ב (סי' עא ס"ק יא) שמי שהתחיל להתפלל או לקרא ק"ש ונעשה אונן פתאום אם יגמור או יפסיק, שיש דעות בזה בין האחרונים, ולא הכריע. הכף החיים (אות ו) כתב בזה דמי שהוא רוצה שלא להפסיק אין מזניחין אותו כיון שיש לו ע"מ לסמוך רק שיכון לבו לשמים ויישב דעתו לכוין בתפלתו או בברכתו, ושכ"פ החס"ל, ע"ש.

הרה"ג יוסף זונבל שוב

קרית ספר

הטיפול וגם אפשר שלא יצא ידי מצוה כיון שזה בעבירה לענ"ד בשעה שהוא פטור מהמצוה, אבל אם זה לא נחוץ ויכול לקרות ק"ש ולהניח תפילין ולחזור לטיפול, חושבני דחייב אם אין בזה טורח. [ועיון במנחת שלמה ח"א סי' צ"א אות כ"ה ס"ק ה' שכתב מרן זצוק"ל: בשו"ע י"ד סי' שמ"א סעי' א' פסק שאין האונן רשאי להחמיר על עצמו ולברך, ונראה להוסיף שאם עבר ובירך אין עונין אחריו אמנ כמור"ש התוס' במו"ק דף כ"ג ע"ב ד"ה ואין ממס' שמחות עיי"ש, ומסתפקנא לפי"ז במי שחייב להתעסק בהצלת נפשות והוא טועה ומחמיר על עצמו לברך ברהמ"א אם מותר לענות אחריו אמנ דלכאורה הוא ק"ו מאונן וחשיב כבוצע ברך, אך יתכן דגבי אונן יש פטור מיוחד וחשיב טפי כמבכר לבטלה].

וכן שמעתי מהגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א דיש לרופא המקבל קהל להפסיק באמצע לקרוא ק"ש ולהתפלל.

ויל"ע במה שכתב מרן זצוק"ל שאם מפסיק את הטיפול אפשר שלא יצא ידי מצוה, דבמ"ב בס' ע' ס"ק י"ח כתב בשם הפמ"ג דאע"ג דהעוסק בצרכי רבים פטור מק"ש מ"מ אם פסק וקרא ק"ש יצא יד"ח דלא פטור ממש מק"ש אלא שהוא אז עוסק במצוה אחרת [ועיוין בשו"ת ציץ אליעזר חלק י"א סי' י"א אות ט' מש"כ להעיר על המ"ב בשם הפמ"ג]. וכן בשעה"צ בסי' תע"ה ס"ק ל"ט כתב דשומר אבידה או משמר את המת הדגם שפטור מאכילת מצה, מ"מ אם אכל יצא יד"ח. ועיין באשי' ישראל (פרק כ"ב הערה י"א) מש"כ ליישב.

אונן והמלויים את המת לענין ברכת אשר יצר אתכם וכו'.

בשו"ע (סי' ע"א סעי' א') איתא: מי שמת לו מת שהוא חייב להתאבל עליו אפילו אינו מוטל עליו לקברו פטור מק"ש ומתפלה. ובמ"ב (ס"ק ד') כתב וכן מכל הברכות אפילו ברכת הנהנין ומכל מצוות האמורות בתורה.

ובס' ע"ב סעי' א' איתא: נושאי המטה וחילופיהן וחילופי חילופיהן בין אותם שהם לאחריה מאחר שלמטה צורך בהם פטורים ושאר המלוין את המת שאין למטה צורך בהם חייבים. ובמ"ב (ס"ק ג') כתב חייבים בק"ש ואע"פ שהלויים המת הוא בכלל ג"ח וגמ"ח הוא מן התורה מ"מ הם אינם טרודים כלל ויכולין לקרות פסוק ראשון בכונה ובעמידה והשאר כשהם מהלכין אבל פטורין מתפלה כמש"כ בסימן ק"ו.

וכתב באשל אברהם להגר"ח מבוטשאטש (סי' רכ"ד): אונן שבא לקברות, ואחר תסימת גוגל שחל עליו אבלות, היה ראוי לברך על הקברים ברכת מחיה מתים, אך לפי מה שכתבתי במקום אחר בשם המג"א (סי' ע"א ס"קא) שלא לברך מצד שריה פטור בתחלה, מסתבר שלא לברך, שהרי כשאב באנינות היה פטור מלברך, ואחר כך הרי ראה תוך ל' יום, ואין ברכה חלה אחר כך, וכמדומה שהמנהג שכל הנכנסים עם המת אינם מברכים, גם כשנכנסים רבים שאין למטה צורך בהם כלל, ואולי מכל מקום כיון שעוסק במצוה פטור מהמצוה כשיהיה שהיותו המצוה ראשונה על ידי זה, וכשיברכו יהיה שהיותו בהקבורה ובמה שעושים לכבוד המת, על ידי זה פטורים. ושוב לא יברכו כל ל' וכנ"ל. וכ"כ בגשר החיים פרק כ"ט סעיף י"ז.

ובס' נחמו עמי (פרק י"א הערה 22) כתב שהעיר מרן הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל דכל זמן שלא יצאו המלויים מבית הקברות ה"ז חשיב כראיה ראשונה, וגם זה ודאי דלא בעינן תחילת ראיה, ולכן המלויים כן יברכו בחזרתם כיון שמעיקר הדיון הם יכולים שפיר לברך גם לפני הקבורה ורק האונן לא יברך. וכן כתב מרן זצוק"ל במנחת שלמה (ח"א סי' צ"א אות כ"ה ס"ק ו') ובהגהות לס' פני ברוך: נלענ"ד שאף אם האונן עצמו פטור לגמרי מברכת אשר יצר אתכם וכי' [ובהליכות שלמה פרק כ"ג בדבר הלכה ס"ק מ"ט מביאים שכתב מרן זצוק"ל בכת"י וייל"ע מ"ט לא יברך אם כבר מסר את המת לכתפים והוא רץ מלוה, אבל כן כתבו האחרונים]. אמנם יעוין בתפלה כהלכתה פרק כ"ז ס"ק שכתב בשם מרן זצוק"ל שלמעשה רק אם האונן אינו משתתף בהלויה וכבר עשה כל הקצ"ק לנפטר או לכבודו ומסר למשטרה לכתפים אז פוסקים להיות בגדד אונן, ואין זה שכיח כ"כ במציאות]. מ"מ המלויים את המת מסתבר שצריכים שפיר לברך לאחר הקבורה דכל זמן שלא יצאו המלויים מבית הקברות הר"ז חשיב כראיה אחת וגם שהרי מעיקר הדיון יכולים הם שפיר לברך גם בדרך הלויים ולפני הקבורה באופן שע"כ לא ישתתו עם המת ובפרט אלו המלויים שאינם מחזיקים במטה, וכמו שאם נזדמן להם ברכת הראיה כגון ברקים ורעמים דשפיר יכולים לברך.

וכן שמעתי מהגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א דאונן אינו מברך ברכת אשר יצר אתכם בדיון ואף לאחר הקבורה כשכבר אינו אונן אין נוהגים לברך כיון שבתחלה היה פטור, אולם המלויים את המת שאין למטה צורך בהם יש להם לברך מיד כשמגיעים לבית הקברות. אולם המלויים שיש למטה צורך בהם שלא יברכו, ויל"ע האם יברכו כשאין כבר למטה צורך בהן. וכן בשו"ת קנין תורה (ח"א סי' כ"ז אות ב') כתב על האשל אברהם: ובעיקר דבריו דהמלויים לא מברכים כמדומה שאין המנהג כן. ומסיים שם ולכן נראה לע"ד דנכון מנהג העולם שמברכין. ועיין בבן איש חי (ש"א פרשת עקב סעי' ט"ו) שכתב שבנגדאד לא נהגו לברך רק בחיזיון מת בר מיני, אחד מברך הברכה ההיא בשם ומלכות בהרמת קול, והקהל המלויים את המת עונין אמן.

ובשמירת שבת כהלכתה (פרק ס"ד הערה ע"ד) כתב ויל"ע דלמה לא יברך גם האבל עצמו, הרי עדיין הוא הוא בראיה ראשונה וכבר נתחייב בכל המצוות, וכמ"ש המהר"ל דיסקין בקר"א אות קפ"ה, לענין הרואה את המקדש בשבת ומנשכר ראתה עד מוצש"ק, שחייב לקרוע.

ובס' דצ"ר סופרים (פרק ה' הערה ק"ל) כתב בשם ספר מעורר ישנים שהאבל יברך אחר שנסתם הגולל ועודם בבית הקברות. וכן ראיתי למרן הגר"ש אלישיב שליט"א שבירך ברכת אשר יצר אתכם בדיון בהלויות בתו הרבנית ברוין ע"ה לאחר תסימת הגולל.

וכן שמעתי מהגאון רבי נסים קרליץ שליט"א דיש לאונן לברך לאחר הקבורה דעדיין חשיב כראיה הראשונה והמלויים שאין למטה צורך בהן יברכו מיד והמלויים שיש למטה צורך בהם יברכו כשאין למטה כבר צורך בהם.

גנזי הלכה

הג"ר **מאיר ב"ר משה** טולידאנו ז"ל היה אחד מרבני מקנאס שבמרוק', והיה תלמידו המובהק של הגאון רבי משה מאימראן זלה"ה [תצ"ט – תקמ"ן], וחתנו של הגאון רבי משה ב"ר דניאל טולידאנו זלה"ה [תפ"ד – תקל"ג] בע"ס מלאכת הקדוש (ליוורנו תקנ"ג). לחיבורו העיקרי יחשב ביאורו לסידור התפלה כת"י, בו אסף כל ענין הנקשר לסדר יום האדם מעת קומו ממטתו עד עת שכבו, עם הנהגות לימים וזמנים שבתות ומועדים, כלול בהלכה ואגדה בבקראות רבה. לפנינו דיני ועניני קריאת שמע מתוך חיבורו כת"י זה העומד לראות אור בשלימות בקרוב בעזה"י.

דיני ועניני קריאת שמע

קודם שתתחיל לקרות ק"ש ראוי לכוין לקיים מצות עשה שצינוו השי"ת לייחד שמו הגדול לקרות ק"ש שני פעמים בכל יום, ותהיה בעיניו כפרוטגמא חדשה שאדם סופנה, ויקרנהא באימה וביראה כקורא ציווי של ממ"ה הקב"ה, וצריכה כוונת הלב ובפרט בפסוק ראשון. וביותר צריך לדקדק בכל תיבותיה ואותיותיה כמונה מרגליות כי כל אות היא מחזקת אבר אחד באדם לכן צריך לדקדק היטב בקריאתה להפריד בין הדבקים ולדקדק בכל התיבות לבל תפול מכל תיבה אפי' אות אחת ארצה. וכל הקורא ק"ש כהלכתה ומדקדק באותיותיה זוכה ומצמיגין לו גיהנם כשלג שניג' בפרש שדי וכו' תשלג בצלמון ופירוש בצלמון הוא מקום שרב דודרשי רשומות אמרו בפרש שדי, ר"ל בפרש שמע ד'יבוקתיה יפירשי, אז יזכה לשלג בצלמון. וגם נוטרי בפרש הוא ב'נתנית ריוח פ'סוקי שמע.

ונוהגין לקרות פסוק ראשון בקול רם כדי לעורר הכוונה אך לא יגיבה אדם קולו יותר מדאי' ויסגור עיניו בידו הימנית כשאומר פסוק **שמע ישראל** כדי שלא יסתכל בדבר אחר שמונעו מלכוין. וזה הוא בסוד עולמימא שפירתא דלית לה עיינין, כנז בזוהר הקדוש בסבא דמשפטים? ובדו השמאלית יאחוז הארבע ציציות.

וצריך לכוין להמליך להקב"ה על כל איבריו, והרי הוא כאלו ממליכו על כל העולם, כי האדם הוא עולם קטן. גם צריך להמליך הקב"ה עליו בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, וזה רמז במלת **אחד**, א' שהוא אחד, ח' בד' רקיעים ובארץ, ד' בארבע רוחות העולם. והרד"א ז"ל כתב בשלש אותיות של אחד נכללים ג' עולמות, שיכוין ב'א' להקב"ה שהוא ראשון, ובח' לשמונה גלגלים, ובד' לארבע יסודות שהעו"ז מיוסד בהם, עכ"ל.

וצריך הקורא בצדק למסור עצמו על ק"ה באמירת פסוק ראשון. וימסור כל גופו ונפשו ומאודו לקיים מה שנאמר¹ כי עלִיך הורגנו כל היום, איך אפשר לאדם להירג כל יום ויום, כי אם ע"י שיחשוב בכל פעם שהוא קורא ק"ש שאפי' אם סוקלין ושורפין והורגין וחונקין אותו הוא מקבל עליו לסבול כל מיתות חמורות שבעולם מאנהב בשביל קידוש השם, מאחר שאין חיות אמית' בלתו ולא מציאות טוב וזלתו ולא אושר מוצלח מבלעדיו, כי טוב חסדו הנצחי מחיי שעה שאינו אלא לנסיון ובחינה בעצם וראשונה, אבל התכלית הוא עולם הנפשות ששם מקום ועת לכל חפץ גמול האמיתי, על כן המסירה על קדושת שמו ית' היא הטובה הגדולה שאין למעלה ממנה הנכספת לחכמי האמת המכירים בוראם, כמ"ש ר' עקיבא² כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה מתי יבא לידי ואקיימנו, וזהו החסיד הגמור העובד לאלהיו באמונה, וזהוי קבלת עול מלכות שמים, ר"ת הם אותיות שמע. ודודרשי רשומות אמרו בו רמז יפה בתיבות שמע אחד שהם נוטריקון איש' חנניה מ'ישאל ע'זריה ד'ניאל שצדיקים אלו מסרו עצמם לשריפת אש על ק"ה, אשרי כל חוכה ומה רוב טובו הזוכה.

זמן ק"ש הוא מתחיל משיראה חבירו הרגיל עמו ברחוק ארבע אמות ויכיר אותו, וגומרה עם הנץ התמה כוונתיך. ופירוש מלת וותיקין פי' בתרתי³ דד"ל אנשים מיוחדים ומפולפלים, מלשון מפרק הרים שתרגם אותו יונתן מוותק טורייא. ורש"י⁴ פי' וותיקין ענוים. ורבינו שמשון ז"ל בפ"ו דמס' זמאי⁵ הביא משם ש"ס ירושלמי דפירוש וותיקין הם אנשים כשרים ומחמירים על עצמם, ע"ש. וסוף זמנה הוא עד סוף שלוש שעות, וכל שעה רביעית לא הפסיד ברכות.

שמע ישראל יהוה אלהינו יהוה אחד. צריך להפסיק בין ישראל לה', ובין אלהינו לה', כדי שיהא

הגאון רבי מאיר טולידאנו זלה"ה

מחו"ר מקנאס שבמרוקו

נשמע **שמע ישראל** כי ה' שהוא **אלהינו** עתה ולא אלהי האומות, הוא ה' **אחד** שהוא לעתיד יהיה אחד, כענין שנאמר¹ כי אז האפוך אל העמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה', ונאמר² ביום ההוא יהיה ה' אחד. ובמלת **ישראל** יכוין על ישראל סבא זה יעקב שצורתו חקוקה בכסא הכבוד, וכתבו תתוס' בפסחים דף נ"ה³ דצריך להפסיק בין שמע ישראל לשם כדי שלא יהיה משמע שהוא אומר לשם שישמע ישראל ועינם, ע"ש.

ויכוין **שמע** ר"ת למפרע עול מלכות שמים, או שדי מלך עלינו, או ש'או מדרום עיניכם, לרמוז שצריך להטות ראשו כפי המחשבה מעלה ומטה ולארבע רוחות העולם, וההטייה צריכה להיות מזרח צפון מערב דרום כדרך ארבע מתנות המזבח ומעלה ומטה, אבל לא יטה את ראשו מזרח מערב צפון דרום כדי שלא יהיה נראה ח"ו כמרמז שתי וערב.

ע' של שמע היא רבת', רמז כל מה שברא השי"ת ברא אחד מן ע', ישראל הם אחד מן ע' באומות, אומות מבהמות, בהמות מעופות, עופות מדגים, דגים משדים, שדים ממלאכים, והקב"ה למעלה מכולן, גם ע' וד' הם גדולות והם אותיות עז, רמז כי ה' הוא עזד לישראל.

ויאריך באל"ף של אחד קשת, ויכוין שהוא ית' אחד, ומ"מ לא יאריך בה יותר מדאי כדי שלא יהיה נשמע כאלו אומר אי חד, או משום דאי משמעותו הוא לשון אוי, כדכתיב ואי לו האחד שיפול.

והח"ת יקרא אותה בקמ"ץ ולא בחט"ף שאז אין בו משמעות שום דבר. ויאריך בח"ת זאת כדי שימליך ומחשבתו להקב"ה בשמים ובארץ, שלהו רומות הטוטרת שבאמצע ע' הח"ת שהוא ח' ברומו של עולם, ולא יאריך בח"ת יותר מדאי מפני דכל מה דאמר אח בלא דל"ת לא משתמע מידי וא"כ מה בצע בהארכתו.

ויאריך בדל"ת של אחד שיעור שיחשוב שהקב"ה יחיד בעולמו בשמים ובארץ ומושל בארבע רוחות העולם, ולא יאריך יותר משיעור זה. וידגיש הדל"ת מעט כדי שלא תהא נראית כר"ש, אבל לא ידגיש אותה יותר מדאי שלא תהא נראית כאלו היא נקודה בשב"א ומשבש הקריאה. והלבוש⁴ כתב שלא יהיה נשמע טי"ת והוי אחט.

ועיקר הכוונה היא בפסוק ראשון, ואפי' למ"ד מצות אינן צריכות כוונה מודה הכא דאף שאין מתכוין לצאת צריך כוונת הלב לקבל עול מלכות שמים, הילכך אם קרא ולא כיון לבו בפסוק ראשון לא יצא י"ח וחוור וקורא. ואף האדינא אין חוזרין בשביל חסרון כוונה, הכא שאני פסוק ראשון הוא דאורייתא. ואע"ג דאסור לומר שמע שני פעמים בין שכופל התיבות שאומר שמע שמע בין שגומר הפסוק כולו וחוור וכופלו, הכא שאני כיון שלא כיוון לבו בפעם ראשונה הרי הוא כאלו לא אמרו כלל, וכשחזר ואומרו בכונת הלב כאלו עתה אומרו פעם ראשונה. והט"ז⁵ כתב דימתין זמן מועט וחוזר וקורא, דדוקא ברצופין הוא דמשתקין פסוקו באל"ף של אחד קשת, וז"ל האומרים ביה"כ בסליחות ב' פעמים פסוק שמע ישראל יש ללמדם שלא יאמרו, עכ"ל. אבל הרד"א כ' דכיון שהוא מנהג אבות מוכחא מילתא שלא לכוונת שתי רשויות הוא ואין משתקין אותו, עכ"ל.

וצריך להדגיש יו"ד של ישראל שלא תנבל או שלא תראה אל"ף כאלו אומר אי ישראל.

בשכמל"ו. פסוק זה לא נזכר בתורה אלא מסורת אבות הוא שיעקב אע"ה ענה כך אחרי שמעו אמנם דעת הגאון בעל פאת השלחן (הל ארץ ישראל סי' ג' סעי' י"ד) דגם בשינוי נוסח התפלה יש בו משום אל תטוש תורת אמך ואין אדם רשאי לשנות ממנהג אבותיו [מלבד "בני אדם כמש"ה¹ כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו, ונאמר בלחש משום דלא אמריה משה ונראה כמו הפסק באמצע הפרשה אם היינו אומרים אותו בקול רם. ובמדרש² איתא כשעלה משה למרום שמע מלאכי השרת מקלסין ברוך שם, בא והורה אותו לישראל. ולמה אין אומרים אותו בפרהסיא, א"ר יוסי למה? ז"ל לאחד שגבגב קרומין מתוך פלטין של מלך ונתנו לאשתו וא"ל אל תקשטי בו בפרהסיא אלא בתוך ביתך. אבל ביום הכפורים שישראל נקיים מכל חטא כמלאכי השרת, אומרים בפרהסיא בשכמל"ו].

ויש ביחוד זה כ"ד אותיות נגד כ"ד צירופי אדנ"י ומסיים בדל"ת דוגמתא אחד ותיבת ועד היא סימנו ו' עז. ואם שכח ולא אמר יחוד זה מחזירין אותו ואפי' אמרו אם אמרו שלא בכוונה צריך לחזור דייניו הוא כדין פסוק ראשון.

כתב הכל בו"י טוב להרהר בעוד שקורא ק"ש בעשרת הדברות, כי כולם נרמזין בג' פרשיות אלו, ובפרט אם עבר על אחת מהם שצריך לכוין בהם באמירת ק"ש. וישים אל לבו להתחרט

תשובות וחיידושים מכת"י רבותינו נ"ע

עורך: הרב שלום הלל

חרטה גמורה ויקבל עליו שלא לעבור עליהם עוד מדעתו ורצונו. כשיאמר ה' **אלהינו** יקבל עליו אנכי ה' אלהיך. ה' **אחד** יקבל עליו דיבור לא יהיה לך אלהים אחרים. ובפסוק **והאבת את ה' אלהיך** יקבל עליו דיבור לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. ובפסוק **וכתבתם על מזוזות ביתך** יקבל עליו דיבור לא תחמוד בית ריעך. ובפסוק **ואספת דגנך** יקבל עליו דיבור לא תגנוב. ובפסוק **ואבדתם מהרה** יקבל עליו דיבור לא תרצח. ובפסוק **למען ירבו ימיכם** יקבל עליו דיבור כבד את אביך ואת אמך. ובפסוק **ולא תתורו אחרי לבבכם** יקבל עליו דיבור לא תנאף. ובפסוק **למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי** יקבל עליו דיבור זכור את יום השבת לקדשו שהוא שכול ככל התורה כולה. ובפסוק **אני ה' אלהיכם** יקבל עליו דיבור לא תענה ברעך עד שקר.

נמנעש דדהוא חסיד דלא הפסיק שאני דרב גובריה, וזה ברור.
בכל לבבכם ובכל נפשכם. הטעם למה פרשת שמע נאמרה בלשון יחיד ופרשה זו בלשון רבים, לרמוז על תפלת הצבור החביבה, שכל עיקר הכתוב הוא על התפלה בא להזהיר כמ"ש, ומטעם זה נמי לא הזכיר כאן בכל מאדכם לפי שאין צריך למסור נפשו להריגה או כל ממונו לאיבוד בשביל שמירת התפלה, כמו על קידוש השם ויחודו שמצווה כל אדם מישראל ליהרג ולא יעבור, משא"כ תפלה שהיא מדרבנן כמפורסם ב"שם, ואע"פ שעיקרה הוא מד"ת כמו שלמדנו מפסוק זה, מ"מ נוסח התפלה ומנין התפלות שצריך האדם להתפלל בכל יום הוא מדרבנן, ובדואי שאינו מחוייב ולא רשאי לסכן בעצמו על קיימה לא שגא יחיד לא שגא צבור. וש"ס ערוך הוא¹ שאם מלך אומות העולם שואל בו פסיק, וכן לעקרב ולנחש מרתיע פסיק, ומעשה דדהוא חסיד דלא הפסיק שאני דרב גובריה, וזה ברור.

ויאמר ה' אל משה וכו'. קבעו פרשה זו בק"ש מפני שיש בה ששה דברים, מצות ציצית, יציאת מצרים, עול מצות, הרהור ע"ז, הרהור עבירה ומינות. ומפני מה נתאחרה אחר פרשת והיה אם שמוע, לפי שהיה אם שמוע נוהגת בין ביום ובין בלילה, דמשתני בתלמוד תורה דכתיב ולמדתם אותם את בניכם, אבל ויאמר אינה נוהגת אלא ביום, דמשתני בציצית שאינו נוהג אלא ביום דכתיב וראיתם אותו פרט לכסות לילה.

וכשתתחיל לקרות פ' ציצית תקח כל הארבע כנפות גם ביך הימנית ותבטי בהם, ותכוין לתקן עון העם, כי כנף הוא בגימטריא כעס.

וכשמסתכל בציצית יסתכל היטב בשני ציציות שלפניו ויכוין שיש בהם עשרה קשרים וי"ו חוטים שהם כ"ו כמנין שם הוי"ה. וכל כנף בפני עצמה יש בה ח' חוטים וה' קשרים כמנין אחד, להורות שהוא אחד ושמו אחד.

ויכוין כאלו יש בציצית זה תכלת, דאותה ההארה לא נפסקה.

וכשאומר **וראיתם אותו** תסתכל בציציות, ובהגיעך **לזוכרתם את תנשכם**, ובהגיעך **לולא תתורו וכו' אחרי עיניכם** תשימים על העינים, כי נמצא בשם הקדמונים שכל המעביר ציצית על עינו בשעה שקורא פ' ציצית מוכבט לו שלא יבא לידי סימוי עינים. ויניחם על עינו עד **למען תזכרו** ומשם ואילך יהיו אחוזות בידו כנגד לבו עד ודבריו חיים וקיימים, ואז ינשקם ויניחם מידו.

למען תזכרו ועשיתם מגיד שהזכרון כמעשה, למדך שהחושב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלין עליו כאלו עשאה, וכן הוא אומר² ולחושבי שמו.

וצריך להתיז יפה זי"ן **תזכרו** דלא לישתמע תשכרו דמשמע לשון שכר והוי כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, ור"ל למען תשכרו ותקבלו שכר ועשיתם את כל מצותי. ורבינו האיי גאון ז"ל פי' הטעם כי תזכרו בגימטריא תרי"ג כנגד תרי"ג מצות, נשארה הכ"ף דל מנייה י"ח כנגד י"ח אזכורת שבקריאת שמע, פשו להו ב' כנגד ב' פעמים שאומרים אני ה' אלהיכם, ע"כ. ובס' מטש משה סי' צ"ב כתב כי תזכרו עם ה' אותיותיה היא בגימטריא תרי"א ז"ך, לרמוז על תרי"א מצוות מעשיות הכלולים בז"ך אותיות התורה. וזהו **למען תזכרו ועשיתם** דבמצות מעשיות קא מיירי שהם תרי"א, אבל השנים ששמענו מפי הגבורה הם עיוניות שתלויים בעיון ומחשבה, וכנגד שתי מצות אלו אנו אומרים אח"כ ב"פ ה' אלהיכם, וזה דבר נכון, עכ"ל.

אמר המאסף, מ"ש רבינו האיי ז"ל ש"ח אזכורת יש בק"ש, אם תספור ההוי"ת שיש בה לא תמצא כי אם י"א אזכורת ותן לא. ואפשר לומר שהרב מונה ג"כ אלהינו ואלהיך ואלהיכם ואלהים המוזכרים בה, ובהצטרף כינויים אלו הוי י"ח, ולכך דקדק הרב בדבריו לומר י"ח אזכרות ולא אמר י"ח הוי"ת, כנלע"ד.

- ראה עליו בס' מלכי רבנן דף פ' ע"ב, ובס' נר המערב עמ' רס"ד הע' מ"ד, ובאורך בהקדמת ספר 'סולח עונות' הוצאת ארבת שלום, ירושלים תשס"א. 2. שמות דף צ"ה ע"א. 3. תהלים מ"ד כ"ג. 4. ברכות ס"א ע"א. 5. ברכות דף ז ע"א מדפי הר"ף. 6. ברכות ט' ע"ב ד"ה וותיקין. 7. משנה ו, ואינו בשם הירושלמי (ותיבת ירושלמי שם קאי על המשך דבריו). 8. צפניה ג' ט'. 9. זכריה י"ד ט'. 10. ע"א ד"ה לא. 11. סי' ס"א סעי' ח. 12. סי' ס"ג ס"ק ו'. 13. סעי' י"א. 14. דברים ל"ב ג'. 15. דברים רבה ב' כ"ה. 16. הל' ק"ש וברכותיה. 17. ברכות ל' ע"ב. 18. מלאכי ג' ט"ז.

חקר הלכה

כתב רבינו מהר"ח ויטאל זלה"ה בס' שער התפלה כת"י: ואמנם בשרשי המנהגים וכו' בנוסח הברכות והתפלות עצמם יש שינויים רבים בין סידורי תפלות מנהג ספרד ומנהג אשכנז ומנהג קטאלאניא וכיוצא בזה, הנה בענין הזה אמר לי מורי [האר"ן] ז"ל שיש בריקיע שנים עשר שערים כמנין י"ב שבטים, וכל שבט ושבט תפלתו עולה דרך שער א' מיוחד לו, והם הם סוד ה"ב שערים הנז' בסוף ספר וחקאלי¹. והנה אין ספק כי אם תפלות כל השבטים שוות לא היו צריכות אל י"ב שערים וכל שער ושער יש לו דרך בפני עצמו, אלא ודאי מוכרח הוא שכוין שתפלותיהם משונות לכן צריכות שערים מיוחדים לכל א' וא', כי כפי מקור ושורש נשמות השבט ההוא כך צריך להיות סדר תפלתו. **ולכן ראוי כל אחד ואחד להחזיק במנהג סדר תפלתו כמנהג אבותיו** לפי שאין צורך יודע מי הוא משבט זה ומי הוא משבט זה, וכיון שאבותינו החזיקו במנהג אבותיו אולי הוא מן השבט ההוא הראוי לו אותו המנהג ועתה בא לבטלו ואין תפלתו עולה למעלה אם לא בדרך הסדר ההוא. עכ"ל.² וכ"ה בס' פרי עץ חיים (ראש שער התפלה), ע"ש. והובאו דבריו במג"א (סי' ס"ח) ובמשנ"ב (שם ס"ק ד').

[הפסוק חיד"א ז"ל בס' קשר גודל (סי' פ"י אות ט') הוסיף בזה עוד בשם האר"י ז"ל **דתפלת נוסח הספרדים עולה בכל אחד מי"ב שערים**. וכ"כ גם בס' שלמי צבור (דף ק"ח ע"א), אמנם לא מצאנו מקור הדבר בכתבי האר"י ז"ל שלפנינו, וצ"ע].

והנה איסור שינוי נוסחאות התפלה כבר נפתח בדברי הירושלמי (עירובין פ"ג ה"ט): רבי יוסי מיישח כתיב להון אף על פי שכתבתו לכם סדרי מועדות **אל תשנו מנהג אבותיכם** נוחי נפש. ובפירוש קרבן העדה (פי' ה) ביאר דאיריי לענין נוסחאות התפלה, דאע"פ שכתבתו לכם סדר תפלת המועדים מ"מ אל תשנו ממנהג התפלות שנהגינו אבותיכם. וכפירושנו נראה בדברי רבינו חננאל (עירובין מ' ע"ב), ע"ש. וכ"ה מבואר בהגרמ"י (סדר התפלות אות ב) דהביא מאמר הירושלמי בזה"ל, שלח להם ר' יסא אע"פ ששלחנו לכם סדר המועדות **פירוש בתפלה** אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש. [אמנם שאר מפרשים³ ביארו דברי הירושלמי דלא איירי כלל לענין נוסח התפלה אלא לענין יום טוב שני של גלויות, דאע"פ שכתבתו לכם סדרי מועדות ואתם בקיאים בקביעא דירחא מ"מ אל תשנו מנהג אבותיכם לעשות שני י"ט של גלויות].

אמנם מצאנו בנידון זה מחלוקת בין האחרונים אם רשאי אדם לשנות נוסח התפלה ממה שנהגו אבותיו, או שיש לאסור משום אל תטוש תורת אמך. דהנה בשו"ת מהרשד"ם (א"ח סי' ל"ה) נשאל אודות בני אשכנז שגלו למלכות תוגרמה ושניו סדר תפלתם לנוסח בני ספרד, אם רשאים להחזיק במנהגם, או שמא עליהם לשוב למנהג אבותיהם. והשיב, דכל האיסור לשנות מנהג אבות הוא דוקא בדבר שיש בו משום נדנדו איסור או משום הרחקת איסור, אבל בנוסח התפלות שאין בו צד איסור כלל ולא הרחקת איסור פשיטא דלא שייך בזה משום אל תטוש תורת אמך ורשאים לשנות ממנהג אבותיהם. והוסיף עוד: "שידוע שבתפלות וכו' אין הפרש [בין הנוסחאות] אלא בפיטיון וקצוב"ש שאומרים בתוך התפלה, וזה יכול האדם לראות

- וכ"ה בס' שער הכוונות (דף נ' ע"ב) בשינוי לשון רבים. 2. פרק מ"ח. 3. ענין י"ב שערים אלו ביארה הג"ר אהרן ברכיה ממדינא ז"ל בס' מעבר יבק (שפתי צדק פרק ל"א, הוצאת אהבת שלום עמ' קפ"א), והוסיף בזה: "ועל כן אין לשנות מטבע תפלתו שלמדוהו אבותיו, כי אלו ואלו דברי אלהים חיים, וכל המשנה ידו על התחתונה, ואין ללמוד מקצת בני דורות אחרונים ששינו סדר תפלתם מלועז לספרד או איפכא, דמבר נש זעיר לא ילפינן, כדאמרו בירושלמי מה את סבור ילפינן עובדא מינך", ע"כ. וע"ע להגר" דוד זכות מדינא ז"ל בס' זכר דוד (מאמר שני פרק ב'). 4. מני משנה: קרבן עדה בפי האי; שו"ת רד"ל סי' ו' עוד. 5. בפרט זה נחלק הגנצ"ב מוואלאזין (שו"ת משיב דבר סי' י"ז) וס"ל דאם מתפלל בביית הכנסת המתפללים בנוסח אחר אינו רשאי לשנות בתפלה בלחש מהנוסח הרגיל בו ואין כאן משום אל תתגודדו, אבל דברים הנאמרים בקול רם כקדושה וכו"ב, ודאי איסור לשנות ממנהג המקום שהוא שם מפני המחלוקת, ולדעת הרמב"ם (פ"ב מעי"ה) יש בזה משום אל תתגודדו, כ"ש באורך. 6. דברי להעיר במ"ש פאת השלחן שם דגירסת הגרמ"י בירושלמי הי' "סדר תפלות, דהרי בדברי הגרמ"י הג"ל מבואר דאינו אלא פירוש דברי הירושלמי, וכן צ"ל גם בדברי המג"א (שם) שהביא לשון הירושלמי "סדר תפלות, דלא מצאנו בשו"מ גירסא זו, ע"י ספר הרוקח (סי' רצ"ח) ורבינו חננאל (עירובין מ' ע"ב). 7. בשבח המבטא הספרדי כתב הגאון רידב"ז מסלוצק ז"ל (שו"ת בית רידב"ז סוף סי' כ"י) בתשובתו אל הג"ר יוסף ידיד הלוי ז"ל: "קרוב לומר שהמבטא של לשון הקודש אצליכם מתוקנת יותר, יען שאנחנו בער"ה דדדנו כמה פעמים מגולה אל גולה גלות אחר גלות יותר מכם, ע"כ יש להאמין שהמבטא של לשון הקודש אצליכם מתוקנת הרבה יותר". 8. בדבר זהותו של הדיש אחד מירושלים' שנתאכסן בבית הגרנ"א כ"ג. שנים ולומדו את המבטא הספרדי, כתב מהר"ח [הכהן שווארץ ז"ל בספרו דרך הנשר (באלטאס תרפ"ח, אות כ"א) כי הוא הגאון ר' חיים מודעי ז"ל, אב"ד איזמיר, בעל שו"ת חיים לעולם (איזמיר תרל"ח), ע"ש. אלא שא"כ אינו כלל מחכמי ירושלים אלא מחכמי צפת ואיזמיר. מלבד מה שיש להעיר כי פרט לא נזכר בכל כותבי תולדותיו של הגר"ח מודעי ז"ל, וספק אם יתכן לפי סדר שנות שילחיתו כשד"ר עה"ק צפת ת"ו". 9. מערכת גדולים ערך רבינו האר"י זצ"ל. 10. כל העלה בשו"ת שער אפרים סי' י"ב.

שייח הלכה

לשיטת הרמב"ם שיש מ"ע של "תפלה" מה"ת כל יום, ואין לה שיעור.

האם "כשמתפלל כל היום" נחשב "עוסק במצוה, ויפטר מק"ש ומצוות.

א. שאלה: דעת הרמב"ם שיש מ"ע מה"ת "להתפלל כל יום", ומה"ת אין שיעור כמה צריך להתפלל, ובתפלה "קצרה" יוצא המצוה דאורייתא. אבל גם כשיתפלל "כל היום" יקיים בזה מ"ע מה"ת, וא"כ האם מן שיתפלל כל היום נאמר בו "עוסק במצוה פטור מן המצוה" ויפטר מכל המצוות שבתורה, (מק"ש וכל המצוות), או לא.

תשובה: אם נאמר, "שמצוה קיומית", אין בזה דין עוסק במצוה פטור מן המצוה, א"כ מה שמתפלל כל היום נחשב "מצוה קיומית", מכיון שאת החיוב יוצא בתפלה קצרה. (תשובה לשואל בע"פ) [א"ה, היה מקום לדון בכל מצוה "שאין לה שיעור", ויכול לצאת המצוה אף במעט, ומקיים המצוה באופן יותר "גדול ומורחב", האם נחשב "מצוה קיומית", שהרי לא חייב כ"כ, או שנחשב "שמרחיב את המצוה החיובית", כמו יסוד הנצי"ב במצה שאפי ששיעורה "בכזית", מ"מ כשאוכל "כמה כזיתים", הכל בכלל האכילה, והוי לכאורה לפי"ז מצוה "חיובית". ומרביתו נראה שנחשב התוספת "מצוה קיומית", שס"ם אין חייב להרחיב במצוה כ"כ, ודו"ק, וביסוד הדין אם "במצוה קיומית", אומרים עוסק במצוה פטור מן המצוה, הביאו כמה מקורות. א: אר"ז (סי רצ"ט), שכותב "בציצית" שאין עוסק במצוה, מחמת שהוי מצוה קיומית, (ומיהו צ"ע מגני סוכה כ"ט "במוכרי תכלת" שפטורים, ואיך עדיף מלוכש ציצית, וצ"ע). ב: ריטב"א החדשים (ב"מ פ"ב) שכותב שכל שומר אפי שיעושה "חסד" אין נחשב עוסק במצוה שאין זה מצוה חיובית. ג: כע"ז בנתיבות (סי ע"ב ס"ק י"ט) לענין "שומר להקדש", כיון שיכול ליטול שכר כבה"ג אין נחשב עוסק במצוה, ולכאורה הכוונה שאין זה מצוה חיובית שחייב לעשותה בחנם. ד: הח"ח באהבת חסד (ח"א פ"א בנתיב חסד ס"ק ז) כתב להקשות על כל חסד "בשמירה ושאלה" מדוע אין נחשב עוסק במצוה, (של "ואהבת לרעך", ושל "ולדבקה בך", הדבק במדותיו מה הוא רחום וכו'), ותי שאינו מצוה כ"כ, ובדאי "מצוה קיומית" יש, וכוונתו שאדם כ"כ "מצוה חיובית", (דרך אגב, ראיתי מוכיחים שבמצוה "דרבנן" יש דין עוסק במצוה, שהרי "קבורת מת וביקור חולים", מפורש שיש בהם דין עוסק במצוה, ומצד המצוה דאורייתא (של ואהבת לרעך וולדבקה בו), כבר הבאנו דעת הח"ח שאין בהם דין עוסק במצוה, וע"כ שדין של עוסק במצוה שבזה, הוא מצד המצוה "דרבנן", [כמו שמפורש ברמב"ם שיש מ"ע דרבנן לקבור מתים ולבקר חולים ע"ש], ומכנה שבמ"ע דרבנן אמרי עוסק במצוה. ה: הקוב"ש (ח"ב סי' ל"ב) תולה נידון זה של מצוה "קיומית", במאי דחקר, בגדר הילפותא של עוסק במצוה, דילפינן לה מהפסוק ובלכתך בדרך, "בלכת דידך", ולא "בלכת דמצוה", האם העיקר להפטר הוא ע"י שיהיה "לכת דמצוה", או שהעיקר ש"לכת יהיה "לכת דידך", ונפק"מ למצוה "קיומית" שאולי אינו לכת דמצוה, אבל ודאי אינו לכת דידך ע"ש. ו: בספרי דולה ומשקה (עמוד קפ"ה) הבאתי בשם מרן שליט"א שנותנפ כד "הגר"א" שיש מצוה "קיומית" באכילת "מצה כל ז", אם אמרי' בו עוסק במצוה, ע"ש].

"האופה מצות" לפסח, האם נחשב "עוסק במצוה" פטור מן המצוה.

ב. שאלה: ראיתי בספר אחד שכותב "שהאופה מצות" לפסח, נחשב עוסק במצוה פטור מן המצוה, האם נכו הוא, או לא, שהרי "אופה מצות" הוא רק "הכשר מצוה" בעלמא, ואולי "ההכשר מצוה" אין דין עוסק במצוה פטור מן המצוה, רק במצוה ממש.

תשובה: גם "בהכשר מצוה", יתכן שיש דין עוסק במצוה פטור מן המצוה, שהרי כתוב בגמ' "ששלושי מצוה", שהולכים לקיים מצוה, פטורים "בזמן הליכתן" מן המצוה, מדין עוסק במצוה פטור מן המצוה, אפי' שבזמן הליכה אינו מקיים מצוה ורק הוא "הכשר מצוה". (תשובה בע"פ לשואל)

שאלה: (המשך להג"ל), מה שהשיב מרן שליט"א, שגם "בהכשר מצוה" אמרי עוסק במצוה צ"ע, ששאל אחד למרן שליט"א על הכשר מצוה כגון "בדוק חסה" (מהוללים) לצורך קיום מצות "מרור", האם נחשב עוסק במצוה, ומרן שליט"א כתב לו, "שלא כל הכנה למצוה נחשב עוסק במצוה, רק כשהולך לדבר מצוה", והוא דלא כמו שאמר מרן שליט"א עכשיו.

תשובה: יש כזה צד, (שהליכה זהו דין מיוחד), והטעם שכתוב בפסוק "אחרי ה' אלוקים תלכו".

(תשובה בע"פ לשואל)

[א"ה: מבואר שיותר נוטה דעת מרן שליט"א, שיש "בהכשר מצוה" דין של עוסק במצוה, אבל לא שולל צד, שאולי "הליכה" הוא דין מיוחד, (וגם כתב מרן שליט"א במכתב, "שאין כל הכשר מצוה שווים", ולא מדמים הכשר מצוה אחד לחבירו, ואולי חלוק "אפיית מצות", שנחשב יותר הכשר מצוה "מדינית תולעים" של העלי חסה). והנה בספר אשוי ישראל (ריש פרק כ"ב) דין שגם "בניית סוכה, וקניית ד' מינים" היו עוסק במצוה. ואולי יש לחלק ע"פ מ"ש הנצי"ב בהעמק שאלה (מצוה קס"ט) שכותב, שיש הכשר "שמפורש בתורה", כגון בניית סוכה ואפיית מצות והכנות לשבת, שיותר נחשב להכנה בהם "הכשר", משאר הכנות. לענין "מצוה בו יותר משלוח", ע"ש, ולפי"ז אולי גם כאן, דוקא "באפיית מצות ובניית סוכה", הו"ל דין עוסק במצוה, ולא בשאר דברים שהכשרם אינו מפורש בתורה, וצ"ע.

והנה מפורש בהלכה (סי' ל"ח) "שכותבי תפילין ומזוזות הם ותגריהם ותגרי תגריהם" פטורים מן המצוות, ולכאורה "זהו הכשר מצוה" ולא המצוה עצמה, ובשלמא "כותבי תפילין" מפורש בכתוב "וכתבתם" (ע"ש בבה"ל סי' ל"ח), ואפשר שהוי כמו מצוה ממש, או כהכשר מצוה המפורש בתורה אבל "תגריהם", לכאורה זהו רק "הכשר מצוה", ומוכת שכל הכשר מצוה היו עוסק במצוה, (ושמא יש לחלק, וצ"ע].

החושב "בשש מצוות תמידיות", האם נחשב "עוסק במצוה" פטור מן המצוה, ויפטר מק"ש

ג. שאלה: הבה"ל (סי' א) מביא שיש "שש מצוות תמידיות", שכל רגע שיחשוב בהם מקיים מ"ע דאורייתא, אין הדין בשעה שחושב בהם, כגון "אמונה", האם באותו הזמן נחשב "עוסק במצוה" פטור מן המצוה, ויפטר מק"ש ומכל מצוות שבתורה, או לא.

תשובה: הראשונים מקשים, שכל מי "שלושב תפילין ווציצית ויש לו מזוזה בפתחו" יפטר מכל המצוות, והתוס' תי' שתלוי אם "יכול לקיים שניהם" או לא, והר"ן תי' שתלוי אם הוא "עוסק במצוה" או "מקיים מצוה", שרק "עוסק" פטור, ולא "מקיים מצוה", וכאן הרי הוא יכול לקיים שניהם, שגם כשיקיים מצוה יוכל להמשיך לחשוב על אמונה, (ובכזה אין פטור של עוסק במצוה), ואפי' באופן שכשינתעסק במצוה לא יוכל להמשיך לחשוב על אמונה, מ"מ הרי כתוב שצריך "עוסק במצוה", וכאן "מחשבה" של אמונה לא נחשב "עוסק במצוה", רק מקיים מצוה. (תשובה לשואל בע"פ)

ד. שאלה: (המשך להג"ל), מרן שליט"א אמר "שבמחשבה" (של שש מצוות תמידיות) גם באופן שאי אפשר לקיים שניהם, מ"מ אין פטור של "עוסק במצוה", מטעם "שמחשבה אינו עוסק" במצוה, וקשה בשלמא לר"ן שתלוי "בעוסק" ניהא, אבל לתוס' שס"ל שתלוי הכל "באפשר לקיים שניהם", א"כ שפיטר מן המצוה באופן "שאין אפשר לקיים שניהם", שהרי לשיטתם אין צריך "עוסק", (והכל תלוי רק באפשר לקיים שניהם).

הוראת הלכה

א. שאלה: סי' ע במ"ב סק"ב הביא דברי המג"א דנשים חייבות בברכת אמת וציצי וכן הברכות שלאחריה דעריבת משום נתקנן על ענין זכירת יציאת מצרים ומחוייבות בזכירת יציאת מצרים דנוהג ביום ובלילה, ובשם הפמ"ג הביא צד דהוי רק דרבנן, ובשם השאג"א כ' דנשים פטורות דחשיב מ"ע שהז"ח.

והנה מנהג הנשים כיום להקפיד על ברכת אמת וציצי וכדעת המג"א והפמ"ג דמחוייבות בזה.

וויל"ע לפ"ז דלכאו באותה מדה ממש מחוייבות בברכות דלאחריה דעריבת כמש"כ המ"ב ולא מצינו כלל שהנשים יאמרו ברכות הללו וצ"ע בטעם הדבר דמאי שנא.

תשובה: נראה דסמכו על השאג"א דנשים פטורות ממצוות עשה דזכירת יציאת מצרים דהוא מצוה דהזמן גרמא, דשני מצוות הם, ומה שכתבתם דהמנהג כדעת המ"א, לא ידענו מנין כלם זה, דאפשר דמצוה שנקפידותה מתפללת תפלה אחת ביום ממילא מתפללות על הסדר כל ברכות ק"ש, ויכולות לאומרם גם לדעת מרן מאחר דחשיבי כברכות השבח.

ב. שאלה: סי' ע במ"ב סק"ב הביא מהמג"א דנשים פטורות מברכות ק"ש כיון דהוי מצוה

תשובה: יתכן שגם לתוס' צריך "עוסק", שאין סתירה בין ב' היסודות, ושניהם יכולים להיות אמת. (תשובה בע"פ לשואל)

[א"ה: יש להעיר כמה הערות בדברי מרן שליט"א. א: מה שחידש שגם לתוס' שס"ל שהכל תלוי "באפשר לקיים שניהם", מ"מ יש גם דין של "עוסק", קשה, שא"כ מדוע התוס' כששאלו מיש לו תפילין וציצית ומזוזה מ"ט אינו פטור מן המצוות, לא תי' ששם אינו "עוסק", (והוצרכו לתרץ שאפשר לקיים שניהם), וצ"ע. ב: מה שמרן שליט"א חידש, "שמחשבה אינו עוסק", צ"ע שכתוב שחתן פטור מק"ש מחמת "שטרוד" במצוות, והרי זהו רק "מחשבה", ושאלתי זאת לכמה ת"ח שליט"א, ואמרו לי שיש "מחשבה", ויש "טרוד", וכאן זהו "מחשבה", ובחתן זהו "טרוד", וכשטרוד כן נחשב "עוסק". ודו"ק. ג: בשו"ע הרב (ה' ת"ת) כתב אמ"ש שחסידים הראשונים עסקו בתפלה "תשע שעות" ביום, וקשה מה עם "מצוות תת", וכתב שמיייר שידעו כבר כל התורה ונשאר רק מצוות "הגית", ומכיון שעסוקים "במחשבה" של דביקות בה, ומקיימים מצוות "ולדבקה בך", לכן היו עסוק במצוה שפטור מן המצוה, מבואר דס"ל שגם "במחשבה" יש דין עוסק במצוה, וצ"ע. ד: יש לדון בעוד ב' סברות, שמחמתם בשש מצוות תמידיות אין דין של עוסק במצוה: א' שכל "הגע" היו מצוה "חדשה" (כמו בת"ת), ואין בזה עוסק במצוה לפי סברת חלק מהאחרונים. ב' שאמונה הוא "ע"מ לקיים" מצוות, וכמו בת"ת, שמחמת כן להרבה אחרונים אין דין עוסק במצוה.]

"המחזיק ס"ת", האם נחשב "עוסק במצוה" ופטור מן המצוה

ה. שאלה: מי "שמחזיק ס"ת בידו", האם נחשב עוסק במצוה ופטור מן המצוה, לדעת הכס"מ פ"י מס"ת ה"ו) בדעת הרמב"ם שיש "מצוה" בהחזקת ס"ת, או לא.

תשובה: אינו עוסק במצוה. (תשובה בכת"י)

[א"ה: שמעתי מהרה"ג ר' יוסף שוב שליט"א, לפרש כוונת מרן שליט"א, שלא קיי"ל להלכה שנחשב "מצוה", ויתכן עוד לפרש ע"פ מה שהבאנו לעיל, שהר"ן כותב "שמקיים" מצוה אין בו דין "עוסק במצוה", ויסבור רבני שהחזקת ס"ת ביזו אינו בגדר "עוסק", מכיון שלא עושה "פעולה".

הקובר "כמה מתים" זה אחר זה, האם נחשב כל הזמן עוסק במצוה.

ו. שאלה: מי שקובר כמה מתים "זה אחר זה", האם נחשב "עוסק במצוה הזמן" ופטור מן המצוה, או שכל קבורה הוא עסק בפ"ע, ולא נחשב כל הזמן עוסק במצוה, ויצטרך "בין קבורה לקבורה" לקיים מצוה.

תשובה: הכל עסק במצוה זו. (תשובה בכת"י)

[א"ה: הנה האחרונים תי' על "השאלה המפורסמת", מדוע בת"ת אין דין עוסק במצוה פטור מן המצוה, וחיוב להפסיק לימודו לכל מצוה עוברת, ומ"ש מכל עוסק במצוה, ונשנו כמה דרכים בזה והמפורסם שבהם שמכיון "שבת"ל כל תיבה ותיבה הוא מ"ע בפ"ע", וכן דעת הגר"א, לא נחשב "עוסק במצוה", שכל רגע הוא מ"ע חדשה, וכל הזמן הוא "בגמר" עסק של מצוה אחת, "ולפני" התחלת עסק של מצוה חדשה, (וולפי"ז תי' "בהולך ללמוד תורה", שקיי"ל שיש בו דין עוסק במצוה, ואיך עדיף מת"ל עצמה, ותי', "שהולך" הוא כל הזמן במצב של "עוסק" להגיע ללמוד, והוא הכל עסק אחד), ומדברי מרן שליט"א מוכח שחולק, שגם "בקבורת כמה מתים" ענה "שהכל עסק אחד", אף שפשיטא שכל מת היו מצוה בפ"ע, וא"כ גם בת"ת הוי כן, שאפי' שכל "תיבה" הוי מ"ע בפ"ע, מ"מ הוי הכל "עסק אחד", והיה שייך בו עוסק במצוה, (אילולי טעמים אחרים שיש בזה).]

המלמד תורה "לבנו", האם יש בו דין "עוסק במצוה"

ז. שאלה: מי שלומד תורה עם "בנו", האם יש בו דין של "עוסק במצוה" פטור מן המצוה, או לא, שבת"ת קיי"ל שאין דין עוסק במצוה, אבל אולי ת"ת דבנו" שאני, וצ"ע.

תשובה: מסתבר דפטור. (תשובה בכת"י)

[א"ה: הנה חזינו מרביתו שליט"א יסוד גדול, שחלוק "ת"ת דעצמו", שבזה אין דין עוסק במצוה פטור מן המצוה, "מלימד תורה עם בנו", שבזה יש כן דין של עוסק במצוה, והפטש ע"פ פשוטו נראה, שהסיבה שבת"ו אין דין של עוסק במצוה, (לרוב האחרונים), הוא מטעם "שלימוד תורה הוא ע"מ לקיים", וממילא כשמגיע זמן של קיום מצוה, אדברה התורה ואומרת "לקיים המצוה", ובלי קיום מצוה הוא "הפך מתורה", ולכן אין דין של עוסק במצוה, ולפי"ז יתכן שזהו רק "בת"ל דעצמו" אבל דין דצריך ללמד בנו תורה, הוא "חיוב בפ"ע", שאב חייב ללמד בנו תורה, ואין בזה דין של "ע"מ לקיים", (ורק אצל "הבן" הוא כן, כמו כל מי שלומד תורה, ולכן במ"ע זו של "ושננתם לבנך"ן שייך פטור של עוסק במצוה, והוא ב' גדדים של מצוות ת"ת, "ת"ת של עצמו", ות"ת של "ושננתם לבנך". (ועי' גם בברכת שמואל סוף קידושין, באריכות בגדרי ב' המצוות, ע"ש).

והנה מצינו כיסוד מרן שליט"א, לחפץ חיים באהבת חסד (בנתיב החסד ס"ק ז), שמביא שבכל "חסד" אין עוסק במצוה, אבל "במשאליל ספר", כתב בחשור הר"ן שיש בזה עוסק במצוה, ומפרש הח"ח שם שזהו לא מצד "חסד", אלא מצד הציווי "ללמד תורה לאחרים", שיש בזה דין עוסק במצוה, ע"ש היטב, חזינו כאן, שגם במצוה ללמד תורה "לכלל ישראל", (ולא רק "לבנו"), הוא מצוה, שיש בו דין עוסק במצוה פטור מן המצוה, וחלוק מ"ע של "ללמד תורה לאחרים" (שכולל בו גם השאלת ספרים), ממצוות ת"ת של עצמו, ודו"ק, ולפי"ז כל "המוסר שיעור" (ולומד עם חברותא, כשצריך "לקבל" ממנו תורה), יהיה בו פטור של עוסק במצוה, של מלמד תורה לאחרים, ויחידוש הוא.

והנה לפי יסוד האחרונים שבת"ת אין דין עוסק במצוה, מטעם שכל "מילה" הוא מ"ע חדשה, וכל רגע זהו "התחלה חדשה" של עסק חדש, (ולא נחשב עוסק במצוה), א"כ אין סברא לחלק בין ת"ת דעצמו לת"ת ד"אחרים", שגם בזה יש סברא, שכל "מילה" הוא "מ"ע חדש", אבל רבינו לשיטתו, כש"כ לעיל, שגם "בקבורת כמה מתים" סובר שהכל הוא עסק במצוה אחת, וגם בת"ת הוי התי, ועוד שדעת רבינו בשערי אמונה (פאה עמ' ח) שכל לימוד התורה, כמה שלומד, הכל "מצוה אחת". (ומפרש ביאור מחודש בגר"א המפורסם, לא כמו שפי' כולם בדבריו), עי"ש.]

הלומד תורה "ביו"ט", ומקיים בזה מ"ע של "שמחת יו"ט", האם נאמר בו דין עוסק במצוה פטור מן המצוה.

ח. שאלה: הלומד תורה "ביו"ט", שמקיים מצוות "שמחת יו"ט", (כידוע מהמהרש"א שפיקדוה' ה' ישרים משמחו לב), האם יש בו דין "עוסק במצוה" פטור מן המצוה, או לא. שבכל ת"ת קיי"ל שאין דין עוסק במצוה פטור מן המצוה, וצריך להפסיק לתלמודו לכל מצוה עוברת, אבל "ביו"ט" שמקיים בו מצוות "שמחת יו"ט", יתכן שיהיה בו דין עוסק במצוה, לא "ושמחת בחגך". וצ"ע.

תשובה: בתלמוד תורה אין דין עוסק במצוה (ואף שע"ז מתקיים עוד מצוה). (תשובה בכת"י)

[א"ה: לכאורה צ"ע מהו ביאור כוונת רבינו שליט"א, מדוע בת"ת ביט"ל אין דין עוסק במצוה, שאה"נ מצד "ת"ת"ן אין דין עוסק במצוה, אבל ס"ם מצד מצוות "ושמחת בחגך" מדוע שלא יהיה עוסק במצוה. ויתכן לכא, שגם "בקבורת כמה מתים" סובר שהכל הוא עסק במצוה אחת, ומכיון שעגידו ת"ת מחייב "ללמוד ע"מ לקיים", ושלא יפטר "ממצוות" ע"י לימוד תורה, ממילא גם מצד "שמחת יו"ט" לא יפטר, שאם יפטר נמצא שהת"ת שלו לא עם "גדרי תת", ואינו תת", וכשאינו תת" לא הוי שמחת יו"ט, ודו"ק].

תשובות הגר"ח קרינבסקי שליט"א

עורך: הרב אברהם חיים שציגל - מודיעין עילית

[אלא שצ"ע לפי"ז, בת"ת של לימוד עם "בנו ותלמידים", (בשאלה הקודמת), מדוע כן פוטר, וצ"ע]

העוסק "בחסד" האם יש בו דין עוסק במצוה.

ט. שאלה: העוסק "בחסד", האם יש בו דין עוסק "במצוה" פטור מן המצוה, או לא.

תשובה: יתכן שבמצווה "תמידית" כמו "חסד", אין דין עוסק במצוה. (תשובה לשואל בע"פ)

[א"ה: שאלה זו כבר דשו בו רבים, מדוע "בחסד" לא אמרי עוסק במצוה פטור מן המצוה, ומצאנו בזה כמה טעמים, הח"ח באהבת חסד (ח"א פ"א נתיב החסד ס"ק ז) כתב הטעם "שאינו מצוה גמורה כ"כ", (וכע"ז בריטב"א ובנתיבות, הבאנום לעיל). וכיסוד מרן שליט"א, שבמצוה "תמידית" אין דין עוסק במצוה, מביאים כן גם בשם "הברכי יוסף".

ובעצם הדין, (שבחסד אין דין עוסק במצוה), הוכיחו כן מדין "משמשי מצטער", שכתוב שחייבים בכל המצוות ורק "משמשי חולה" פטורים, מוכח שרק כשיש מצוות "ביקור חולים" יש דין עוסק במצוה, ולא סתם בכל "חסד". וכן הוכיח הח"ח מכל "שומר חנם", שלא נחשב עוסק במצוה בזה שעושה "חסד", ע"ש.

והנה לפי יסוד מרן שליט"א, יוצא עוד סברא במה ששאלנו (לעיל בשאלה ג), "בשש מצוות "תמידיות", האם אמרי' בו עוסק במצוה, שלפי סברתו כאן, דבר שהוא "מצוה תמידית" אין בו דין עוסק במצוה, ועי' עוד בדבריו "באורחות יושר" (פ"ג ענין גמילות חסדים) יסודות גדולים בזה, שאולי יובן הענין יותר לפי"ז].

המוצא "מציאה" וטורה בה "טרחא מרובה יותר מחיובו",

האם אמרי' בו עוסק במצוה פטור מן המצוה

י. שאלה: מי שמוצא "מציאה", וטורה בה "טרחא מרובה יותר מחיוב", כגון ר' חנינא בן דוסא (בתענית דף כ"ה), שדאג "שהתרגוללים יפרו וירבו", דבר שאין מחוייב בכך, האם אמרי' בו עוסק במצוה פטור מן המצוה, או לא.

תשובה: אולי. (תשובה בכת"י)

[א"ה: לכאורה ביאור הספק הוא, שלעיל הבאנו תשובת מרן שליט"א, שבסתם "חסד" אין דין עוסק במצוה פטור מן המצוה, "ובהשבת אבידה" מפורש ב"שם שיש דין עוסק במצוה פטור מן המצוה, וכאן הוא "חסד בהשבת אבידה", ויש לדון איך נדונו, האם נדונו כמו "סתם חסד" שאין בזה דין עוסק במצוה, אבל מצד שני י"ל שמכיון שהוא "בתוך מצוות השבת אבידה", שהרי אם היה החפץ אצלו היה מסתמה דואג "שיפרו וירבו", ועכשיו בתוך ההשבת אבידה דאג לכך "במקום העלבים", וא"ל יתכן שזהו "חסד" עם שם "השבת אבידה", זהו לכאורה ביאור הספק, ודו"ק.

אבל עדיין צ"ע, שתלוי האם במצוה "קיומית" יש דין עוסק במצוה, שבודאי יותר מצוה "קיומית" אין זה נחשב, וצ"ע [ועי' שאלה א' באריכות בענין מצוה "קיומית"].

בדין הפסקה באמצע ק"ש "מפני הכבוד",

מדוע אין בזה טטור של עוסק במצוה פטור מן המצוה

יא. שאלה: קיי"ל שמפסיק באמצע ק"ש (בין הפרקים) "מפני הכבוד", ונשאלת השאלה שבפשיטות הוא מצד חיוב של "כבוד התורה", וקשה שמכיון שעוסק בק"ש, א"כ נאמר בו עוסק במצוה פטור מן המצוה ויפטר "מחיוב כבוד התורה" ולא יצטרך להפסיק.

תשובה: מפני דרך ארץ שלא יעלב. (תשובה בכת"י)

[א"ה: ביאור דברי רבינו שליט"א י"ל בב' אופנים, "אופן א", שזהו לא מה" מ"ע" של כבוד התורה כלל, ורק מדין "ח' דרך ארץ" שלא יעלב, (ולא מצד המצוה שבזה], ולכן לא שייך לכלל של עוסק במצוה פטור מן המצוה, "אופן ב" י"ל, שבאמת הוא כן מצד "מצוות" כבוד התורה, אבל במצווה כזו שיש בה חשש של "בזיון", בכזה"ג, אין בזה פטור של עוסק במצוה פטור מן המצוה, דוגמא לדבר, שהרי זה כשיטא שאם אחד חייב לחבירו "להלואה" לא נאמר שאם עוסק במצוה פטור מן המצוה ויפטר "ממצוות פריעת בע"ח", שהרי זהו "זכויות של השג"ן שיוקבל חובו. ונגנז זכויות של חבירו לא שייך פטור של עוסק במצוה, וכמו כן י"ל שבמקום שיגרים "עלבון ובזיון לחבירו", הוי כמו "זכות חבירו", שלא יכול לפגוע בו, ובכה"ג "בסוג מצוה כזו", אין בו דין עוסק במצוה פטור מן המצוה, וצ"ע].

ומענין לענין, נביא יסוד נוסף בעניני עיון עיון לשאלתי למרן שליט"א, אדם שנמצא "בחדר לידה", והוא "עוסק במצוה", האם יפטר "מהדלקת נרות חנוכה", וכתב לי רבינו שליט"א, "שיעשה שליח להדלקה", ויש לפרש כוונת רבינו, שמצוה שיכול לעשות ע"י "שליח", הוי "אפשר לקיים שניהם", ואין בו דין עוסק במצוה פטור מן המצוה, וכן מצאתי מוכא בשם ספר מחנה חיים על תשר נו"ב קמא [א"ח תשובה כ"ז], שמק' שם הנו"ב שמי שעוסק בקבורת מתו יפטר "משחיטת פסח ומילת בנו" מצד עוסק במצוה, ותי' המחנה חיים, שמכיון שיכול "לעשות שליח" לקרבן פסח ולמילת בנו, אין בו דין עוסק במצוה, שנחשב יכול לקיים שניהם, (אבל אולי כוונת רבינו שליט"א שהוי רק "חסד", ובחסד אין דין עוסק במצוה).

והרה"ג ר' יוסף שוב שליט"א אמר לי, שיתכן לפרש כוונת מרן שליט"א, שיעשה שליח, מצד "החשד", וגם כשפטור מהדלקה, צריך להדליק מפני "החשד".]

בדין "איסור לועג לרש" בק"ש ובמצוות

יב. שאלה: נסתפקו באיסור "לועג לרש", האם הוא מצד "בן אדם לחבירו", ויעיל "מחילת המת" מחייו על זה, או שהוא "בן אדם למקום", ולא יועיל מחילת המת מחייו.

תשובה: לא מועיל. (תשובה בספרי דולה ומשקה עמ' כ"ח)

יג. שאלה: "מחיצה" המפסקת בין המת לאדם, שמתירה איסור לועג לרש, האם תועיל מחיצה של "זכוכית", או מחיצה של "לכוד", (או שצריך לעשות "שלא יראה המת בושת", ולא יועיל מחיצת כאלו).

תשובה: כן. (תשובה בספרי דולה ומשקה עמ' כ"ח)

יד. שאלה: האם מותר "ההורו בד"ת" תוך ד"א של מת, דאפשר שכל האיסור רק בקיום מצוה "נגלו", שרואים בני אדם.

תשובה: כן. (תשובה בספרי דולה ומשקה עמ' כ"ט)

טו. שאלה: הנוסע עם מת באמבולנס, האם יכול לומר "תפלת הדרך" או לא, וכן האם יוכל לתת "צדקה" תוך ד' אמות למת, או לא.

תשובה: כן. (תשובה בספרי דולה ומשקה עמ' כ"ט)

[א"ה: הטעם שמותר לומר "תפלת הדרך", אולי שהוי כמו "מצוה עוברת", ובמקום מצוה עוברת, אולי לא אסור מחמת איסור לועג לרש.

דוגמא לדבר, אם אדם יהיה בחוש בבית הסוהר עם מת ברה"ה, האם נאמר לו שלא יתקע בשופר מחמת איסור לועג לרש ותבתטל מצוות שופר, ודו"ק].

עפ"י קבשת מרן שליט"א

"אין להורות הלכה למעשה עפ"י התשובות"

חנני ורבני בית ההוראה

שע"י ישיבת "חברת אהבת שלום"

פניני הלכה

פניני הלכה - ילקוט פנינים בהלכה

נשים בקריאת שמע ותפלה

בשור"ע (ס' עי, סעי' א') פסק דנשים פטורות מקר"ש, וברמ"א כ' דיקראו לפחות פסוק ראשון, ובמ"ב (ס"ק ב') כ' דפטורות ג"כ מברכות קר"ש וזן אם חייבות בזכירת יצ"מ, ובפסד"ז כ' עפ"י הגרעק"א דחייבות, ובברכות השחר כ' דתליז או אם היו זמן גרמא. ובפוסקים מצאנו שדנו בדברים אלו ובעוד מחלקי התפלה האם הנשים חייבות, וכן האם צריכות לקרוא קר"ש בזמנה.

זמן קר"ש בנשים: ועוד דרבותינו בעלי השו"ע כתבו דנכון הוא ללמדם שיקבלו עליהן עול מלכות שמים, ויקראו לפחות פסוק ראשון וכו', וקשה מאי ונכון הא חובה איכא, אמנם דאין זה קושיא דנהי חייבות בזה, מ"מ אינן מצוות לקרוא פסוקים אלו, אלא שמצוות לאהבה ולמסור נפשותיהן על קידוש שמו יתברך, ועוד דאף אם צריכות לקרות פסוקים אלו אטו החיוב בזמן קר"ש וכו'. (ערוך השולחן). • והרבה אינן יכולות, והנהרות בכך י"ל שווינוהו כחובה, גמול זמן אינו קפידא בהו. ובכך גם היועצות ההלכות אין להטיל עליהן קנס חוב, דלא אם בפריש קיבלו על עצמם כפי ההלכות בנבול זמנים דווקא, אך נטול דלא שייך כלל בכך שווינוהו חוב, כי גם הנהרות ביותר מ"מ כמה פעמים אינן נזהרות וכו'. (אשל אברהם).

התורה: בשרו"ע (סי' מ"ז דעי' י"ד) פסק "נשים מברכות ברכות התורה" ועי' בבבא מציעא הלכה שם (ד"ה נשים) ש"כ ב' טעמים בזה וכן דנפק"מ אם יכולה להוציא וברכיה יוסף שם כ', אשה שנתפסקה אם בירכה ברכת התורה ונאמרה אל תברך מספק וכו', וא"כ מהיכא תיתי שתחייבת בברכת התורה מדאדוריאל דע שנאמר דאם נתפסקה תברך כהלכת גוברין, והוא פשוט מאוד. (ברכ"י, סי' מ"ז סעי' ח').

פרשת התמיד: כ' מהר"י מולן הא דנשים מברכות ברכת התורה אע"ג שאין חייבות וכו', ועוד כי הן מברכות על קריאת הקרבנות, ותפלה כנגד קרבנות הקנים והם חייבות בתפלה, וא"כ חייבות ג"כ בקריאת העולה והקרבנות. (האגור, הלכות תפלה, אות ב'). • ועוד כי הם חייבים לומר פרשת התמיד שהוא במקום הקרבן. (מב"ש סי' מ"ז סק"פ). • נשים מברכות ברכת התורה וכו' ועוד שברכת התורה מברכין קודם פרשת התמיד, ובקריאת פרשת התמיד הן שוות לאלוהים, שהרי תפלה במקום תמיד תקנוהו. (שו"ע הגר"ז, סי' מ"ז, סעי' י'). אמנם יש שתמחוהא ככל מה שחייבות בתפלה הוא משום דרחמי נינהו, ומה שייך זה בקרבנות. איני ממוצא טעם בזה כי אין שייכות לנשים בקרבנות אלא מה שהוא לחובת עצמן, כגון קני זהב ויולדת, ואף בתפלה אינן חייבות אלא משום דרחמי היא כדאינתא בגמרא בהדיא. (מור וקציעה, סי' מ"ז). • מ"ש האגור דנשים מברכות על קריאת הקרבנות וכו', והרב ז"ל ביאר דהיינו בקריאת פ' התמיד, לא זכיתי להבין, דלא היה לנשים שום חלק בקרבנות צבור ודעתנו איש כתיב מברכא במס' שקלים פ"א מ"ז וכו', ואין דחייתו בתפלה היינו משום דרחמי נינהו, אבל מה ששנו קורין פרשת התמיד שיעלה עלינו כאילו הקרבנו קרבן התמיד, אין לנשים שום שייכות בזה וצ"ע. (תהלה לדוד סי' מ"ז סק"ט).

פסוקי דזמרה: במ"ב כ' דלפי הגרעק"א חייבות וכן"ל, אמנם מצאנו חולקים ביזה. ואם רצו לברך גם שאר ברכות של ק"ש וגם פסוקי דזמרה וברכותיה ההרשעות בידם (שו"ע הגר"ז, סי' ע', עט"א). • וברוך שאמר וישתבח אין חיוב עליהן ויכולות לומר, ולמה לא יוכלו לזמר לה' כמו שעשתה מרים וכל נשי ישראל בקריעת ים סוף. (ערוך השולחן). • לדעת המ"ב ריש סי' ע' דלפי דעת הגרעק"א דחייבות, ובעניוית דאין מהגרעק"א בסי' נ"ב שכ' דהם שייכות לתפלה הוהכח לחייב מזה נשים ג"כ דשייכי בתפלה, ולא כ' הגרעק"א רק דמישר שייכי בתפלה, וגם כמדומני דאין המנהג כהגרעק"א בזה לחזור גם פסוקי דזמרה במשך שצריך לחזור על התפלה וגם לו היה כדבריו, מ"מ עדיין לא שמענו לחייב משום זה הנשים כהמ"ב, ובשו"ע הרב מפורש דהוא רק רשות לנשים. (שבט הלוי, ח"ו סי' י"ב).

ההלהכה והמנהג: ועל כן נוהגות הנשים שידועות ללמוד להתפלל כל סדר התפלה כמכו האנשים אין פחות מפרשת העקדה עד עלינו לשבח. (כף החיים, ס"ק א'). • רצוני לשאול מה הנשים חייבות להתפלל כל יום מן הדין, אבקש לפרש לי על שכל דבר מן הסידור, כי אני רואה שיש נשים שלא מתפללות כמעט כלום, ויש שמרובות יותן, אך הלה פסקה אני רוצה לדעת. תשובה, ברכות התורה וברכות ההשרה, פרשת תמידי, ברוך שמו, אשרי, ישתבח. פי, שמע, אמת ויציב עד גאל ישראל, שמו"ע. [ועי' שו"ע או"ח סוס"י מ"ז ובט"ז שם סי' ע' ובמ"ב סק"ב ובסי' קצ"ו] ותפלת מנחה. תפילת ערבית אינה מחוייבת. (קובץ תשובות להגריש"א, סי' ת"ד). • נמצא לענין הנהגה, א – ברכת השחר יברכו הנשים ויכללו בה גם ברכת התורה ע"ה המבואר סוס"י מ"ז. ב – כדאי שיוסיפו גם לעולם יאה יאדם עד הקרבנות שהם מילי דחילי ורחימי. ג – פסוד"ז עם ברכת ברוך שאמר וישתבח, לדעת המ"ב וכו'. ד – ק"ש תחמי בברכה שלפניה אחריה כנ"ל. (שבת הלוי, ח"ו סי' י"ב).

קטנים בק"ש ותפלה

בש"ע (ס" ע'; סעי' ב') כתב דקטנים לר"ת פטורים רק כשלא הגיעו לחינוך, ולרש"י אף שהגיעו לחינוך, ומסיים דראוי לנהוג כר"ת, ובמ"ב (ס"ז ז' כ') דפסוק ראשון מצוה על אביו ללמדו משיועד לדבר ולא דוקא בזמן קר"ט, ולענין תפלה כ' במ"ב (ס"ק ט') דלכו"ע חייב משהגיע לחינוך.

משיועד לדבר אביו מלמדו שמע – מהו והטעם: יודע לדבר אביו מלמדו "תורה צוהו לנו משה מורשה קהלת יעקב" וגם "שמע בני מוסר אבין ואל תיטוש תורת אמן", ויש אומרים שמע ישראל (אור זרוע, סוכה, סי' פ"ד). • ואמרינן התם יודע לדבר אביו מלמדו תורה ופסוק ראשון של ק"ש, מסתמא כדי שיעד לקרות ק"ש כשיגיע לחינוך. (מרדכי, ברכות, פ"ג, סי' ס'). • קטן היועד לדבר אביו מלמדו תורה וק"ש, מאי תורה, כלומר האי עדיין אינו מבין, אמר בר המנונא תורה צוהו לנו משה מורשה וכו', כלומר רק פסוק זה ילמד להרשיע בלבו אמונת אביו ששניתנו לנו התורה מן השמים והיא קיימת לעד ולעולמי עולמים, וק"ש מאי היא, פסוק ראשון שמע ישראל להרשיע בלבו אמונת ד' אחד. (ערוך השולחן, יו"ד סי' רמ"ה, סעי' א')

שמן החינוך: במ"ב כ' דהוא כבר שית כבר שבע, וכ"ה בפמ"ג בסי' ק"ו (באשל אברהם ס"ק ג') שכן, ואף על פי דהקדור קר"ש בלא תפילין וכו', בקטן לא שייך זה, ומחנכין בקריאת שמע ותפלה כבן שש ושבע. • אמנם החיד"א חולק וכותב, קטן שהגיע לחינוך כבן ט' או י' שנה חייב בק"ש. (סדרי עבודת הקודש ללהחיד"א, קשר גודל, סי' י"א). ובכך החיים הביא ב' השיטות ומסיים, ונראה להכליל בכל חורפיה דקטן ועכ"פ החינוך הוא קודם שיהיה בן י"ג ויום אחד. (כף החיים, ס"ק ו').

ענין החינוך: ולכן צריך שיזהר כל אדם לקחת את ילדיו לפניו יום ליום ולילה

ללילה, לשמוע מפהם שיקראו או להקרותם ק"ש ותפלה כדי לצאת י"ח ולא יסמוך על אמונתם אפי' כשידעו ליקח ספר ולקרות בעצמם, שחזקתם שאין אומרים כלום וחבל על דמשתכחין גדולים שאין אומרים כלום, כ"ש קטנים והקולר תלוי על צוואר אביהם. (חסד לאפלים לר' אליעזר פאפו, סי' ע', אות ב.). ובכל צריך שילמדם שיקראו התיבות מילה במילה שלא יאבדו אותיות מהתיבות שהם חשובים יותר מהמרגליות, וכונת השמות שלא יוציאו שם מפהם בלא כוונה. (כף החיים, ס"ק ח').

אונן בתפלה ובמצוות

בש"ע (סי' ע"א, סעי' א') כתב דאונן פטור מקריאת שמע ומתפלה ובמ"ב (ס"ק ד') כ' דה"ה דפטור מכל הברכות ומכל מצוות האמורות בתורה, ואם רוצה לאכול פת יטול ידיו, ולא יברך על הנטילה. ובביאור הלכה (ד"ה י"י שמת) כ' בשם הבר"כ דווקא מצוות עשה, אבל מצוות לא תעשה חייב האונן ואפי' בדבר שהוא מדרבנן בעלמא, ובפוסקים דנו על כמה אופני מצוות ופסטיהם מה דין האונן בהם.

טעם הפטור: א"ר בון כתיב למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך, ימים שאתה עוסק בהן בחיים ולא ימים שאתה עוסק בהן במתים, תנתיב את רצון להחמיר על עצמו אין שומעין לו למה מפני כבודו של מת (ירושלמי ברכות ריש פרק מי שמתו). וכן"ב"י כאן בשם הירושלמי דעיקר הטעם הוא מפני כבודו של מת שיהא לבו פנוי להתעסק בצרכי המת ולחשוב בהם, אמנם ב"רשב"א מפורש שהוא מטעם שעוסק במצוה שכתב, ופטור בחול מן ה"ק"ש ומן התפילין ומן התפלה מפני שהוא טרוד להתעסק במצוה אחרת, והעוסק במצוה פטור מן המצוה והע"פ שזיכור לקיים שניהם אי אפשר שלא יתעכב מעט. (שו"ת הרשב"א, ח"ג ס" ט ש). • הסוג התשיעי הוא אונן שמתו מוטל לפניו זכר, ופשוטו הוא דטעם דפטור משום דעוסק במצוה פטור ממצוה. (פמ"ג, פתיחה לאו"ח"ח"ב, אות כ"ט).

ענייית אמן, ועל ברכת דיין האמת: מי שמת לו וכו' פטור מקריאת שמע ותפלה ומכל הברכות ואפי' מעניית אמן. (שי"ע הגר"ז, סעי' א.) • ונסתפקנו כשכא"ז מברך זה אחר זה, אם האבלים צריכים לענות אמן על הברכה, דהא אז הם אוננים ואונן גם אמן לא יענה, או דלמא כיון שבברכה זו מחויב אפשר שהוא חייב גם לענות אמן, ומסתבר לענ"ד שלא יענה אמן דאם כבר ברך את הברכה היחיד כבר פטור גם מברכה זו, והר"ז כאלו שומע ברכה תארת שאינו עונה אמן. ואפי' אם עדיין לא ברך מכיון שמכוון שלא לצאת מוטב שלא יענה אמן. (גשר החיים, פ"ד אות ח')

ההרהר בד"ת ותפלה: כתב בתשובה מהר"ם שיק חלק י"ד (ס' שמ"ב) דאונן בודא אסור להרהר בד"ת כמו בתשעה באב וכו', אבל יש לחקור אם אינו רשאי להרהר תפילה וברכה, והעלה דאינו רשאי, דגם ע"כ יאמר להתעצל בצרכי המת שמוטל לפניו והביא סמוכים וכו', ואני שמעתי שמעתי ד"ל שברכי שי להרהר, ולו נראה דע"כ הרהר שמוטעל ע"א שנין יכול לברך כמי כמי ס"ב במג"א בשם של"ה. (תורת חיים להג"י יעקב שלום סופר [תרנ"ז] ס' י, ע"ס ק' ג.).

נטילת ידים – טעודה מים אחרונים, שחרית, אשר יצר: אונן נוטל ידיו בשחרית לעביר רוח רעה ולא בירך. (שלמי ציבור למוהר"י אלגאזי, חלק שלמי יחידים הלכות אונן). • בדין אונן פטור מהמוציא ומברכת המזון, לא נתברר אם צריך נטילת ידים או פטור ג"כ, ונלענ"ד דכיון דלא פורש, דצריך נטילת ידים, כיוון דמלתא אסורא, לא פטורוהו אלא ממצות עשה. (ספר מוצל מאש, למוהר"י אלפאנדרי, ח"א סי' כ"ב). • אמנם בספר שבט יהודה למוהר"י עייש (הובא) בהגהות ה"ל חולק וכתב, נראה דמותר לאכול בלא נטילה דאע"ג דקיימא לן דמשום סרך תרומה נגעו בה, ואמרינן נמי דהאוכל בלא נטילה חייב נידוי, ובא לידי עניות, ונעקר מן העולם, וא"כ יהיה דינו כשאר מצוות ל"ת דרבנן, מכל מקום כיון דאמרו רז"ל דפטור מכל המצוות והיינו בשב ואל תעשה, ה"נ חיובבורה הנטילה היא מצוות עשה דרבנן והוי ביטולה בשב ואל תעשה דהרי מברכין וצוינו וכו', והנך עונשין שנאמרו באוכל בלא נטילה היינו למי שנמנע [בלי אונס] משא"כ במי שמתו מוטל לפניו דמניעתו לא בא מצדו אלא משום כבוד הנטי' לא יחוש לשום היקד דברשות קפי עביד. (שבט יהודה, ח"א סי' שמ"א). • וכן נט"י שחרית יטול כז' להעביר רוח רעה ולא בירך, וכן יום אחרונים יטול. (כל החיים ס"ק י'). • ונמ"כ ליטול ידיו לאכילה מותר משום נקיות אבל אינו מברך על נט"י וכן כשהולך לנקביו נוטל ידיו ואינו מברך אשר יצר, וכן נט"י שחרית נוטל ואינו מברך. (ערוך השולחן יו"ד סי' שמ"א סעי' י').

מילת בנו: אבי הבן שהוא אונן וכו' דהגאון חת"ס פוסק למול באנינות, ומשמע שגם אם האב הוא המוהל ימול קודם, ועתה ראינו בשו"ת חת"ס וכו', וכו' לכל נחלקו אלא באב המל והוא אונן, דכיון שפטור ממצוות אינו מקיים מצוה, אבל הבא למול בן של אחר ונעשה המוהל אונן, אם אין מוהל אחר לכ"ע ימול והוא קודם דאין המצוה עליו אלא על האב, והוא נעשה שלוחו, וא"כ בודאי ימול אם אונן הוא אונן, ואי איכא אחר פשוט של אב ימול. (שדי חמד, מערכת אנינות, אות כ"ג).

בדיקת חמץ: מי שמתו מוטל לפניו ליל י"ד בניסן, הוא פטור ממצוות בדיקה ויבדקו לו אחרים. (שלמי ציבור, שם).

ספירת העומר: ואשר שאל מי שמת לו מת בלילה בימי ספירת העומר ומקו הקברות רחוק מן העיר, באופן שיהיה אנון כל הלילה הוא ויום המחר, וא"כ מאחר שאנו פטור מכל המצות, אם יבטל ספירת העומר מחמת אנינות הוא פסידא לאד הד כל ימי העומר, ששוב גם בימים שלאחריו לא יכרך על העומר ושאל מעלתו אם תודחה מצוה זו לשבוע מחמת אנינות או לא.

תשובה, דע כי מהרש"ל בתשובה וכו' וא"כ לפי זה היה מותר לזה לספור ספירת העומר כדי שלא יבטל כל ימי העומר, אלא מפני שאנו מדמין לא נעשה מעשה לברך, אבל עכ"פ כיון שבזה גופיה אם רשות ביד האונן לקיים המצוה נחלקו הפוסקים ולכן בו בלילה יספור בלא ברכה ושוב ממילא בימים שאחריו יספור בברכה, ואין לומר אי"כ יספור אח"כ בברכה ואכתיו מספק וברכה לבטלה לא נפיק, שהרי אם הדין שהיה פטור בשעת אניות לבטליו וכו' רשות אינו בידו וכו' וא"כ מה שספר בו בלילה לא עלה לו כלל, וכאילו לא ספר וכו', כיון שאף על אותו לילה לא בריר לן אם הוא פטור, וגם בזה אם הוא פטור אם רשאי להחמיר נחלקו הפוסקים א"כ בודאי לא הפסיד הברכה בשאר ימים (נובי"א מהדו"ק סי' כ"ז). אמנם בהגהות מוה"ר חיון לס' שלמי ציבור הנ"ל (שם), כי בשם פרי הארץ כתי' לחלוק שכ', דאונן לילה ויום שלם שלא נקבר עד אחר צאת הכוכבים בלילה שניה, יספור בשאר הימים בלא ברכה וכו', ומוה"ר חיון כ', ומכל מקום נראה דאם האונן ספר בלילה לעצמו ומועדו, והיה מי שישתדל בעדו לצורכי קבורת המת, אז שאר ימים מצי לצבור ולספור.

הרב שמואל זלוטניק

כולל "אליבא דהלכתא" - מודיעין עילית

לועג לרש

בשר"ע (סי' ע"א, סעי' ז') פסק "אסור לקרות קר"ש תוך ארבע אמות של מת או בית הקברות, ואם קרא לא יצא ובמ"ב (ס"ק ט"ו) כ' דה"ה קדיש ושאר דברי קדושה והטעם משום לועג לרש. והוא גמי בברכות (י"ח ע"א) "לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וספר תורה בזרועו וקורא ואם עושה כן עובר משום לועג לרש חרף עושה", והפוסקים דנו האם ס"ת בזרועו הוא דווקא ומה הדין בקורא ע"פ, ומה הדין בקבר אשה וקטן יאדינם במצוות ת"ת, וכן על מה שמכח דמתפללים ואומרים קדיש על הקברים.

בלומד ד"ת בע"ס: וספר תורה בזרועו והוא הדין דעל פה אסור לקרות. (תוס') ברכות י"ח ע"א, ד"ה (וספר) ה"ה שאפי' בלא ס"ת אין לו לקרות בבית הקברות משום לועג לרש, אלא מפני שאי אפשר לקריאת פסוקים של תורה אלא בספר דברים שבכתב לא ניתנו לאמרן על פה, לפיכך אמר ס"ת אבל אפילו בלא ספר אסור, ור"ל לא יהלך בתפילין וגם לא יקרא וגם לא יתפלל משום דבכולהו איכא משום לועג לרש (ורבינו יונה ברכות, י"א ע"א מדפי ה"רף). • אמנם ע"י ספר משך חכמה עת"ש שכתב, ופירשו תוס' והרא"ש שד"ה דעל פה אסור לקרות כו', ולפי מה שפרשתי דתורה איכא גם בישיבה של מעלה וכמו דמציו מקומות אין מספר, אפשר דלקרות ע"פ שרי, ורק לקרות מס"ת זהו גופיה מצוה דקדורא מתוך הספר, דדברים שבכתב אין אתה רשאי לקרות ע"פ, דקלף ליכא בישיבה של מעלה במקום דליכא חומר, והא דאסור לומר בפני המת אלא דברים של מת היינו משום דג' ימים נפשא טייא על גופא כדאמרי בירושלמי סוף יבמות. ככן שפיר למה לועג לרש כשקורא בתורה (משך חכמה, סוף פרשת ויחי). • וצריך להבין למה נקיס ספר תורה והלא קריאה בלבד בלא ס"ת אינה בה משום לועג לרש, וי"ל דקריאה שלומד למנוחת נפש המת שלא, אך עכ"ז כיון דאוחזת ב"ס וקורא בו, אינו ניכר שקורא למנוחת המת אלא קורא בשביל מצוות קריאת תורה כיון דקורא בס"ת, דאם בשביל מנוחת נפש למה הביא ס"ת (ספר בניהוה ברכות י"ח ע"א).

בקבר אשה וקטן: הגאון מוהר"ר יום טוב צהלון – מהריט"ץ [שנת שי"ט – שע"ט] כשכתב חיבורו על פרק איזהו נשך נפטר עליו בנו הקטן, וזה הביאו להסתפק בכמה דיני אבילות והעלה ד' טעמים ששייך לזווג לרש גם בקבר קטן. כאן מת' ידדי צדיק והנני מצדיק את הדין וכו', בן שנה שאול היה אתי חסר חודש ימים וכו', הפקדתי אצל אדוני הארץ התנא האלהי הקדוש חוני המעלל וכו' שמה קברתי' צדיק אצל צדיק וכו'. נסתפקתי מה שאסרו ז"ל להתפלל בתוך ז"א של קבר, אם הוא קבר ילד קטן כמו בני צדיק שאין שם קבר אלא הוא, אם אסור להתפלל תוך ד' אמותיו או לא, מי אמרינן זיל בתר טעמא, טעמא מאי אמור רבנן אסור להתפלל משום לזווג חרף עושהו, שנראה כמלעיג על ימות השואה מתפלל והמת אינו יכול להתפלל, וא"כ היינו דווקא בגדול שהיה יכול להתפלל ולקרות בתורה, אבל קטן אפילו כשהיה בחיים לא היה מתפלל ולא קורא בתורה, א"כ לא שייך לזווג לרש וכו', דלמא לא פלוג רבנן ולא נתנו דבריהם לשיעורין.

ונראה לומר דאסור דאפילו להך טעמא נמי שייך גבי קטן, ואולי שייך טפי
לועג לרש שיאמר הקטן הנה זה לועג עלי שלא הגעתי לשנותיו שאילו הגעתי
לשנותיו הייתי כקורא ושונה ומתפלל, נמצא דשייך טפי לועג לרש. ועוד מי יודיע
רוח האדם אם הלבוז הגלגול נשמט הצדיק הקטן הזה היא של אדם גדול בשנים?
ובזה בלבד לא היה מהסיבות כנודע אצל רשושי רשומות בסוד הגלגול, נמצא
דשייך ספיר האי טעמא.

ועוד מטעמא דכתיבנא דלא פלוג רבנן וכל מילי דרבנן לא נתנו לשעורין. תדע
הא ההוא עובדא דאמר בגמ' חזייה דהוה לביש ציצית בבית הקברות אמר לר'
דליה דלא לימרו למחר באין אצלנו ועכשיו מחפרין אותנו, והתם מי יודע אם אותן
קברות שהיה מהלך היו קטנים או נשים הפטורין מן הציצית ועם כל זה סתם ואמר
דרך כלל בבית הקברות, לומר בכל הקברות אסור לא שנה איש לא שנה אשה
לא שנה אטל. ועוד מטעמא אחרינא אסור מפני הרואים שיראו אותו מתפלל בצד
הקבר וכן יתן לו עיניו קטן היה הלך אסור בכל גוונא, כך נראה פשוט ומתפלל
לע"ד. (יחידושי מהריט"ץ לפרק איהוה נשך, סוף ס"ו ע"ב). • ועי' במשנ"ב סי' כ"ז
סק"ה שכתב, ואפילו בקבר של קטן יש להחמיר משום לועג לרש דשמא נשמת
אדם גדול הוא, אבל בקבר אשה דבחייה ג"כ פטורה ליכא משום לועג לרש.

תפילה ות"ת בקברי צדיקים

[illegible]

לאמתה של הלכה

שאלה א'.

בענין הפיוטים שאומרים בימים נוראים ובחגים וכדומה שהם תוספת על עיקר התפלה היאך יש לנהוג בעניינם על דרך הסוד

בשו"ע (או"ח סי' ס"ח) כתב: יש מקומות שמפסיקים בברכות קריאת שמע לומר פיוטים, ונכון למנוע מלאמרם משום דהוי הפסק. הגה"ה ויש אומרים דאין איסור בדבר, וכן נוהגין בכל המקומות לאמרם, והמקל ואינו אומרם לא הפסיד, וכו', ע"כ. ובמ"א שם כתב, ז"ל: האר"י ז"ל לא היה אומר פיוטים ופזמונים אלא מה שסדרו הראשונים כגון הקלירי, שנתקנו על דרך האמת וכו', ע"כ.

אמנם בשע"ת (שם סע"ק ב'), הביא דברי הרב שלמי ציבור וז":ל: ובש"ץ כתב שראה בירושלים תוב"ב ספר הכוונות מכת"י מהר"ש ויטל בן מהרח"ו זלה"ה שכתב על דברי אביו שכתב מורי לא היה אומר וכו', וז"ל: אמר שמואל אע"פ שכתב זה אבא מארי ז"ל, ראיתיו כשהיה ש"ץ בקהל בימים נוראים היה אומר כל הווידוים וכל הפיוטים, עכ"ל. וישמע חכם וממנו יקח חכמה ומוסר והשכל, עכ"ל הש"ץ, עיי"ש. ועכ"ל השע"ת.

ונפשינו בשאלתינו. א'. מה הם הפיוטים המותרים לאומרם לדעת האר"י, ומה לא. ב'. איך ניישב סתירת הדברים, שמלשון הרב משמע לאסור בהחלט הפיוטים שאינם מיסוד "הראשונים", ומעדות מהרש"ו על אביו הרח"ו ז"ל משתמע שאין איסור באמירת פיוטי "האחרונים" ושאין להקפיד בהם לשנות ממנהג הציבור. ואמנם מתוך לשונו של הרח"ו ז"ל עצמו שכתב על האר"י ז"ל שהוא "לא היה אומר פיוטים" וכו', משמע קצת שלא אסר אמירתם בהחלט על האחרים. אך מהמשך לשונו שכתב "אמנם המנהגים שנהגו בשרשי התפלה אין לשנות ממנהג מקומי", משמע שהפיוטים אינם מנהגים "בשרשי התפלה" ובהם יש לשנות, וצ"ע. עוד יש לדעת מהו סמכות העדויות של הרח"ו ז"ל על מנהגי רבו האר"י ז"ל, האם דינם כשאר דברים ששמע מרבו ממש, שהם לחיובא, אם לאו. וא"ת דסמכינן בזה להלכה כשאר דינים והוראות, יש לדעת איך סמכינן על מנהגי הרח"ו כאשר לכאורה נסתרו מעדותו עצמו על רבו ז"ל, וירנו המורה ושכמ"ה.

תשובה א'

ראיתי את השאלות ואענה בקצרה לפי דוחק השעה. ותחילה אקדים להביא מקור דין זה שהביא הרב מגן אברהם מכתבי האר"י ז"ל, ואעתיק ואבאר בס"ד לשון הרח"ו ז"ל בשער הכוונות בנידון זה. וז"ל (בדף ו' סוף ע"ג): דע לך, כי מורי ז"ל לא היה אומר שום פזמון ושום פיוט ובקשה מאלו שסידרו האחרונים, כגון רבי שלמה בן גבירול וכיוצא, לפי שאלו האחרונים לא ידעו דרכי הקבלה, ואינם יודעים מה שאומרים, וטועים בסדר דיבורם בלי ידיעה כלל. ובפרט פזמון יגדל אלהים חי וכו', וכן וידוי אשמנו באומר ובפועל. וכן ביום הכפורים לא היה אומר וידוי של רבינו נסים, ורבי שם טוב בן אדרטול, ורבי יצחק בן ישראל, שתיקנו כל אחד שו"דו בערבית ושחרית ובמוסף ובמנחה ובנעילה, לא היה אומר אותם כלל. אבל היה אומר התפלות והבקשות ופזמונים שתיקנו הראשונים, כמו תפלת רבי עקיבא ע"ה, ותפלת רבי אלעזר בן ערך ע"ה, ותפלת רבי נחוניא בן הקנה ע"ה. וכן היה אומר כל הפיוטים ופזמונים שתיקן רבי אלעזר הקליה, הלא המה במחזור האשכנזים, לפי שכל אלו הראשונים תיקנו דבריהם על פי חכמת האמת, והיו יודעים מה שתקנו. ואף גם אם הם באמצע ברכות יוצר היה אומרם, לפי שהם היו תנאים, והיו יודעים מה היו מתקנים, וכל דבריהם היו מיוסדים על פי האמת וכו' עכ"ל. ועיין זוהר (ח"ב דף קע"ח ע"א) מקורו של האר"י ז"ל בזה. והנה ממ"ש: שאלו "האחרונים" לא ידעו דרכי הקבלה, ואינם יודעים מה שאומרים, וטועים בסדר דיבורם בלי ידיעה כלל וכו', לפי שכל אלו "הראשונים" תיקנו דבריהם על פי חכמת האמת, והיו יודעים מה שתיקנו וכו', לפי שהם היו תנאים, והיו יודעים מה היו מתקנים, וכל דבריהם היו מיוסדים על פי האמת ע"כ, מתבאר לנו היטב החילוק שבין תפלות ובקשות הראשונים (שהם תנאים ואמוראים)², לשל האחרונים (שהם חכמי הדורות שלאחר חתימת התלמוד)³. והוא דהראשונים היו יודעים דרכי הקבלה, וכאשר סידרו ותיקנו איזה נוסח תפלה או פזמון, הכל היה מכוון על פי שורשי הדברים באמת, כפי שצריך לתיקון העליונים על פי מדותיהם בסדר נכון. והגם שסידרו דבריהם לפעמים על פי משקל המליצה או השירה (כפיוטי הקליר), בכל זאת הכל בתר עיקר אזלא, והדברים פועלים ומעוררים למעלה בשורשם העליון. אולם האחרונים ז"ל אשר תיקנו איזה פיוטים או תפלות, הרי בהיות שלא היה להם ידיעה בשורשי הדברים על דרך הקבלה האמיתית, ממילא התפלות והפיוטים שסידרו הם בלא כוונה לסוד הנרמז בשורשים העליונים, ולכן אינם פועלים ומתקנים למעלה, ופעמים יתכן שאפילו פוגמים ומקלקלים, שמהפכים הצינורות, ומבלבלים סדרי המערכות ומסלולי השפע שבספירות העליונות. ולכן נהג האר"י ז"ל לא לומר שום תפלה או פיוט שתיקנו האחרונים מפני החשש ה"ל. ובכלל סוג זה, כלל גם את הוידוי שתיקן רבינו נסים גאון, שהגם שידוע ומפורסם שוידוי זה הוא במיוחד מרגש ומשבר לב האדם האומרו, ומעוררו לתשובה, בכל זאת כיון שאינו מתוקן על פי דרך הקבלה, סבר שאין לאומרו.

ועוד הוסיף רבינו הרח"ו ז"ל ללמד במ"ש: ואף גם אם הם באמצע ברכות יוצר היה אומרם וכו' ע"כ, דבנוסחי התפלות שתיקנו האחרונים יש חשש משום הפסק ברצף התפלה, בהיות שהאמירות שסידרו אינן שייכות ותואמות לענין, ואדברא סותרות ומבלבלות הסדר העליון. מה שאין כן התפלות של הראשונים שאין בהם חשש זה, כיון שתיקנו התאימו את נוסח הפיוט שחיברו, עם חלק אותה התפלה שבו שבצו אותו פיוט, באופן שהדברים תואמים זה לזה ומשתייכים אהדדי כפי המצטרך גם לפי שורשן העליון.

ומעתה יש מקום להסתפק, אם כוונת רבינו האר"י ז"ל היתה לאסור אותן אמירות שהזכירן מכל וכל בכל אופן, כיון שפוגמים למעלה מחמת עצם נוסחתם הבלתי צודק על דרך הסוד, או אם רק אסרן כאשר הן באות בתוך איזו תפלה, באופן שיש לבטל להפסק באמצע התפלה, ורק אז פוגמות ומקלקלות, אבל כאשר נאמרות בפני עצמן שלא כחלק מן התפלות המתוקנות ע"י אנשי כנה"ג אין לן כך חשש וקפיידא בדבר.

והנה, לצד שנאמר שפוגמות רק כאשר באות באמצע התפלות, יש להביא ראיה ממה שהנהיגו במדרש בית אל לאמר את הוידוי של רבינו נסים בליל יום הכפורים בסליחות דלאחר העמידה, ולא בתפלת שחרית כפי שהוא נדפס בסידורים וכמנהג הקהלות, דהטעם הוא כיון שאם אומרים אותו בשחרית באמצע תפלת החזרה, הרי יש בו חשש הפסק מאחר שלא תוקן על דרך הסוד, וכאשר לימד האר"י ז"ל, וממילא לא נכון לאומרו באמצע התפלה, ולהפסיק תיקון העליונים באמירה זו שאינה משתלבת עם אותו התיקון. אולם כיון שהוידוי הנ"ל הוא במיוחד מרגש ומעורר, ובפרט שחיברו גאון קדמון, לא רצו לבטל אמירתו מכל וכל, ולכן הנהיגו לאומרו לאחר תפלת ערבית בכלל שאר הסליחות שאומרים אז, שבאופן זה אין בדבר חשש הפסק וכנ"ל. הרי דזהו דעתן וכוונתן של חור"ר בית אל שהנהיגו ויסדו מנהג זה, וכפי שהעתיק דבריהם הרב כף החיים (סימן תר"ך

ס"ק ז'), שהוא כדי שלא להפסיק בחזרת שחרית וכו', וק"ל. והרי לן שסוברים חור"ר בית אל בדעת האר"י ז"ל דבאופן שאינו מפסיק בתפלה, אינו פוגם ומקלקל כלל אף על פי שלא נתקנו על דרך הסוד.

אולם כאשר אני לעצמי, לעניות דעתי נראה בכוונת רבינו האר"י ז"ל כצד הראשון שציידנו ופירשנו לעיל, שכל שהנוסח אינו מתוקן ע"י בעל מקובל אמיתי היודע היטב את שורשי הדברים, יתכן שפוגמים ומקלקלים אפילו במקום שאינם מפסיקים ברצף התפלה, ולכן בכל אופן יש איסור באמירתן. וכן נראה מענין הפיוט "גדל אלהים חי" שהזכיר הרח"ו ז"ל בשער הכוונות שם שאין לאומרו, שהרי בודאי לא נהגו לאומרו במקום שיש חשש הפסק, אלא לפני התפלה, או בסוף התפלה, או כשרי בפני עצמו, ובכל זאת כתב שאין לאומרו. והגם שאין בנו דעת ושכל להבין מאי כולי האי, והלא הוא פיוט יפה ונאה המיוסד על י"ג עיקרי האמונה כאשר מנאם הרמב"ם ז"ל, ותיקנו חד מן קמייא, ומה האיסור והפגם באמירתו. אבל רבינו האר"י ז"ל שלפניו נגלו כל תעלומות חכמה, שפיר חזה וידע והכיר טעם הדבר לאסור אמירתו, והגם דאין אתנו יודע טעמו ונימוקו, בכל זאת עליו נסמוך בכל כחנו. והרי ציוונו עליו בפרטות כאחד הדברים שאין לאומרם כיון "שטועים בסדר דיבורם" וכנ"ל. ומזה ראה שגם כאשר אומר מפזמונים ותפלות אלו של האחרונים שלא במקום חשש הפסק, בכל זאת אסור הדבר, כיון שמקלקל ופוגם למעלה, כל שאינו מתוקן על דרך הסוד האמיתי.

ועיין בטור (או"ח סימן ס"ח) שהביא מחלוקת גדולי הראשונים אם רשאים להפסיק באמצע היוצרות וכדומה לומר קרוב⁴. וסיים שהמנהג לאומרם, (והיינו בארצות אשכנז). ובבית יוסף שם העיר שהמנהג עתה שלא לאומרם, (ומסתמא כוונתו לקהלות הספרדים). וכן פסק בש"ע (שם) שנכון למנוע לאומרם משום דהוי הפסק. ומור"ם בהגהה שם כתב דיש אומרים דאין איסור בדבר, ושנוהגים לאומרם. הרי שנשאר הדבר בפלוגתא בין הפוסקים, וכן בין מנהגי הקהלות.

וידוע דק"ל שבמקום מחלוקת הפוסקים תכריע דעת המקובלים. והרי כאן האר"י ז"ל להדיא הכריע במחלוקת זו, והוא דסבירא ליה שמותר להפסיק באמצע היוצרות וכדומה לומר הפיוטים של הראשונים (תנאים ואמוראים), ואסור להפסיק באמצעם לומר התפלות שתיקנו האחרונים (חכמי הדורות שאחרי חתימת התלמוד). ולפי דעת האר"י ז"ל יוצא, כי רק הפיוטים של הקליר ודכוותיה מותר להפסיק לאומרם באמצע התפלות, ולא שאר פיוטים שישנם בסידורי אשכנז שהם יסוד ותיקון האחרונים, ולכן דקדק המגן אברהם וכתב בשם האר"י ז"ל לומר רק הפיוטים שסידרו הראשונים כגון הקלירי, את"ד. ואילו הפיוטים שבסידורי הספרדים, התנגד לאמירתן מכל וכל, שכולם תיקון האחרונים.

כך הן כוונת פשטות דברי האר"י ז"ל, אולם נראה שהשייכים והפזמונים שחברום גדולי חכמי האחרונים שהיו ידועים כמקובלים בקביאים בתורת האר"י ז"ל, יש לסמוך לאומרם כנהוג, כי ודאי כתבום מתוך ידיעת סודן של דברים, ועל כל פנים אין בהם חשש הפסק בתפלה בהיות שבאמרים בפני עצמם. ולפי זה כל שכן הפיוטים של גדולים מתקפות הראשונים שידוע עליהם שהיתה להם מסורת הקבלה, כגון כמה מבעלי התוספות, וכמו הרוקח, והראב"ד, ור"י סגי נהור, ואולי אותם פיוטים שבסידורי אשכנז שהם מתקופת בעלי התוספות קים להו גבייהו שהיו בעלי קבלה, וצ"ע.

ואחרי דברי הקדמה אלו, עתה נבוא בס"ד להשיב על השאלות אחת לאחת למצוא חשבון, הגם שיש בדברינו מעט כפילות.

(א') לענין הפיוטים שהתיר האר"י ז"ל לאומרם, והפיוטים שאסר אמירתם, הנה כבר ביארנו, כי האר"י ז"ל התיר לומר רק את הפיוטים שתיקנו הראשונים, דהיינו התנאים והאמוראים, ואסר לומר הפיוטים שתיקנו האחרונים, דהיינו מתקופת הגאונים ואילך, וכנ"ל. והטעם כמפורש בדבריו, כי הראשונים היו מתקנים דבריהם על דרך הקבלה, אבל האחרונים לא היו בקיאים בקבלה, ולכן מה שתיקנו אינו עולה יפה. ויש בו חשש שיפגמו במקום שיתקנו, ובודאי שאם יאמר אותם באמצע התפלות יש בהם חשש הפסק.

וכבר כתבנו הנלע"ד דלא רק מה שנהגו לומר מפיוטי האחרונים באמצע התפלות ביוצר ובתפלת י"ח אסור לאומרם, דודאי יש בהם חשש הפסק ופגם כיון שלא נתקנו ע"ד הקבלה, אלא אפילו מה שחיברו שירים ובקשות בודדים שאין בהם חשש הפסק, בכל זאת אין לאומרם אם לא שנתחברו על פי מקובל מוסמך. (ב') ולענין מה ששאלת אודות הבדלי המנהגים בין האר"י ז"ל להרח"ו ז"ל, וכפי שהעיד הרש"ו ז"ל, נאמר, כי גם אותן התוספות שנתחברו על ידי התנאים, אשר צריכים לאומרם באותן הקהלות שנהגו באמירתן משום "אל תטוש", מכל מקום אין הכרח וחויב לומר אותם על פי הקבלה גם בקהלות שלא נהגו בהם. דלהיות שנתקנו על ידי הראשונים, עצם האמירות הן מתוקנות, וגם אין בהן חשש הפסק לאלו שנהגו לאומרם, אבל אין חיוב ועיכובא על דרך הסוד אלא רק בתפלות עצמן שתיקנו אנשי כנסת הגדולה בלי שום תוספות. ועיין להלן עוד בזה.

והנה, כשהרח"ו ז"ל מעיד על מה שנהג רבו האר"י ז"ל, הדברים מתקבלים כחיוב על דרך הסוד לא פחות מאותם מקומות שאומר בפירוש בשם רבו ז"ל לעשות כך, או לומר כך, כך נקטו בפשטות חכמי הדורות המה בספרתם, וכמו שביארתי בשו"ת וישב הים (ח"א סימן ח' ח"ג אות ג' בדף קצ"ז טור א' וב'), ולא כפי שדקדק הרב השואל דמדהעיד הרח"ו ז"ל שכך נהג האר"י ז"ל משמע שלא בא לחייב כן בהחלט על אחרים, אלא לעצמו נהג כך, דאין זה נכון כלל. ואחר שביאר דין התוספות על עיקרי התפלות, שהן הפיוטים, חזר הרח"ו ז"ל לדבר על עיקרי התפלות, וכתב ששינויי הנוסחאות המקובלות באיזו עדות וקהלות לפי מדינותיהן, הנה, כמו שעצם התפלות הן חיוב על כל אדם, כך נוסחאותיהן יש להם שורש ועיקר, וכל אדם צריך להתפלל כפי נוסח אבותיו, כי מסתמא מסורת אבותיו הוא כפי השבט שממנו בא, וכמו שנבאר להלן בתשובתנו.

ולענין מה ששאלת, דמאחר שהרח"ו ז"ל הזכיר דעת רבו ז"ל שאין לומר הפיוטים של האחרונים, ובפרט באמצע התפלה, איך יתכן עדותו של בנו הרש"ו ז"ל עליו שכאשר היה מתפלל כש"ץ היה אומר כל הפיוטים שנהגו בהם ק"ק הספרדים הגם שהם מתקנת האחרונים, ואיך עשה היפך דעת רבו זה. ובכלל השאלה, למה לא נהג הרח"ו ז"ל כמנהג רבו לומר את פיוטי אשכנז בפרט פיוטי הקליר. ולזה נשיב, כי מה שהאר"י ז"ל היה אומר פיוטי אשכנז בחגים וימים נוראים וכדומה, לא היה טעמו בזה משום דכן צריך על פי הסוד, אלא מפני שהיה רוצה לא לבטל מנהג אבותיו שהיה אביו אשכנזי, וכפסק הטור. וכדוגמה לזה, עיין בשער הכוונות (דף ז' ע"ב) שנהג האר"י ז"ל לעשות בטלית קטן שני נקבים כעין צירי, ודרכם היה מעביר הציציות שיהיו כולם נוטפים על הכנף מבחוץ, וכמ"ש בספר הגאור. והעיד שם הרש"ו ז"ל בהגהתו (הגוב"י אות ה') שאביו הרח"ו ז"ל לא נהג בזה אלא כדעת האר"י ז"ל. והוא תמוה לכאורה, דהרי בכל דבר נהג כוותיה, וכתב ליישב בה מרן הר"ח"ח טוב ז"ל בבן איש חי (שא"פ פרשת נח טו ט"ו), שבודאי הבין מהרח"ו ז"ל מרבינו האר"י ז"ל, שאין דבר זה מעכב על דרך הסוד, ורק רבינו האר"י ז"ל נהג כן מילדותו על פי מנהג האשכנזים, ולא מטעם שיש בו חיוב ע"ד הסוד, ולכן גם מהרח"ו עשה כמנהג אבותיו בזה ולא שינה. והם הם

הגאון רבי יעקב משה הלל שליט"א ראש ישיבת "חברת אהבת שלום"

דעת האר"י ז"ל בענין נוסחאות התפילה שינוייהם וחילופיהם

הדברים שכתבנו ליישב בעניינינו, דלכן לא הנהיג האר"י ז"ל גם את תלמידיו הרח"ו ז"ל שהיה ספרדי, שיאמר אותם הפיוטים, כיון שאין בהם הכרח וחויב על דרך הסוד. אלא שביאר לו ההבדל שבין פיוטי הראשונים לפיוטי האחרונים, והוא מכיון שק"ק הספרדים רוב ככל הפיוטים שהיו אומרים בימים נוראים היו מיסודם של פייטנים "אחרונים", ולזה הודיעו האר"י ז"ל להרח"ו ז"ל שעל דרך הסוד יש למנוע מאמירתם, ובפרט אותם שנאמרים באמצע התפלות.

ולזה העיד הרש"ו ז"ל על אביו הרח"ו ז"ל, שבכל זאת, אם היה הרח"ו ז"ל מתפלל כשליח ציבור בבית הכנסת, לא היה משנה ממנהג המקום, כי גדול השלום, ולא יאות שיכוף הרח"ו ז"ל מנהגי רבו ז"ל שעל דרך הקבלה, על אנשי הקהלות שלהם יש מנהגים קבועים מקובלים מאבותיהם, ולכן היה מתפלל כנוסחתם, ואומר כל אותם הפיוטים והווידוים שנהגו בהם, הגם שעל דרך הסוד אינם נכונים.

אולם כתב הרש"ו ז"ל בספר תשובותיו באר מים חיים (סימן י"ט) שמועה הנראית כסותרת לזו, והיא, שכאשר היו אחרים מתפללים או מקיימים מצוות לפניו, היה הרח"ו ז"ל שותק ולא היה מעיר להם דבר, הגם שהיו עושים באופנים שמגדים לדעתו כפי שקבל מרבו, וזה מרוב ענוותנותו וסבלנותו. אולם כאשר הוא היה עובר לפני התיבה כש"ץ, אז בהכרח היה מתפלל כרצונו על פי שיטת מסורת הקבלה האמתית שקבל מרבו, ומשם היו יכולים ללמוד את דרכיו ומנהגיו ונוסח תפלתו, את"ד שם. ועמדתי על סתירה זו בספרי שו"ת וישב הים (ח"א סימן ח' חלק ג' אות ב', עמוד קנ"ח), ויישבתי בס"ד, שבהגהתו שבספר הכוונות העיד הרש"ו ז"ל על מנהגו של אביו כשהיה מתפלל כש"ץ בבית כנסת שבעיר, ואילו בשו"ת באר מים חיים הנ"ל העיד על מנהגו של אביו כאשר היה מתפלל בבית מדרשו הפרטי יחד עם תלמידיו, דשם היה מותר לו לנהוג כרצונו על פי שיטת רבו ז"ל שעל דרך הקבלה.

ויוצא לן מכל זה להלכה ולמעשה בדעת האר"י ז"ל והרח"ו ז"ל, שאין חיוב לומר פיוטי הקליר ולא שום פיוטים באמצע התפלות על דרך הסוד, ורק מי שנהג כפי מנהג אבותיו באמירת פיוטים של הראשונים ראוי שימשיך במנהגו, וכמ"ש גם הרמ"א ז"ל. ומי שנהג כפי אבותיו לומר פיוטי האחרונים, ראוי שיבטל מנהגו. ורק אם מתפלל כש"ץ בבית כנסת שנוהגים לומר פיוטי האחרונים אין לו רשות לשנות ממנהג. אבל הנכון ביותר לא לומר פיוטי האחרונים כלל. ויש מקומות שחוששים להפסק ואינם אומרים אותם באמצע התפלה, אלא או לפני ברוך שאמר, או אחרי העמידה, ולענ"ד עדיף לא לאומרן כלל מפני אזהרת האר"י ז"ל שעלולים לפגום מחמת עצם לשונם שאינם מתוקנים על פי הסוד.

גם העלנו כאן שכל מנהגי האר"י ז"ל שמעיד עליהם הרח"ו ז"ל שכן עשה, הם לחיובא. ורק באיזהו מקומן שמצאנו שהרח"ו ז"ל לא נהג כפי רבו, מוכרח שטעמו היה מפני שהבין ממנו שאין אותו המנהג לעיכובא על דרך הסוד, אלא שהאר"י ז"ל לעצמו נהג כן מפני מנהג אבותיו, ותול"מ.

שאלה ב'.

בענין נוסחאות ומנהגי האר"י ז"ל,

ובאם מותר לשנות מנהגים ונוסחאות מכפי שנהגו בבית אבותיו, והמסתפק.

עוד הובא שם במגן אברהם המשך לשון ספר הכוונות: אמנם המנהגים שנהגו בשרשי התפלה אין לשנות ממנהג מקומו, כי י"ב שערים בשמים נגד י"ב שבטים, וכל שבט יש לו שער ומנהג, לבד מה שנזכר בגמרא שוה לכל. וז"ל הגמרא ירושלמי [עירובין פ"ג ה"ט]: אע"פ ששילחנו לכם סדר התפלות אל תשנו ממנהג אבותיכם, עכ"ל. והובא לשונו במ"ב (שם ס"ק ד') עם תוספת ביאור מדברי הפמ"ג (א"א ס"ק א') שכתב: בנוסח התפלות אין לשנות נוסח האשכנזים לנוסח ספרד, כמו שכתב המ"א בשם הכוונות. והוסיף במשנ"ב דלענין דינא האשכנזים המתפללים עם הספרדים או להפך, יצאו ידי חובת תפלה. וכ"ז רק במנהגים שנהגו בשרשי תפלה, אבל מה שנזכר בגמרא או בדברי הפוסקים שלמדו מהגמרא הוא שוה לכל, ואין רשות לשום אדם לנהג במנהגו [נגד הנפסק בתלמוד]. עכ"ל.

ונפשינו בשאלתנו. א'. האם ליחיד בפנ"ע שרי לשנות, דמלשון האר"י זלה"ה שהביאו במגן אברהם משמע דאין לשנות בהם "ממנהג מקומו", דהיינו שמקומו שייך לשבט מסויים ולהם שער מיוחד, אבל ליחיד עצמו שרי לשנות, דאלת"ה, מ"ט יש לו לנהוג כמקומו שהוא עתה שם אם הוא ספרדי הבא למקום אשכנזי או להפך, הרי שייך הוא לשבט מסויים. ובפרט צריך להבין וכנ"ל איך שייך שישתנה הוא משבטו כשבא להתפלל עם שבט אחר, וע"כ דהקפידה היא על "ציבור". מעתה יש לשאול מה יאה דינם של "ציבור" הגולים ממקומם ובאו למקום שמנהג המקום ההוא שונה ממנהג מקומם הראשון, האם שרי להם להמשיך במנהגם הראשון, או דיש להם לנהוג כמנהג מקומם החדש. ב'. עוד יש לשאול, וכי יודעים אנו הנמצאים בגלות אחר גלות מאיזה שבט אנו שע"כ יאה אסור לנו לשנות ממנהגנו. ג'. הנה מצאנו ראינו שאחר דור האר"י ז"ל בא דורו של רבינו הבעש"ט דכידוע שינו הרבה מנוסחותיהם ומנהגיהם ממנהג בני אשכנז למנהג בני ספרד ולמנהגי האר"י, והאיך שרו לעצמם דבר זה. ד'. עוד יש להבין האיך האר"י ז"ל עצמו שינה הרבה ממנהגיו לנהוג כמנהג הספרדים על אף שהיה אשכנזי. ובשלמא תמיהה זו אפשר היה להשיב עליה, דכיון שנתיתם מקטנותו, וגדל בבית דודו במצרים שהיה ספרדי, וגם אח"כ בא לעיה"ק צפת דמנהג מקומם היה כבני ספרד, ע"כ קיים על עצמו דינו שאין לשנות ממנהג המקום, אך מה ניישב על כל הנוסחאות ומנהגים שחידשם הוא עצמו זלה"ה. ומעתה תבוא השאלה, מה יאה דינם של יחידים או ציבור הרוצים לנהוג כמנהגי האר"י, ואף לשנות נוסחת תפילתם, האם שרי להם לשנות ממנהג מקומם. ה'. עוד יש לן לדעת מה יאה דין מקום (כדוגמת כל המקומות האידינא) שיש בו כמה קהלות כגון ספרדים, אשכנזים, חסידים וכו', דלכאורה אין על המקום דין "מנהג המקום" כאשר דנו בזה הפוסקים אי חשיבי כב' בתי דין וכו' כידוע. ולפי"ז יש לדעת האם שרי ליחיד או לציבור לשנות ממנהגם, ולא יחשבו כמשנים ממנהג מקומם, כיון דאין באותו מקום מנהג אחד קבוע בלבד, או לאו. ו'. ולכל האמור יש לשאול מה יאה דינם של "בעלי תשובה" בכ"ז, הרי אבותיהם ואבות אבותיהם שייכי לשבט מסויים, וכיון שכן אין להם לשנות ממנהג אבותיהם, או"ד כיון שכיחידים חשיבי, שרי להם לבחור מה שירצו. וכן יש לדעת בהנ"ל מה יאה דינם אם המקריבים אותם לתורה שייכו לבני עדה אחרת, ולולמים בישיבתם והמה רבותיהם, אי שרי להם לנהוג כמנהג מקום אותם שקירבום לתורה ולמצוות או לאו. עוד יש להסתפק, דבדברי הרב זלה"ה כתוב "לבד מה שנזכר בגמרא" שוה לכל. אמנם במ"ב הוסיף: "או בדברי הפוסקים שלמדו מהגמרא הוא שוה לכל", האם תוספת זו מוסכמת להולכים בדרך ובכללי האר"י הקדוש, אם לאו, וירונו המורה ושכמ"ה.

תשובה ב'.

גם בזו נביא בתחילה המשך לשון רבינו האר"י ז"ל שבשער הכוונות דרוש

ככולם מתפללים ונוהגים בעיקר על פי נוסח ומנהגי האר"י ז"ל. וכבר אמרנו שגם קהלות חסידים נהגו לבסס נוסחאות תפלותיהם על כוונות ונוסחאות האר"י ז"ל.

אולם ישנם מגדולי חו"ר אשכנז שהתנגדו לשינוי נוסחאות אשכנז, וקהלות רבים הם שנשארו במנהגי אשכנז המקוריים, וגם הם העמידו ויסדו דבריהם על פי אזהרת האר"י ז"ל שכתב שאין לשנות ממנהג אבותיו, וכמ"ש המשנה ברורה בשם הפרי מגדים הנ"ל. ועיין פאת השלחן (הלכות ארץ ישראל סימן ג' סעיף י"ד). ובשו"ת חתם סופר (או"ח סימן ט"ו) כתב כנ"ל בדברינו, דדוקא הבאים בסוד ה' ורצו להתפלל בכוונות האר"י ז"ל הם רשאים לשנות ממה שנהגו אבותיהם, אבל למי שלא זכה לבוא בסוד ה', יחזיק כמנהג אבותיו דוקא בלא שינוי, עיש"ב.

והרי לן על כל פנים, שגם יחיד או רבים החפצים ללכת בדרך המלך ולעלות בשער הכולל כפי מנהגי ונוסחי האר"י ז"ל, אין בדבר קפיצא, ואדרבא למעליותא תחשב, כל שהדברים נקבעו על ידי גדולי המורים ובהסכמת הקהלות, ונעשים בלא שום מחלוקת ומתקבלים ברצון. וכבר אמרנו שכל זה נוגע דוקא לגבי סדרי ואופני פרטי המצוות, ומנהגים ונוסחאות, אבל לגבי שאר דינים ומנהגים שאינם קשורים לתפלות ולאופני קיום המצות, ובדברים שלא גילה האר"י ז"ל דעתו בהם, צריכין עדיין לדון ולהורות מה יעשו ישראל בהם בכל פרטי האופנים וסוגי המנהגים והקהלות, ואין המקום לזה עתה בכאן.

ה' ולאור כל האמור נאמר, דכל שכן במקומות שנתרבו בהם האוכלוסיות, ממדינה למדינה ומעיר לעיר, ויש באותו מקום כמה מיני קהלות, חסידים, ליטאים, חלבים, בגדאדים, מרוקאים, וכדומה, שבודאי כל קהלה יכולה לנהוג כפי מנהגי המקום שיצאו ובאו משם, דהוי כשני בתי דינים בעיר (עיין). ואותם שהם מעדות המזרח החפצים ליישר אורחותיהם על פי שיטת האר"י ז"ל המדויקים, שרי להו לעשות כן, כי כל שנעשה השינוי בהסכמה בלא שום מחלוקת, אין בדבר חשש ותקלה כלל, וכנ"ל, שכבר מקדמת דנא קבלו רוב קהלות הספרדים, ועל כל פנים חכמיהם וחסידיהם, לנהוג כמנהג האר"י ז"ל. ורק שלא יעשו הדברים בקלות ראש, ושיהיו מונהגים על ידי רבנים, ושהנוהגים כן יהיו בני אדם בעלי דעה ובעלי תורה, שתואם להם להתנהג בחסידות על פי מנהגי האר"י ז"ל, ולא בני אדם הרחוקים מן האמת וחפצים להתנהג כ"מקובלים", כקוף בפני אדם, והם מבזים ומחללים את הקודש, ולא כאלה חלק יעקב.

ו') ולענין בעלי תשובה איך ראוי שיתנהגו בענין נוסחאותיהם, האם כפי רבותיהם או אבותיהם. לזאת תשובה שיש כי כבר במשך כמה שנים דרכי להורות להם שלכתחילה הטוב והנכון להם להתנהג כפי מנהג משפחות אבותיהם, אפילו אם האבות לא היו שומרי תורה ומצוות, ואפילו אם חזרו בתשובה על ידי בני אדם מעדות שונות שאינם מעדות משפחת אבותיהם, ואפילו אם עדיין לומדים בישיבות וכוללים כאלו שאינם נוהגים כפי משפחת אבותיהם. ורק במקרים מסויימים כאשר קשה להם נפשית להתנהג כמנהג אבותיהם, כיון שרגילים מאז שחזרו בתשובה להתנהג כפי המנהגים והנוסחאות של רבותיהם שהחזירום בתשובה ושלומדים אצליהם, ולשנות למנהג אבות גורם להם בלבול והפרעה גדולה נפשית, אזי אינם צריכים לשנות מנהגם ולחזור למנהג אבותיהם, שדבר זה עלול להיות להם לירידה ולא לעליה.

וכבר דברתי בציבור בכמה הזדמנויות שלדעתי גם לא טוב הדבר ליצור מצב של "קהלת בעלי תשובה", הנוהגים כעדה בפני עצמן, שאינם מתבטלים לקהלות של בני תורה, או ספרדים או אשכנזים, כפי מנהגי אבותם, כי דבר זה יגרום לתקלות בהוה ובעתיד לענייני חינוך וכדומה. ו"תשובה שלימה" פירושו להיות כחלק בלתי נפרד מקהלות בני התורה, ותול"מ.

ומוצא אני המקום כאן להעיר גם כמה שיטנם בעלי תשובה הנגררים להתחבר לכתות שונות שפועלות ומשדלות לבעלי תשובה להשתייך לקהלותיהם, ולהתנהג במנהגיהם, והמה משנים מנהגי אבות, ונמשכים לדרכים שונים. ולענ"ד לא טוב הדבר הזה, ואדרבא הטוב והרצוי לעולם הוא שכל קהלה תתנהג כפי מנהגי אבותיהם ורבותיהם, ויתפארו בהם ובמנהגיהם ונוסחאותיהם, ניגוניםם ושאר תכסיסיהם, ולא יעברו מקהלה לקהלה, ובודאי אין נכון לעודד דבר זה, ולשדל בני אדם לכך. ויש בזה משום "אל תטוש תורת אמך", ומשום מוציא לעז על מנהג אבותיהם, שכאילו לא היו להם מסורת טובה ועשירה, ורבנים ומנהגים גדולים, פוסקים ומקובלים. ובפרט אותם המחללים פרה בחמור לעשות בעיקר טפל והטפל עיקר בהתעלמם מהנהגת גדולי ישראל. ולפעמים גורמים מחלוקת בין הבנים לאבות, ומנתקים עצמם ממסורת אבות, ונשארים בלי משען ומשענת, ובלי הנהגת גדולי תורה חיים וקיימים בבחינת "פתח בדורו כשמואל בדורו". ולכן הנח להם לישראל לכל שבת ושבת לעבוד את ה' כפי המסורת המקובלת אצליהם, ולא יעברו משבט לשבט לשנות מנהגים ונוסחאות וסדרי הנהגות, אשר ללמים מחלפים ומשנים אלו ימצאו עצמם מנותקים מעיקר גוף האילן של כללי ישראל שהם חכמי ישראל, ראשי הישיבות, ובעלי המוסר וההשקפה, ושאר שלומי אמוני בית ישראל, בני התורה, ובעלי בתים הגונים טובים, וישארו לחלקם דרכים מקולקלים וזרים, של קלות ראש והוללות רח"ל.

אדרבה ואדרבה, יסתכל ויחפש ויעיין כל בעל תשובה אחרי שורשי מנהגי אבותיו, ורבותיהם וספרי הלכותיהם ומנהגיהם, וימצא עושר רב ונפלא, תורה שלימה ודרכים מתוקנים ויפים בעבודת הבורא, מנוסים וקבועים מדורי דורות, כסולם לעלות במסילה העולה בית אל.

ז') ולענין מה שהוסיף הרב משנה ברורה בהעתקת לשון הרב מגן אברהם וז"ל: "או בדברי הפוסקים שלמדו מהגמרא הוא שוה לכל" עכ"ל. מבואר שר"ל כי מה שלמדו הפוסקים מהגמרא נחשב תוקפי דכדרי הגמרא עצמה, כל שאותו הפירוש הוא המוסכם בביאור דברי הגמרא.

אולם דעה זו אינה מוסכמת, ואדרבא דעת רוב הפוסקים היא שכל שאפשר לפרש בלשון הש"ס כפירוש הזהור, הגם שהמפרשים והפוסקים פירשו לשון הש"ס באופן אחר, עדיף לן להשוות בין לשונות חז"ל, הש"ס והזהור, מלאפלוגי ביניהו, כיון שהמפרשים לא ידעו מדעת הזהור הקדוש, ולכן פירשו באופנים שונים. וכבר הרחבתי בזה בספרי שו"ת וישב הים (ח"א סימן א' אות ג'), בנידון נתנית המטה בין צפון לדרום, דרש"י על הש"ס פירש דראשו לצפון ורגליו לדרום, ובספר הפרדס פירש רש"י עצמו דקאי אצדדי המטה שיהיו בין צפון לדרום. ובזהור והאר"י פירשו שראשו למזרח ורגליו למערב, וצדדיו בין צפון לדרום. והסכימו רוב הפוסקים דכיון שאפשר לפרש בלשון הש"ס כפירוש הזהור, הכי עדיף לן, לפסוק כש"ם דילן וכפירוש הזהור, עיש"ב, וכן במ"ש שם (בסימן ח' ח"ג אות א'), ובפרט שם בעמוד קכ"א. ושם ביארתי שהרמ"א אינו מסכים לכלל זה, וס"ל שבמחלוקת הזהור והפוסקים נקטינן כהפוסקים, עיי"ש מה שפלפלתי ופקפקתי בזה, ואכמ"ל. וכוותיה דהרמ"א כתב הרב משנה ברורה כאן. ודי בזה לפי שעה.

- עיין בספר רב פעלים להרב אברהם בן הגר"א (דף ס"ג ע"א) מה שכתב בזה.
- ואף על פי שהאר"י ז"ל הזכיר רק תנאים, כבר אמרו בזהור (ר"מ במדבר דף רמ"ד ע"ב): תנאים ואמוראים כל תלמודא זיהלון על רזין דאורייתא סדרו לה, ע"כ. הרי בפירוש שלענין זה האמוראים דינם כתנאים.
- וכדמוכח ממ"ש לגבי היודיז שתיקן רב נסים גאון.

החלי בס"ד.
א') מה ששאלת באם האיסור לשנות נוסח הוא על ציבור דוקא, ולא ליחיד, הנה שאלתך תלויה באי הבנה שמחמת לשונו של הרב מגן אברהם שכתב "אין לשנות ממנהג מקומו", וזה גרם לך להבין שהאיסור לשנות מנהג הוא דוקא לקהלה שלימה שבאותו מקום, אבל יחיד רשאי לשנות. וזה אינו, כי האר"י ז"ל כתב שראוי לכל אחד ואחד להחזיק כמנהג סדר תפלתו כמנהג "אבותיו", לפי שאין אתנו יודע מי הוא משבט זה ומי הוא משבט זה, וכיון שאבותיו החזיקו במנהג ההוא אולי הוא מן השבט ההוא הראוי לו אותו המנהג, ועתה בא לבטלו, ואין תפלתו עולה למעלה אם לא בדרך הסדר ההוא, עכ"ל. הרי להדיא שהאיסור שיש לשנות נוסח הוא על כל יחיד, ולא על "אנשי המקום" בכללות בלבד, כפי שדייקת מלשון הרב מגן אברהם. אולם ממ"ש האר"י ז"ל בפתח דבריו שם (דף ן' ע"ד) וז"ל: אמנם בעיקרי המנהגים עצמם שיש הפרשים רבים ושינויים רבים בענין נוסח התפלות בעצמם וכו' בין מנהג ספרד ובין מנהג קאטאלוניה ובין מנהג אשכנז וכיוצא וכו' ע"כ, וביאר דבר זה שם האר"י ז"ל דהוא מפני שיש י"ב שערים בשמים כנגד תפלות י"ב השבטים, ושתפלת כל שבת ושבת עולה דרך השער המיוחד לו, שלכן יש מקום לכל אותם שינויי נוסחאות בקהלות שונות וכונ"ל, ועל זה סיים שוב שאין לשום אדם לשנות ממנהג אביו, עי"ש. אולם מובן ממילא מזה גם כמ"ש המגן אברהם, ששינויי המנהגים שממדינה למדינה ומקהלה לקהלה הוא מפני שכל מחוז החזיק נוסח של שבת אחד מהי"ב שבטים, באופן שגם בכללות "אנשי המקום" אין להם לשנות מנהגיהם ונוסחאותיהם. הרי לן שלדעת האר"י ז"ל אסור לשום יחיד או ציבור לשנות מנהגיהם המקובלים להם מאבותיהם. וגם כאשר יתפלל יחיד עם ציבור שאינו נוהג כמנהגו, כמו ספרדי המתפלל בבית כנסת של אשכנזים, אין לו לשנות ממנהגו אלא אם כן הוא מתפלל שם כש"ץ, וכנ"ל בשאלה א'.

ובענין ציבור שגלה למקום אחר, ברור שלענין נוסחאות התפלה הם יכולים וצריכים להמשיך במנהגי אבותיהם בלא שינוי מכפי שנהגו במקומם הראשון, דכיון שנעקרו ממקומם ובאו למקום החדש ביחד כציבור, לא פקע מהם חיוב מנהגם הראשון, וגם לא נתבטלו לציבור שבמקום החדש. ולענין הלכות ודינים אחרים, שיש בהם צד חומרא או קולא, יש לדון, אם יחשב כשני בתי דין בעיר, או שחלים חומרות המקום החדש עליהם על כל פנים, וצריך יישוב, ואין זה המקום כעת לדון ולהורות בזה, כי נדונינו כאן הוא לענין מנהגי ונוסחי התפלות בלבד. (ב') ולענין ששאלת שאין אנו מכירים מאיזה שבט באנו, הנה המעיין בדברי האר"י ז"ל במקורם וכנ"ל, יראה שכתב דכיון שאין אנו יודעים מאיזה שבט באנו, לכן עלינו לא לשנות ממנהג אבותינו, דאולי נוסחת האב הוא מהשבט שבא ממנו, והיינו מספק על כל פנים, החזקה לא זזה ממקומה, עיש"ב. ולכן אמר שאין נכון לשנות מנהגו המקובל בידו מאבותיו, והיינו ממנהג שבט זה למנהג שבט אחר. (ג') ולגבי השאלה היאך שינו הבעש"ט ותלמידיו מנהגי אבותיהם "מאשכנז לספרד" נגד אזהרת האר"י ז"ל שאין לשנות. הנה תחילה אודיע למען הדיוק, שמעולם לא שינו ק"ק החסידים "מאשכנז לספרד", כי נוסח "ספרד" שלהם, אינו כלל נוסח ק"ק הספרדים. אלא פשר הדבר הוא שמכיון שרצו לכוין הכוונות שגילה האר"י ז"ל, והרי שתרן רמוזות בתיבות ואותיות של התפלות, לכן הם תיקנו בסידור נוסח אשכנז רק את התיבות והאותיות או המשפטים הצריכין כדי לרמוז בהם הכוונות, ותו לא. באופן ש"נוסח ספרד" החסידית יסודו הוא בנוסח אשכנז שתיקנוהו על פי נוסחאות האר"י ז"ל כדי שיוכל להתאים לרמוז בו הכוונות של האר"י ז"ל, אבל אינו נוסחת האר"י ז"ל המדוייק כלל, ובודאי אינו נוסח "ספרדי". ויתבאר עוד להלן. ויוצא לן מזה שדעתן של גדולי תנועת החסידות היתה שמותר לשנות מנוסח האבות, כדי להתפלל בנוסח שער הכולל אשר עליו נוסדו כוונות התפלות.

ד') גם מה ששאלת לגבי האר"י ז"ל, דמאחר שאביו היה אשכנזי היאך שינה לנהוג בהרבה ממנהגי הספרדים. ורצית ליישב דכיון שהיה יתום ודר בין הספרדים לכן אין בדבר חשש. ומזה נמשכת לשאלו האם מותר ליחיד או לרבים לשנות מנהגם ולהגות כמנהג האר"י ז"ל.

לזאת אשיב, שגם בזה יש מגמום בדבריך, שהרי כל מה שעשה האר"י ז"ל היה ברוח הקודש על ידי גילוי אליהו זכ"ל, ולא מפני שהיה יתום המתגורר בין קהלות הספרדים. ועוד דמעיקרא טעות היא לחשוב שהאר"י ז"ל שינה מנהגו מאשכנז לספרד. אלא ביאר הדבר כמ"ש לעיל, שהאר"י ז"ל בכה הרוח הקודש שבו גילה שער ה"ג שהוא "שער הכולל", והוא השער לה' צדיקים יבואו בו, שכל ענייניו הם מתוקנים על דרך הסוד, הן בסדר ואופן קיום המצוות והמנהגים לפרטיהם ולפרטי פרטיהם, והן בנוסחאות של התפלות, כולם מיוסדים על אדני פז לפי סודן של דברים. ו"שער כולל" זה כשמו כן הוא, שכולל בו חלק ממנהגי אשכנז וחלק ממנהגי ספרד, כגון מנהג תשליך ומנהג הכפרות שהם ממנהגי אשכנז דוקא, וכמו הודו לפני ברוך שאלר, וכן עיקר סדר ונוסח התפלה, שהוא על פי מנהג ספרד, וכמו שכתב הרח"ו ז"ל בשער הכוונות שם שלחח כבסים לנוסח התפלה שערך על פי מנהג רבו ז"ל סידור הספרדים דפסו ווינציא דשתת רפ"ד, ועליו הוסיף ותיקן הנוסחאות שקיבל מפי רבו ז"ל. הרי שעיקרו ורובו של נוסח התפלה של האר"י ז"ל היה על פי מנהג הספרדים. והוא הדין שכל הדינים והמנהגים והנוסחאות שהזכיר הרח"ו ז"ל בשער הכוונות כולם לטובה הם שייכים לשער הכולל. וכבר הבאנו לעיל שהתפלות והמנהגים דשער הכולל, שהוא נוסח ושיטת האר"י ז"ל, הוא שוה לכל ישראל, ולכל השבטי י"ה, ועולה ונכנס דרך כל ה"י"ב שערים. וממילא בייחס לשער הכולל אין בית מיחוש משום משנה ממנהג אבותיו, כי מנהגי שער הכולל הם שווים לטובה לכל נפש מעם ישראל, ואין כאן שינוי כלל, אלא מעבר וכניסה למסילה העולה בית אל ימצאנו בדרך המלך ובשער המלך מלכו של עולם.

והרי מעתה שאין כאן שאלה היאך האר"י ז"ל שינה מנהג אבותיו, וכן הבעש"ט ותלמידיו היאך שינו לנהוג כרוב מנהגי האר"י ז"ל ונוסחאותיו וכנ"ל, כי הרי סוף סוף אין ידיעה וודאית לשום אדם בזמננו מהו שבטו והשער שלו. והגם שיש להניח שהוא כמנהג אבותיו, היינו בספק בלבד. ובכל זאת לכתחילה אין לשנות למנהג אחר. אבל לנהוג כפי השער הכולל הוא הפתרון הטוב ביותר, ואין בו שום חשש, שהרי הוא נוסח השוה לכל נפש מישאל, ואין זה נקרא שינוי, אלא תיקון, והוא למעליותא ולפלוניא, וככל הנ"ל, כיון שעל פי נוסחאות ומנהגים אלו נסדרו ונרמזו כל פרטי הכוונות שגילה אליהו זכ"ל להאר"י ז"ל.

ונראה לדייק ולבאר דעתו של האר"י ז"ל, דס"ל דמי שלומד תורת הקבלה ורצונו לקיים מה שלומד למעשה, וגם להתפלל בכוונות שעל דרך הסוד, מוכרח שיקבל על עצמו מנהגי ונוסחי האר"י ז"ל, ולאדם כזה אין ברירה אחרת, ולגבי ידידיה הוא חיוב, אפילו על מנת לשנות מנהג אבותיו. אבל אותם שאין להם יד בנסתרות, ידוע להם בבירור מסורת ומנהג אבותיהם, אשר הם שייכים לנוסח מסויים מיקור ממש, כמו נוסח אשכנז, או נוסח ספרד המקורי, ונוסח קאטאלוניה, שהזכירם האר"י ז"ל בשער הכוונות, אין להם נמי שטוב וישר להם לנהוג דוקא כפי מנהג אבותיהם בכל מכל כל בלא שינוי ותמורה כלל.

וצריך אתה לדעת שרוב ככל קהלות הספרדים קבלו עליהם נוסחאות האר"י ז"ל, וגם רוב מנהגי האר"י ה"ל על פי הנהגת רבותיהם ופוסקי הדורות, ומי שיעיין בנוסחאות הסידורים הישנים מקהלות ארם צובה וספרד ואיטליאנו וכדומה יראה בהם שינויים גדולים מהנוסחאות הנוהגות כהיום שכולם על פי דעת האר"י ז"ל. וכבר כמעט ונשכחו כל הנוסחאות הקדומות של קהלות הספרדים, ורובם

נוסח התפלה הנ"ל (דף נ' ע"ד) ונבארו כפי הנלע"ד בס"ד, וז"ל: ואמנם בעיקרי המנהגים עצמם שיש הפרשים רבים ושינויים רבים בענין נוסח התפלות בעצמם וכו' בין סידורי התפלות בין מנהגי ספרד, ובין מנהג קאטאלוניה ובין מנהג אשכנז וכיוצא בזה. הנה בענין הזה אמר לי מורי ז"ל שיש ברקיע י"ב חלונות כנגד י"ב שבטים, וכל שבת ושבת עולה תפלתו דרך שער אחד מיוחד לו, והם סוד י"ב שערים הנזכרים בסוף יחזקאל, י"ב חלונות כנגד י"ב שבטים וכו'. ולכן ראוי לכל אחד ואחד להחזיק כמנהג סדר תפלתו כמנהג אבותיו וכו', ושאין תפלתו עולה למעלה אם לא בדרך הסדר ההוא. וכתב עוד שם וז"ל: והנה אין ספק כי אם תפלות כל השבטים היו שוות, לא היה צורך ליי"ב חלונות ושערים וכו', אלא ודאי מוכרח הוא שכיון שתפלותיהם משונות, לכן צריכים שערים מיוחדים לכל שבת ושבת וכו'. ולכן ראוי לכל אחד ואחד להחזיק כמנהג סדר תפלתו כמנהג אבותיו. ולפי שאין אתנו יודע מי הוא משבט זה, ומי הוא משבט זה, וכיון שאבותיו החזיקו במנהג ההוא, אולי הוא מן השבט ההוא הראוי לו אותו מנהג, ועתה בא לבטלו, ואין תפלתו עולה למעלה וכו'. אבל צריך שתדע שאין זה אלא בענין תיבות משונות באמצע התפלה וכיוצא בו, כגון להקדים הודו קודם ברוך שאמר או אח"כ וכיוצא, אבל מה שהוא מיוסד על פי הדין המפורש בתלמוד, זהו דבר השוה לכל נפש וכו' עכ"ל.

ויש להתבונן בדבריו, והוא, דמאחר שהזהיר שאין לאדם לשנות מנהגי אבותיו למנהג שבט אחר, היאך יתכן שהוא בעצמו סידר ותיקן נוסח חדש לאורך התפלות של כל השנה עם המנהגים המתלווים להן, שאינם לא כפי מנהג אשכנז ולא כמנהג ספרד. ולא לפי שום מנהג מקובל וידוע מלפנים, ויש בכלל מנהגיו גם ממנהגי אשכנז, וממנהגי ספרד, ומוכח שאין בזה משנה מנהג, וצריך ביאור למה. ויש ליישב הדבר על פי מסורת גדולי המקובלים שנביא דבריהם להלן, דמוכח בעליל שאכן פעל ותיקן האר"י ז"ל ברוח הקודש ששרתה עליו, לייסד נוסח חדש כולל לכל השבטים, שעולה ומתקבל בכל השערים שבשמים ממעל, ושכל אדם שאין ברור לו שבטו ומנהג אבותיו, אם יתפוס לנהוג כמנהג ונוסח זה של "השער הכולל", יעלה תפלתו למעלה ויכנס בכל השערים, ויעשה פרי טוב תתיקון העליונים והתחתונים. והבין האר"י ז"ל שהוא דבר הכרחי לצורך השעה לתקן דבר זה, לרוב בלבול הגלויות וטשטוש הגבולות ושכחת התורה ושינויי המנהגים והנוסחאות. והוא הוא מנהג נוסח תפלת האר"י ז"ל הידוע ומפורסם שנהג בו, והנהיג בו תלמידיו. ואכן נוסח יחידיו זה נתקבל בק"ק הספרדים שברוב תפוצות ישראל בהסכמת גדולי המורים והפוסקים, וכן נתקבל ממצפת מקהלות האשכנזים, כמנהג השוה והטוב לכל נפש מישראל.

ואם תשאל דהרי לא נזכר דבר זה להדיא בכתבי האר"י ז"ל שישנו שער י"ג כולל. לזאת אשיב, כי מלשונו הנ"ל שבשער הכוונות מוכרח הדבר. והוא, שהרי לאחר שהודיענו שיש י"ב שערים בשמים כנגד תפלות ה"י"ב שבטים, ושאין לשנות ולעבור משבט לשבט, היאך שוב כתב הרח"ו ז"ל סדר נוסח תפלת רבו ושאר מנהגיו אשר הם להדיא מחודשים. אלא מוכרח הדבר כנ"ל שבכח רוח הקודש ששרתה עליו נהג על דרך הסוד באותם נוסחאות ומנהגים. ובודאי שקבל כן מאליו או ח"ו, שיועיל התפלה בנוסח זה לכל מי שאינו יודע בוודאות השער שלו. ולכן לא חש לשנות מנהגו כיון שעיקר הקפיצא לשנות הוא דוקא מנוסח שבט אחד לנוסח שבט אחר, שאז יש לחוש שלא יעלה תפלתו למעלה דרך השער ההוא, אבל בנוסח הכולל אין חשש זה כלל. באופן שיש בגילוי נוסח "שער הכולל" תועלת גדולה לנו אנשי הדורות האחרונים אשר נשכח ונאבד מאתנו ידיעת מסורת סדר תפלתנו הנוגע לשרוש נשמתנו בשער הפונה קדים המיוחד לנו.

והנה כדברים אלה מצאנו ראינו שכבר נאמרו ונכתבו רוב פשיטות בכמה מספרי רבותינו המפורסמים. והגם שלא הביאו סמך ומקור לדבריהם, מוכרחים אנו לומר שהבינו כנ"ל בדברנו. עיין במשנת חסידים (במסכת הבריהא דערבית פרק א' משנה ב' וג') וז"ל: אין לשנות מנהג אבות בעיקר התפלה, לפי שחילוקי המנהגים באו מחילוק שורשי הנשמות, ולכל מנהג יש לו שורש מסילה שמורה לו למעלה להעלותו, ואין אדם נוגע במוכן לחבירו. ואם לא ידע אם בנפשו הוא המנהג שתפסו אבותיו, נוו לו שיתנהג כמנהג המובחר שקבל הרח"ו ז"ל כוונותיו עליו מהאר"י זלה"ה, שרובו הוא על סדר תפלת הספרדים, לתקן תיקון הצריך למעלה, עכ"ל. הרי להדיא שהבין הרב מ"ח כמ"ש לעיל שמנהג ונוסח המחודש של האר"י ז"ל הוא "שער הכולל" ושוה לכל נפש מישראל למי שלא ידע בבירור אם בנפשו הוא המנהג שנהג בו אבותיו.

וכן כתב הרב שלמי ציבור (דף ק"ח סוף ע"א) וז"ל: והרב [האר"י] זלה"ה כתב שסדר תפלת הספרדים עולה בכל י"ב שערים שבשמים הנזכרים לעיל, עכ"ל. וכוונתו על פי מ"ש בספר משנת חסידים הנ"ל. והא דנקט דסדר תפלת "הספרדים" עולה בכל ה"י"ב שערים, הכוונה לנוסח האר"י ז"ל, אלא דמכיון שרובו הוא על סדר ונוסח תפלת הספרדים וכמ"ש במ"ח שם, לכן כתב כנ"ל, וק"ל. וכן יש לפרש בכוונת ג"ע החיד"א ז"ל בספרי עבודת הקודש, בקשר גודל (סימן י"ב אות ט') וז"ל: מנהגי שורשי התפלות אין לשנות ממנהג הקדום, כי י"ב שערים כנגד י"ב שבטים, ותפלות כל אחד עולה בדרך אחד, ותפלת נוסח הספרדים עולה בכל אחד מ"ב שערים, עכ"ל.

ונתפרשו הדברים כנ"ל ביתר שאת ועוז בספר מגיד דבריו ליעקב של האדמו"ר הגה"ק המגיד ממעזריטש זיע"א (סימן קמ"א), דף מ"ג ע"א בהנד"מ) וז"ל: בנדון מה שיש נוסחאות שונות בענין התפלה, ונסתפק השואל איך לנהוג בנפשו בדברים כאלו. אמרתי דברים כאלו אי אפשר לבאר בכתב. אמנם זאת כבר נודע שאמרו רז"ל (שקלים פ"ו מ"א): י"ג השתחויות היו במקדש, נגד י"ג שערים, ונרמזו ביחזקאל לעתיד איה"ה (מ"ח ל"א), שער ראובן אחד וגו', כי אז יהיה קדושת ירושלם כקדושת המקדש העבר. והנה ה"י"ב שערים הם שער לכל שבט. וידוע (זהור בשלח דף נ"ט ע"ב) שבית המקדש [של מטה] מכוון נגד בית המקדש של מעלה, ונמצא שיש לבית המקדש של מעלה גם כן שער לכל שבט, כמובא בכתבי האר"י זלה"ה (שער הכוונות ענין נוסח התפלה דף נ' ע"ד), וכנגדו היו [ג"] השתחויות, שהם המשכות, כנודע לבאים בשערי כתבי האר"י זלה"ה (שם ענין כוונת העמידה דף נ"ט סוע"ב). והנה ענין התפלה היא כדי שיוכל כל אחד לעלות בשער שלו, כי התפלה היא סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, ויש לכל שער צירופים מיוחדים, לכן יש נוסחאות שונות. והנה השער ה"ג הוא למי שאינו זוכר את שבטו, ואינו יודע באיזה שער יבוא לחצר המלך, לזה מכוון השער ה"ג, והוא כנגד תיקון ה"י"ג שהוא ונקה, שהוא מקבל מכל ה"י"ג תיקונים, ודי למבין. והנה האלהי האר"י ז"ל בהיות נהירין ליה שבילי דרקיע, לימד דעת את העם, למי שאינו מכיר את שבטו, ותיקן סדר מלוקט מממה נוסחאות כידוע לבקיאים. ואם ישאל השואל, לאיזה צורך הם י"ג שערים, הלא ה"י"ג הוא הכולל כולם, היה די בזה. התשובה, בזמן שהיו יודעים כל שבת ושבת הנוסח השייך לכל שבת ושבת, בודאי היה יותר טוב לייכנס כל אחד בשער שלו, והטעם כמזם עמד, ונרמז קצת ע"י נעים דמזירת ישראל בתפלה לעני כי יעטון. אמנם בזמן הזה שאינם יודעים השבטים, ואין ידוע הנוסח השייך לכל שבת ושבת, והראיה שיש כהנים ולויים בינינו, ואיך יהיה לכולנו נוסחא אחד, על כן כל אחד יאחז דרכו של האר"י ז"ל השוה לכל נפש. ולכן יהיה לעתיד לבוא רק י"ב שערים בירושלם, כמפורש ביחזקאל, כי יהיה ידוע לכל שבת ושבת וכו' עכ"ל. והרי לן שבדברים אלו נתבאר לן כוונת האר"י ז"ל במ"ש בשער הכוונות שם. ודו"ק.

ועל פי דברים אלו נבוא בס"ד ליישב השאלות אחת לאחת למצוא חשבון, וזה

גדולי ההלכה

כתב הטור (או"ח, סימן ס"ח) וז"ל בענין ההפסקה שמפסיקין בברכות שמע לומר קרוב"ץ, ראוי היה שלא להפסיק וכו', אמנם נוהגין בכל המקומות לומר בהם קרוב"ץ, וגם הראשונים אשר תקנום היו גדולי עולם כמו רבי אליעזר הקליר וחבריו וכו', עכ"ל. וראינו ללקט בזה מספרי רבותינו הראשונים והאחרונים לברר מיהו אותו "גדול עולם" ר' אליעזר הקליר שתקן ויסד פיוטי הקרוב"ץ, ובאיזה דור היה, ומהיכן היה, ומהו "קליר", ומהו קרוב"ץ, ומי הם "חבריו" שהוזכרו בכאן בתואר "גדולי עולם", ועוד ענינים רבים הנמשכים מזה מענין לענין באותו ענין, וזה החילונו בס"ד.

דעת רבותינו הראשונים שהקליר הוא התנא ר' אלעזר ב"ר שמעון, או תנא אחר ששמו ר' אליעזר.	
כתבו התוס' במס' חגיגה (דף י"ג ע"א) בד"ה ורגלי החיות וז"ל יש מגיהין בקדושתא שיסד הקליר וחיות אשר הנה וכו', ומיהו בחנם מחקוהו, שיסד דבריו ע"פ הירושלמי וכו', וכן היה דרכו שבכמה מקומות היה מניח שיטת תלמודיו כדי לאחוז שיטת תלמוד ירושלמי, שהוא היה תנא והוא היה ר"א ב"ר שמעון דקרי עליה מכל אבקת רוכל תנא קרוב"ץ דרשן ופיטן, והוא תיקן קרוב"ץ לאומרה בשלשה ראשונות וכו' שמעולם לא ייסד רק קרוב"ץ מיום אחד, עכ"ל.	
וזה לשון הרא"ש בפרק אין עומדין (ברכות סי' כ"א), ומטעם זה נהגו לומר קרוב"ץ בשלשה ראשונות, וכן ר' אליעזר הקליר ז"ל שהיה מארץ ישראל מקרית ספר, ובימיו היו מקדשים ע"פ הראיה שהרי לא תיקן שום קרוב"ץ ליום שני, ויש אומרים שתנא הוא כדאמר בפסיקתא' כד דמך ר"א ב"ר שמעון קראו עליו דורו מכל אבקת רוכל דהוא תנא קרוב"ץ דרשן ופיטן, והוא תיקן קרוב"ץ לאומרה בשלשה ראשונות וכו' עכ"ל, והעתיקו הב"י באו"ח סי' ק"ב.	
הרי לן ב' שיטות בדברי הרא"ש חדא שהיה ר"א הקליר תנא או אמורא בזמן שהיו עדיין מקדשין ע"פ הראיה שהוא עד זמנו של אביי ורבא והלל הנשיא האמורה שעד זמנם היו מקדשים ע"פ הראיה. וחדא שהיה תנא והוא ר"א ב"ר שמעון שאמרו עליו במדרש שהיה פיוטן. [ולתק שיטה כתבו האחרונים דהכוונה לר"א בן רשב"י, ולהלן נביא שכ"כ להדיא כמה מגדולי הראשונים בשיטה זו].	
וכ"כ בהגהות מיימוניות (פ"ו מה' תפלה אות ג') וז"ל וכן הקליר יסד קרוב"ץ והוא היה מקרית ספר ובימיו היו מקדשים ע"פ הראיה והיה תנא, ואולי היה ר"א ב"ר שמעון כדמשמע בפסיקתא. ואפי' אינו ראב"ש תנא היה כדפרשית, ועליו יש לסמוך כדעת ר"ת, עכ"ל.	
ודעת ר"ת בזה העתיקה בשיבולי הלקט (שיבולת כ"ח) וז"ל הקלירי רוב דבריו ע"פ תלמוד א"י וחולק על תלמודנו דמס' חגיגה, ובימיו היו מקדשין ע"פ הראיה, ומא"י היה מעיר אחת ששמה קרית ספר, וראוית יש כדאמרנן בפסיקתא כד דמך ר"א בר"ש פתח עליה ההוא ספדנא מי זאת עולה וגו' מכל אבקת רוכל דהוי קריי ותניי קרוב דרוש ופיטן, [פי'] בעל דרשות וקרובות ופיוטין. נראה לי דר' אלעזר ב"ר שמעון הוא ר' אליעזר קלירי וכו', ואפי' תאמר שלא עשה אותן ר"א ב"ר שמעון וכו' מכל מקום יש לך לומר שמקרית ספר ובימיו היה מקדשין ע"פ הראיה וכו' עכ"ל, וכן העתיקו לתשובת ר"ת הנ"ל במחזור ויטרי (סי' שכ"ה), ובתוס' ר' יהודה שירלאון (ברכות דף י"א ע"ב), עיי"ש. [העתקנו כאן לשון תשובת ר"ת בדילוג ולהלן נעתיק את כל דבריהם באריכות מפני כמה דברים מחדושים שיש בם].	
ובתוס' ר"י שירלאון שם מבואר להדיא דהכוונה לר"א בן ר"ש בר יוחאי, וכן הוא להדיא באו"ז הגדול (ה' ק"ש ס' י"ט וכו') עיי"ש, וכ"כ באגודה פ"ק דברכות וז"ל וגם ר"א הקליר שהיה מקרית ספר ותנא היה יסד קרובות של ראשונות ומשמע בפסיקתא דרבי אליעזר ב"ר שמעון הוה וכו' ושמא משום ענוה יסד כאביו (פי' יסד דבריו כדעת אביו הרשב"י ולא כדס"ל ר"א עזמא בזה), עכ"ל. ועיין ברא"ה ברכות (דף י"א ע"א) ד"ה וזו שכתב וז"ל וכן יש פיוטין רבים לר' אלעזר הקליר שמקובל שהיה בימי התנאים, עכ"ל. [וכ"כ האבודרהם (סדר תפלות החול), ובתניא רבתי (סי' ה') כתב וז"ל והרי חמנים גדולים וקדמונים ממו הקלירי הוא ר"א ב"ר שמעון ור' ינאי, ור' שמעון הגדול הם יסדו קרובות ופיוטים ולא על חנם ייסדום עכ"ל.	
ועיין בשער הכוונות למהר"ח (דף נ' ע"ב) שכתב וז"ל: ובראשונה אכתוב ענין א' שאמר לי מורי ז"ל בענין הפזמונים והפיוטים שתקנו האחרונים ז"ל דע לך כי מורי ז"ל לא היה אומר שום פזמון ושום פיוט ובקשה מאלו שסדרו האחרונים כגון ר"ש גבירול וכיוצא לפי שאלו האחרונים לא ידעו דרכי הקבלה ואינם יודעים מה שאומרים וטועים בסדר דבורם בלי ידיעה כלל וכו', אבל היה אומר התפלות והבקשות ופזמונים שתקנו הראשונים כמו תפלת ר"ע ע"ה ותפלת ר"א בן ערך ותפלת ר' חנוניה בן הקנה ע"ה וכן היה אומר כל הפיוטים ופזמונים שתיקן ר"א הקליר הלא המה במחזור אשכנזים וכו', לפי שהם היו תנאים והיו יודעים מה היו מקנים וכל דבריהם היו מיוסדים ע"ה האמת. ושמעתי בשם מו"ל כי הקליר שסידר קרוב"ץ במחזור האשכנזים הוא רבי אלעזר בר שמעון כנז' במדרש עה"פ מכל אבקת רוכל זה ר"א בר"ש דהוה קראי ותנאי ופיטן וקרוב"ץ וכו' עכ"ל.	
דעת הרשב"א ואוהל מועד שהקליר הוא התנא ר"א בן ערך	
דעה נוספת מצינו בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' תס"ט) שכתב וז"ל אלא שהמנהג הזה פשט ברוב המקומות וסומכין על מה שיסיד הקליר פיוטין ליוצר ולאבהה ולזולת, והקליר אמרם עליו שהוא רבי אלעזר בן ערך שאמרו עליו שהוא תני והוא קרוי והוא פיוטי, וכו' עכ"ל, וכ"כ באוהל מועד (שער ק"ש דרך ד') וז"ל וכן באמצע י"ח אומר כמה פיוטין וסומכין על ר' אלעזר בן ערך שאומרים עליו שהוא הקליר שיסד כמה פיוטין עכ"ל, ומוכח מזה שגירסת הרשב"א ואוהל מועד במדרש הנ"ל הוא ר"א בן ערך ולא ראבר"ש.	
הרי לן עכ"פ לדעת כל הראשונים מסכמת דר"א הקליר היה תנא או עכ"פ אמורא בזמן שעדיין היו מקדשין ע"פ הראיה וכמ"ש לעיל בשם התוס' והרא"ש ותשובת ר"ת ואו"ז ושבה"ל ומחזור ויטרי והרא"ה תוס' ר"י שירלאון והרשב"א ואוהל מועד והגהות מיימוניות והאגודה ואבודרהם ותניא רבתי.	
ביורו וליבון ויישוב דעת גדולי הראשונים הסוברים שהיה הקליר מהתנאים.	
והנה מחמת שמצינו לכמה מרבני האחרונים (נזכרים להלן בהרחבה) שנטו קו מדעת רבותינו הראשונים הנ"ל ורצו לחדש שר"א הקליר היה מאוחר בזמן הגאונים, והוא מחמת כמה תמיהות שהיה להם בדעת הראשונים הסוברים שהקליר מהתנאים הוא. לכן אמרתי ללקוט שושנים מספרי רבותינו גדולי האחרונים ז"ל ליישב כל התמיהות שיש בזה אחד לאחד, למען הסיר לזות שפתים וליישב בשופי דעת רבותינו הראשונים הנ"ל הדק היטב, וזה החלי בס"ד.	
א. עיין צ"ח ב' ברכות דף ל"ד ע"א שכתב וז"ל וזה איזה שנים נשאלתי מכבוד הגאון המובהק מוהר"ר ישעיה ברלין מברעסלא בעל החיבור שאילת שלום, דאין הביאו [התוס' והרא"ש] ראה שבימיו היו מקדשין ע"פ הראיה ממה שלא תיקן קרוב"ץ רק ליום אחד, והרי הרא"ש עצמו כתב שהיה [הקליר] מא"י וכן הוא חתום בפיוטיו מקרית ספר, וא"כ אף אם היה אחרון וקרוב לזמנינו ראינו גם בזמנינו אינם עושים בא"י רק יום אחד, ואם הכוונה שאם היה אחרון אז אף אם היה בא"י אכתי הוי היה לתקן קרוב"ץ ליושבי חו"ל, א"כ גם אם היה בזמן שמקדשים ע"פ הראיה היה לו לתקן לאיים הרחוקים וליושבי בבל שאין השלוחים מגיעים שם. והשבתי אז להגאון הנ"ל שהתוס' והרא"ש ידייק בלשונם הרא"ש כתב שלא תיקן שום קרוב"ץ ליום שני, והתוס' כתבו שמעולם לא יסד רק קרוב"ץ ליום אחד, וכוונתם שאפי' לראש השנה לא תיקן קרוב"ץ ליום שני, והרי בר"ה אפי' בירושלים עושים עתה שני ימים, וא"כ למה לא תיקן ליו"ט שני של ר"ה, אלא דהיא שהיה בזמן שמקדשין ע"פ הראיה והיה	

רבי אלעזר הקליר [מאמר ראשון]

מקומו קרית ספר רק מהלך לילה אחת או איזה שעות מועטים יותר באופן שתיכף שנתקדש תשרי ביום ל' אלול תיכף בלילה שאחריו יצאו השלוחים והגיעו לקרית ספר בשהכמה או שעה ושתים אחר עה"ש ולא עשו יו"ט שני כלל אפי' בר"ה. עכ"ל הצ"ח. ושאלה זו שנשאל בעל הצ"ח ע"י הגאון ר"י בערלין הלא היא כתובה בשו"ת נוב"י (תנינא או"ח סי' קי"ג) עיי"ש שכתב שם כדברים הנ"ל.	
ב. עוד עיין בברכ"י או"ח סי' ק"ב שכתב להקשות על דברי התוס' והרא"ש וז"ל כתבו התוס' בחגיגה דף י"ג ע"א דקדושתא שיסד הקליר היא ע"פ שיטת הירושלמי שהוא היה תנא והיה ר"א ב"ר שמעון וכו' ובימיו מקדשין ע"פ הראיה שמעולם לא יסד רק קרוב"ץ מיום אחד עכ"ל, והקשה לי חד צורבא מרבנן שהתוס' עצמן במגילה (דף כ"ה ע"א ד"ה מפני) כתבו שיסד הקליר בקדושתא שאנו אומרים ביום ב' של פסח, ואני אמרתי [ליישב] דלא דק בדברי התוס' שכתבו בקדושתא שאנו אומרים ביום ב', והול"ל בקדושתא דיום ב', אבל התוס' נשמרו מזה שהוא לא תיקן ליום ב' רק הם אומרים אותה ביום ב', וזה פשוט. ואחר זמן ראיתי להרב מעדני מלך (נב). הנקרא כיום מעדני יו"ט משום מעשה שהיה, ואכמ"ל) אות כ"ד עמ"ש הרא"ש שם כדברי התוס' בחגיגה הנז' שלא תיקן שום קרוב"ץ ליום שני, תמה שהרי נמצאו ביום ב' דפסח וביום ב' דסוכות ותירץ שהוא תיקנו ליום ראשון, ואחריו סידרוהו לשני וכו' ע"ש, ולא זכר מדברי התוס' הנז', עכ"ל.	
ועיין בצ"ח (שם) שכתב ליישב ג"כ כעיי"ז אלא שהאר"ך להוכיח כן שפיוטים אלו נתקנו ע"י הקליר ליום טוב ראשון דסוכות וליו"ט ראשון של פסח, אלא דאנן דאית לן ב' ימים הנהיגו לן מייסדי המנהגים לאומרם אחד ביו"ט ראשון ואחד ביו"ט שני, וזה לשונו: ואמנם מה שאנו מוצאים ביו"ט שני של פסח פיוט "אז על כל חיתו יער" שחתום בו הקליר, וכן ביו"ט שני של סוכות פיוט "אלים כהשעין אב" וחתום בו הקליר, והתוס' והרא"ש העידו שלא יסד שום קרוב"ץ ליו"ט שני, שורש הדבר כך, פיוט "אז ע"כ חיתו יער" פיית הקליר בימיו ליום ראשון והוא מיוסד על פרשת שור או כשב שבימיו היו קריאין פרשה זו ביו"ט ראשון של פסח כמבואר במשנה וכו', ואצלנו שאנו עושים ב' ימים וקורין פרשה זו ביום ב' של פסח כדאמר אב"י שם הדאידינא נהג עלמא משך תורא וכו', ולכך הנהיגו מייסדי המנהגים לומר פיוט זה ביום שני מעין הפרשה. ובסוכות גם הקליר יסד הך פיוט "אלים כהשעין אב" ליום א' של סוכות, ואף שביום א' של סוכות יש פיוט "אקחה פרי עץ הדר" שג"כ חתום בו הקליר, אומר אני שניהם יחד ליום ראשון לפי שפיוט "אקחה" כל יסודו על ד' מינים שבלולב, ופיוט "אלים כהשעין" עקרו למצות סוכה, ולכן יסד ב' פיוטים שאם חל ראשון בימי בג"ה ויש מצות ד' מינים בו ביום יאמרו פיוט "אקחה פרי עץ הדר" ואם חל יום ראשון בשבת יסד פיוט "אלים כהשעין אב" שהוא מיוסד על מצות סוכה. ואנו שעושים שני יו"ט קבעו מייסדי המנהגים שניהם אחד ליום ראשון ואחד ליום שני, עכ"ל.	
ועי"ע מ"ש בזה ג"ע החיד"א ז"ל בספרו מחזיק ברכה סי' ק"ב דרבינו תם ז"ל עצמו הובאו דבריו בספר שבה"ל (ערוגה כ"ח) הקשה כעיי"ז על פיוטין שנוהגין לאומרן ביו"ט שני, וכתב ליישב כאן שכתבו האחרונים ז"ל הנ"ל, וסיים ע"ה הרב חיד"א שם וז"ל הראת לדעת שמה שכתבנו וכתבו האחרונים הכל ביאר ר"ת בתשובתו הרמתה הנזכרת עכ"ל.	
ג. עוד עיי"ש בצ"ח שהקשה ממה שמצינו בפיוט לט' באב שייסדו הקליר שכתבו בו בזה"ל אאנין תשע מאות , דהיינו שהיה בעל הפיוט תשע מאות שנה לאחר החורבן, ואיך יתכן לו לפמ"ש התוס' דהוא ר"א ב"ר שמעון שהיה לכל היותר כמאתים שנה לאחר החורבן. ואפי' אם נאמר שהקליר אינו ראב"ש עכ"פ היה בזמן שמקדשין ע"פ הראיה וזמן זה לא יאוחר בזמן אב"י ורבא שבימיהם פסקו מלקדש ע"פ הראיה כמבואר ברמב"ם פ"ה מהל' קידוש החדוש, והרי מהחורבן עד חתימת התלמוד בימי שם בר ר"א לא עברו אפי' ת' שנים, ואיך אמר הקליר אאנין תשע מאות שנה. וכתב שם ליישב דלשון זה הוסיף אחד מחכמי הדורות האחרונים להגדיל כאב החורבן ולהוסיף יגון בזמנו שכבר עבר יותר מתשע מאות שנה להחורבן, עיי"ש.	
ד. עוד עיין בספר מגיד תעלומה על מס' ברכות (להגה"צ ר' צבי אלימלך מדינוב בעמ"ס בני יששכר עה"ת) בדף ל"ב ע"א שכתב להקשות על דברי התוס' שם וז"ל אני בעצמי ראיתי בספרים שהביאו פירושים בשם ר"א הקליר שהיה מפרש מאמרים ומחבר חיבורים ובפרט על ספר יצירה ואי אפשר לומר שהיה תנא, עכ"ל.	
ואחר המח"ר דבריו דברי תעלומה הם איך כתב כן שאי אפשר לומר שהיה תנא נגד דברי התוס' והראשונים מחמת קושיא עלומה זו, והעתיק מ"ש ע"ז בספר שדי תמד (פאת השדה מערכת הא' אות קל"ד) וז"ל ואני בעניי לא ידעתי מי ומי הם הספרים שראה הרב [מגיד תעלומה], אם הם דכאים לדחות על פי דבריהם דברי רבותינו הקדושים אשר מימיהם אנו שותים, ואם הם ספרים מאיה רבנים שאחרי רבותינו התוס' והרא"ש, איפכא מסתברא לדחות דברי האחרונים מפני דברי הקדמונים, דמאחר דלא דחו הם הדעה האומרת שר"א הקליר הוא תנא שמעת מינה דאנין להניחה, ואין דברי מי שפירש מאמרים וחיבר חיבורים ובפרט על ספר יצירה סיימים, מאחר שמתבאר מדברי הראשונים בהיפך, ואף אם אותם ספרים שראה הרב הם מקדמונים לפני התוס' והרא"ש (מה שאין נראה כן לפי השערותי) אין בנו כח לדחות בזה דברי התוס' והרא"ש אחרי דלאו מר בריה דרב אשי חתים עלייהו, ולדבריהם אנו שומעים יד כל רז לא אניס להו ומה גם שהרשב"א כתבועה לאלפים סי' תס"ח אמר עליו שהוא תנא וכו' גם הרשב"א ב"ח"א פ"ג ל"ב כתב על ר"א הקליר שהיה מגדולי התנאים וגו' ולדברי הרב מגיד תעלומה שאי אפשר שהיה תנא מדחבר חיבורים וכו' האם נאמר חלילה שכולם שגו ברואה הס כי לא להזכיר וכו' עיי"ש עכ"ל, ועיין להאדמ"ר ממנוקטש בספרו שו"ת מנחת אלעזר (ח"א סי' י"א) שאחר שכתב להוכיח בראיות ברורות דר"א הקליר הוא ר"א ב"ר שמעון כמ"ש הראשונים והאר"י הנ"ל כתב שם עוד וז"ל גם מה שהביאו ראיה מפ"י ספר יצירה להר' משה בוטריל שהביא דברי הרב ר' אליעזר הקליר בשם רב האי גאון ז"ל, ג"כ אין ראיה דשם קליר הוא שם משפחה ויוכל להיות דגם אחר רב האי גאון היה א' ששמו קליר אליעזר וממשפחת קליר כמובן בפשיטות, וכתב שם עוד וז"ל שוב עתה בעת ההדפסה ראיתי בספר שדה חמד האריך מענין הקליר מי היה ובתוך הדברים תמה מאד על זקניי בס' מגיד תעלומה שכ' שראה בספרים שהביאו פירושים בשם ר"א הקליר שהיה מפרש מאמרים ומחבר חיבורים ובפרט ע' ס' יצירה, והגאון המחבר שליט"א בעל שדה חמד חתר וחפש למצוא לאיהו ס' כיון במגיד תעלומה אם הראשונים או את האחרונים ולא ידע מקומו איה, וזהו כאשר תיראה בפ"י ס' יצירה להר"מ בוטריל שהביא בשם הרב ר"א הקליר בשם רב האי גאון כנז', ועליו כיון זקניי צו"ל, אך זה אינו ראיה עוד ד"ל אחר היה כנז', עכ"ל הנוגע לעניננו.	
ובדברים אלו אף הם פירש הר"מ בוטריל בפ"י לס' יצירה ווראשא תרמ"ד, דף י"ז ע"א) וז"ל והרב ר' אליעזר הקליר ביאר בספר הקליר כבוד ה' וכו' כאשר פי' רבינו האי גאון ז"ל וכו' עכ"ל רבי אליעזר הקליר ז"ל, עכ"ל הר"מ בוטריל. וכן הזכירו עוד בדף ל"ב עמוד ב', ובדף מ"ו עמוד א' עיי"ש.	
והנה מלבד מ"ש ליישב בעל שו"ת מנחת אלעזר הנ"ל שהם דברים פשוטים ונכחים למבין, עוד ראית דכבר פסקתו רבים על מקורותיו של הר"מ בוטריל בפ"י לס' יצירה, ואתן לך מחסום ביונין זה מחמת קדמונות שם חתם, אך זאת העתיק מ"ש בעל אודות פי' זה בספר מור וקציעה להיעב"ץ (בלוח התיקון וההשמטות דף צ"א ע"ג) וז"ל תמהתי מראות איך ניתן בדפוס (בימים קודמים שהיו טובים מאלה שהיו עדיין בעולם חכמים יראים ושלמים שוקדים על תקנת הדור וכבוד התורה) פירוש בוטריל על ספר יצירה (ג. ב. נדפס לראשונה בספר יצירה דפוי"ר, מנטובה, שנת שכ"ב) שהשתטת בו מאוד לקרא בשם מלומד נכרי לתהלה ולתפארת, ולא הניח כלום לכשרים, וכן בפני מלא מלא שהאורה היה ערל וטמא אריסטו היוניו הכופר בתורה	

ומכאיש חידוש העולם, אוי לעינים שכך רואות, מה גם להציג הדברים האלה על ספר קבלה קדמון עכ"ל, ועי"ע במאמרו של ר"ש שפיגל (ישורון י"ג עמוד תתכ"ד), ואכמ"ל.	
--	--

דעת הסוברים דר"א הקליר היה בתקופת הגאונים והראיות לדחות סברא זו.	
והנה מצינו לכמה מן האחרונים שרצו לנטות מדעת גדולי הראשונים בזה מחמת כל התמיהות הנ"ל (אע"פ שכבר כתבו ליישבם גדולי האחרונים אחת לאחת בטוב טעם ודעת כנ"ל) ראשון לחשבון שנותיו של ר"א הקליר לזמן הגאונים הלא הוא בשו"ת זכרון יוסף סי' י"א (להר"ר יוסף ב"ר מנחם משטיינהרט, נדפס בפירודא, תקל"ג) שאחר שהקשה מקושיות הנ"ל כתב וז"ל ועל כן לולי דבריהם היה נראה לי שהיה ר"א הקליר אחד מן הגאונים (סביב זמן רבינו סעדיה גאון שכתב ספרו האמונות והדעות בשנת תרל"ג לאלף החמישי כאשר ראיתי שם) ואביו היה נקרא רבי קליר בשם העצם והיה מעיר קרית ספר, ומאחר שלא נודע לנו עיר אחת אחר החורבן שנקראת בא"י קרית ספר, י"ל דפי' קרית ספר היינו ספר הלכות כמו דאמר'י במס' תמורה ט"ז ע"א ופירש"י לשם על קרית ספר דיהושע ושופטים שלכדה עתניאל יע"ש, ועל אביו ואבותיו ובני משפחתו הרבנים המובהקים כתב כן וק"ל, עכ"ל.	
ובעקבותיו הלכו הרב ר' וואלף היידענהיים בהקדמתו למחזור ועדהליים לסוכות, ובס' יד דוד עמ"ס חגיגה, ובס' מגיד תעלומה הנ"ל.	
ובאמת שאין דבריהם צריכים לפנים שכבר יישבו בשופי את דברי התוס' והרא"ש הרבה מגדולי האחרונים שהעתקנו לשונם לעיל (וולהלן נלקט עוד מדעות רבותינו האחרונים בזה), אולם זאת העתיק עוד מ"ש הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות ז"ל בסידור עבודה ומורה דרך (סלאויטא, תקפ"ג) וז"ל אמר אפרים הן היום הקריבו לפני מחזורים דפוס ועדהליים (עם פי' הר"ר ואלף היידענהיים הנ"ל), והיטב חרה לי על הקיקיון שהדפיס בחלק שמיני עצרת ראיה ממ"ש בקרובת לט' באב, וכבר עמדו בזה הענין בזכרון יוסף ובצ"ח ברכות שהסופר כתב הזמן הזה לפי זמנו בעת העתקת הקרובות וכו', ומ"ש שהיה אחר רב האי גאון לפי שמצא בפ"י מהר"ם בוטריל ס' יצירה שמביא שם בשם ר"א הקליר בס' כבוד ה' ומביא שם רב האי גאון, וכו', ובאמת לומר שהיה זמנו אחר רב האי גאון הוא דבר בטל מאילוי כידוע ליודעי קצת הדורות שרב האי ז"ל נפטר שנת תשצ"ח או ת"ת, ואם ר"א הקליר היה אחר הזמן הזה איך יעלה על לב שיטעו בו הספונים בעלי התוס' ובראשם ר"ת ז"ל בן בתו של רש"י ז"ל, וכפי מ"ש בתשובות רש"י ס' כ"ט נולד רש"י שנת ת"ת בשנה שנפטר בר האי גאון וכו' ולפי דברי היוסתין כן נולד שנת תש"י, ורשב"ם אח"י של ר"ת נתגדל על ברכי אבי אמו רש"י ז"ל, ובימי רש"י כבר נתפשטו פיוטי הקליר בעולם והביאו כמה פעמים, וכל מי שיש לו עינים לראות ישכיל ויבין שא"א לומר שהיה נשכח מלב באותו פרק עצמו ולא ידעו מי הוא ויתלו לומר שהוא ר"א בר"ש מהתנאים ז"ל, וגם הנה רבינו גרשום שהיה תלמיד רב האי גאון כתב השיבולי לקט בשמו וז"ל וכו' וגם ר"א הקליר היה מן החכמים הראשים ואפיין קרובץ לכל הרגלים וכו' עכ"ל, ולדבריו היה הקליר מאוחר בזמן מרביו גרשום מ"ה ועכ"פ בזמן אחד, הרי לפניך שהרגמה"ה כתב שר' אליעזר היה מן החכמים הראשונים וכו', פשיטא שהאומר כן מביא לידי גיחוך, ואמנם באמת א"צ להאריך שהרי מבואר בס' שיבולי הלקט שם שהביא ג"כ תשובות ר"ת שכתב שמעתי מאבא מארי ז"ל שנטשפיית ר"א ז"ל והחיות וכו' ליהטה האש סביביו, ומפי רבותיו גאוני לותיר שמע כן, וגם ר"ש הגדול שהיה מלומד בנינים היה אומרה בכל יום עכ"ל, ור"ש הגדול נפטר בשנת תתנ"ו והיה חבירו של רגמה"ה, וא"כ מאחר שר"ת שהיה בסוף מאה הט' כמבואר בס' הישר הגדול שנדפס מקרוב, כותב שקבלה בידו מאביו שקיבל מרבותיו גאוני לותיר וכו' פשיטא שלא יעלה על לב אדם לומר שר"א הקליר היה בזמנם ממש, וקצירתי. ואמנם מ"ש מפ"י מהר"ם בוטריל שמביא בשם ר"א הקליר נפלאתי דאטו ר"א הקליר מחבר הפיוטים חתם עליו, ובלי ספק דאחרני הוא דאסיקי ליה על שמיה, ואולי הוא ממשפחתו, והיותר קרוב לומר שהיה נכדו של ר"א הקליר הפייטן שהרי כתב שם באותו מאמר והרב אדוני מורי ז"ל ביאר, והרב זקני ז"ל ביאר וכו' עכ"ל, עיי"ש.	
ועי"ע מ"ש ר"ש לנדאו בנו של הנוב"י בהגה"ה בששו"ת נוב"י תנינא (סי' קי"ג) וז"ל עיין במחזור דפוס ודלהיים עם פי' הביאור לפיוטיה מאת התוניי החכם המפואר מוהר"ר וואלף היידענהיים אשר זה קרוב מחדש יצא לאור עולם, בהקדמתו לפיוטים בחלק מחזור לשמ"ע חקירה אחת על רבי אליעזר ברבי הקליר באחר זמן היה ומי היה, ע"ש שמלאו לבו לדחות דברי התוס' והרא"ש, וראויותיו אינם כדאי להכחיש עמודי העולם, ראייתו ראשונה מקרוב"ץ לט' באב סידר "אאנין ט' מאות ועוד", ואי היה מהתנאים לא עברו עדיין עליהם מספר זה מחרבן הבית, הנה כבר יישב אאמר' הגאון בספרו צ"ח למס' ברכות כי מספר זה הוסיף אחד מחכמי הדורות האחרונים להגדיל מאחר עיי"ש, ואל תתמה ע"ז כי גם בתפלת הכה"ג כשיצא מבית ק"ק אשר בסדר החזון שולנו הוסיפו כמה דברים כידורת ועוד לקרא שאל"א לאחר זמנו של וכמ"ש המ"א בסי' תרנ"א סק"ד עיי"ש, וראיה השניה שהביא החכם בזה למה לא נזכר מדברי הפיוטים של ר"א הקליר בדברי האמוראים ובדברי רבנן סבוראי, גם זה אינו ראיה דמצינו בסדר העבודה במוסף יוה"כ לספרדים, והוא סדר אתה כוננת שסידר יוסי בן יוסי כה"ג ויש בו כמה דברים שלא אליבא דהלכתא כמ"ש הב"י או"ח סי' תרנ"א, וג"כ הוקשה דפליגי תנאים בידו העבודה בכמה דברים בס' הוציאו לו לתלמי לא הזכיר תנא או אמורא מן הפסוקים של יוסי כה"ג להביא ראיה לאחד מהתנאים, אלא ודאי שבדורות הללו לא שמו לבם לפיוטים כלל וכל אחד היה לו נוסח כפי רצונו כמו דאמרין שם בגמ' האי דנחית קמי דרבא אמר יצא והניח על כן שני שבהיכל וכו', אמר ליה רבא חדא כרבנן וחדא כר"מ, כמו כן עשה התנא ר"א הקליר הפיוטים לעצמו ולא לזולתו ולא נתפרסמו עד אחר כמה דורות, עכ"ל.	
ועתה הביא עצהו"ת עוד ב' ראיות כידורת ועוד לקרא שאל"א לאחר זמנו של ר"א הקליר אפי' לזמן ר' סעדיא גאון שהיה מראשוני הגאונים (וכמו שרצה לומר בשו"ת זכרון יוסף הנ"ל) שהנה מצינו בספר האגרון לר' סעדיה גאון (עייין בס' זכרון לראשונים וגם לאחרונים דף נ) שכתב שם וז"ל זולת זה מה שראיתי כי אוכל להביא עליו עדות מדברי המשוררים הקדמונים יוסי בן יוסי, וינאי, ואלעזר, ויהושע, ופנחס עשיתי זאת, אולם מדברי המשוררים הקרובים אלינו בזמן לא תמצאני שאזכירם וכו' עכ"ל (המקור בערבית ומוכרם שם בלה"ק) הרי לן דכבר ר' סעדיא עצמו כלל את ר"א הקליר בכלל המשוררים הקדמונים , ואיך אפשר לומר שהיה בן דורו או אפי' סמוך לו מעט.	

עוד עיין בסידור הר"ר הירץ שנדפס בטינהגגן שנת ש"כ (העתיק דבריו באוצר התפלות פי' עץ יוסף על ברכת יוצר אור) וכן כתב בס' מעבר יבוק חלק מנחת אהרן פ"ז (והעתיק דבריו בס' רע פעלים לר"א בן גיטאי ע"ס) שכתבו ר"א ונמצא במדרש שו' ר' אלעזר הקליר כשרצה לידס פיוטיו עלה לרקוע על ידי שם ושאל למיכאל היאך המלאכים משוררים והאיך שירתם מיוסדת, ואמר ליה שהם באפלא ביתא, והנהיג הוא ג"כ לעשות כל שבחיו בא"ב. עכ"ל.

הרי לן שהוזכר להדיא ר' אלעזר הקליר במדרש והיה מוקדם וכמו שכתבו כל הראשונים ללא יוצא מן הכלל ודבריהם אמתיים ויציבים ואין להרהר עליהם כלל, וכל המפקפק בזה ידו על התחתונה, ואכמ"ל.

- ז"ל המדרש שם, כד דמך ר"א בר"ש היה דורו קורא עליו מי זאת עולה מן המדבר כתמרות עשן מקוטרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל, מהו מכל אבקת רוכל, אלא דהוה קריאי ותניי ופיטן ודרשן, וכעיי"ז איתא בשה"ש רבה (פ"ג אות י') "דהוה ר"א בר"ש קראוי ותנויי וקריבו ופיטווי עכ"ל, וכעיי"ז בפסיקתא דר"כ (פיסקא כ"ח).
- פסיקתא דרב כהנא. פיסקא כ"ח.

תוס' נולד ויבר

אַליבאַ דהלכתא

שטיי' ישיבת תורה אגודת שלום

עיון הלכה

א. כתב השו"ע מי שמת לו מת שהוא חייב להתאבל עליו אפילו אינו מוטל עליו לקבורו פטור מק"ש ומתפילה, ואפילו רוצה להחמיר על עצמו ולקרות אינו רשא'. יסוד הדין מבואר במשנה בברכות דף י"ז ע"א מי שמתו מוטל לפניו פטור מק"ש ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצוות האמורות בתורה, ובברייתא שם, מי שמתו מוטל לפניו אוכל בבית אחר וכו', ואינו מברך ואינו מזמן ואין מברכין עליו ואין מזמנין עליו ופטור מק"ש ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצוות האמורות בתורה.

ונחלקו הראשונים בגדר הדין, דרש"י סבירא ליה דטעם פטור האונן מהמצוות הוא מדין עוסק במצוה שפטור מן המצוה, ומשום כך פירש הא דאיתא בברייתא שאינו מברך ואינו מזמן, דהיינו אינו צריך לברך ואינו צריך לזמן ומשמע מתוך פירושו שאם רצה לברך רשא'.

אמנם בירושלמי מבואר שגדר פטור אונן מחיובי המצוות הוא דאסרו חכמים לאונן לקיים המצוות, או מטעם כבודו של מת או מטעם שיהא למת מי שיטפל בצרכי קבורתו, ומש"ה קאמר בירושלמי שאם רצה להחמיר ולקיים המצוות אין שומעין לו. ומבואר עוד, דאי נימא דהטעם הוא שיהא למת מי שישא משאו, הרי באופן שיש למת מי שישא משאו יכולים שאר האונונים להחמיר ולקיים המצוות, משא"כ אי נימא דהטעם מפני כבודו של מת אפילו אם אינו מטפל כלל בצורכי קבורתו אסור בקיום המצוות.

והנה הרא"ש פסק כדעת הירושלמי לחומרא שאסור להחמיר על עצמו אפילו בכה"ג שיש למת מי שישא משאו דעיקר הטעם לדניא הוא משום כבודו של מת. והרא"ש הביא דעה שלישית דשרי להחמיר על עצמו באופן שעסק כבר או שיש עוסקים אחרים בעסק המת, ודחה הרא"ש דבריהם מהא דאמרינן בירושלמי דאונן אינו אוכל בשר ושותה יין ואינו מברך, ואם בירך אין עונים אחריו אמן ואחרים שבירכו אין עונה אחריהם אמן, והרי בעניית אמן אינו מתבטל מעסק המת ואפ"ה אסור. ועוד דחה שיטתם מהא דאמרינן בגמ' (שם) דף י"ט אין המת מוטל לפניו הם יושבין וקורין והוא יושב ודומם, והרי אינו עוסק בצרכי המת מדקאמר יושב ודומם, ש"מ דאסור לאונן להחמיר על עצמו אפילו אם יש עוסקים אחרים, ע"ש בדבריו. והנה דברי הרא"ש תמוהים דיש לחלק בין אונן באופן שאין למת מי שיתעסק בקבורתו שגזרו חכמים שלא יקיים המצוות ולא נתנו חז"ל דבריהם לשיעורין לבין אונן שעסק כבר בצרכי המת או שיש עוסקים אחרים דמבואר בירושלמי שבאופן זה שרי להחמיר על עצמו ולקיים המצוות, וצ"ע. ועוד יש להקשות להרא"ש דנפשוט הספק של הירושלמי אי מטעם כבודו של מת או מפני שאין למת מי שישא משאו מירושלמי זה שאמר שאין עונין אמנ דמהא דקדק הרא"ש דאסור להחמיר על עצמו אפילו כשיש עוסקים אחרים בעסק המת.

ועיין במעדני יו"ט שהקשה קושיא זו ויישב דאפשר ללמוד מהא דאיתא בירושלמי ואחרים שברכו אין עונה אחריהם אמן, דמשמע, אינו צריך לענות אמן ואם ירצה להחמיר על עצמו רשאי (כפי שלמד רש"י בגמ' דידן). וקשה להלום דבריו דהא בהא ירושלמי איתא ואם בירך אין עונים אחריו אמנ, ואם נפרש אינם צריכים יקשה מהא דהא בירושלמי מבואר שאסור להחמיר על עצמו, ופשוט שאין לפרש הבריייתא רק באופן שיש עוסקים אחרים בעסק המת. ועוד קשה דמאחר שיכול להחמיר על עצמו ולברך א"כ יש על הברכה שם ברכה ואינה ברכה לבטלה וא"כ השומעים מחייבים לענות אמן. ולפרש אינו צריך רק על הא דאיתא ואחרים שברכו אין עונה אחריהם אמן ובשאר הבריייתא נפרש כפשוטו (ושאני עניית אמן דכיון שאינו מתבטל מעסק המת חשיב כמי שיש לו מי שישא משאו וכמו שפירש הרא"ש) זהו דוחק גדול שאי אפשר להולמו, וצ"ע.

ב. כתב הב"י בדעת הרמב"ם דסבירא ליה להרמב"ם כרש"י שאם רוצה רשא' להחמיר

בדין חיוב אונן במצוות

על עצמו ולקיים המצוות, מהא דאיתא ברמב"ם פרק ד' מהלכות ק"ש הלכה ג' ז"ל, מי שמת לו מת שהוא חייב להתאבל עליו פטור מק"ש עד שיקברנו מפני שאין דעתו פנויה לקרות, ובהלכה ז' כתב כל מי שהוא פטור מלקרות ק"ש אם רצה להחמיר על עצמו ולקרות קורא והוא שתהא דעתו מיושבת עליו (ויש שרצו לבאר דהרמב"ם בהלכה ז' לא קאי אאונן ודלא כהב"י, אמנם מדברי הרמב"ם בהלכה ה' שכתב ז"ל, אין המת מוטל לפניהם וכו' והאבל יושב ודומם, שאינו חייב לקרות עד שיקבר מתו, משמע דאם רוצה להחמיר רשא', וד"ק).

והנה מבואר בדברי הרמב"ם דטעם הפטור בק"ש הוא משום דטרדי במחשבת מצוה משא"כ בשאר המצוות פטור משום דחשיב עוסק במצוה, ומשום הכי לא כלל הרמב"ם את ק"ש בפטור הכללי של אונן במצוות ללמדך שבק"ש נתוסף טעם לחומרא דיכול להחמיר על עצמו ולקרות רק באופן שאינו בהול וטרוד בעסקי המת וכמו שפסק בהלכה ז'. והנה בכ"מ כתב ז"ל, וכתב רבינו הטעם מפני שאין דעתו פנויה, לומר שאין הטעם כדי שיהא פנוי להשתדל בצרכי המת שאפילו יש לו מי שישתדל פטור, כדמשמע בגמ', וגם בירושלמי אמרו כן בפירוש וכן כתבו רבנו יונה והרא"ש עכ"ל, וצ"ב למה יכונוו דבריו דהרי הב"י כתב דדעת הרמב"ם כדעת רש"י דפליג על הרא"ש ועל רבנו יונה, וצ"ע.

והנה יש לחקור בדעת רש"י והרמב"ם דסברי דפטור אונן מהמצוות הוא מדין עוסק במצוה ומשום כך יכול להחמיר ולקיים שניהם, האין יהיה הדין בכה"ג שיש למת מי שמתעסק בעסק קבורתו אי אמרינן דמחוייבים במצוות כיון דכל הפטור הוא מדין עוסק במצוה והרי אינם עוסקים בעסק המצוה, או דנימא דפטור חז"ל האונונים מקיום המצוות כדי שיהיו פנויים לעסוק בעסק המת אך במקום שרוצים להחמיר רשאין. ויש להוכיח מהא דאיתא בירושלמי: אם רצה להחמיר אין שומעין לו למה מפני כבודו של מת או משום שאין לו מי שישא משאו, מה נפיק מבניהן, היה לו מי שישא משאו, ואי תימר מפני כבודו של מת אסור ואם תאמר מפני שאין לו מי שישא משאו הרי יש לו מי שישא משאו עכ"ל הירושלמי, מבואר דכל הנדון אי שרו להחמיר אמנם לכ"ע פטור אע"פ שאינו עוסק בעסק המצוה, וצ"ל דלכו"ע פטור חז"ל האונונים מקיום המצוות אע"פ שאינם עסוקים בעסק קבורת המת, ויסוד הפטור מבואר במשנה מי שמתו מוטל לפניו פטור מק"ש וכו' בין עוסק ובין אינו עוסק, ונלמד הפטור מהא דאיתא בגמ' ברכות דף י"א "בשבתך בביתך" פרט לעוסק במצוה, "ובלכתך בדרך" פרט לחתן, משום דטרוד במחשבת מצוה, וה"ה מי שמתו מוטל לפניו וכמו שפירש רש"י לפי שהוא טרוד במחשבת קבורתו.

והנה מבואר ברמב"ם פרק ד' מק"ש ה"א דה"ה לכל מי שהיה טרוד ונחפז בדבר מצוה מכל המצוות שפטור, וא"כ צ"ע למה פירשה המשנה בחתן ובמי שמתו מוטל לפניו שפטור יותר משאר המצוות. וצ"ל דלענין חתן ומי שמתו מוטל לפניו שהתפרש בהם הפטור והיו פטורים אע"פ שאינם טרודים, דפטור חז"ל בכל גווני. וכן משמע מהא דאמרינן בחתן דפטור עד מוצאי שבת שנתקררה דעתו ולבו גס בה, ופשוט דאם יהא אדם שבהול וטרוד גם אחר מוצאי שבת, שיהא פטור דלא גרע משאר מצוות וכמו שפסק הרמב"ם דמי שהיה לבו טרוד ונחפז בדבר מצוה מכל המצוות פטור, ומה דאמרינן חתן פטור מק"ש עד מוצאי שבת הוא גם בכה"ג שאינו טרוד ויכול לכוון, ודו"ק, (ואפשר דלזה כיונו דברי הכ"מ שהובאו לעיל שביאר שסבר הרמב"ם שפטור מק"ש אפילו כשלא עוסק בצרכי המת וצ"ע).

ג. כתב הב"י ז"ל, ולענין הלכה נראה דכיון דבירושלמי מספקא ליה היכא דיש מי שישא משאו אם רשאי להחמיר על עצמו, וספיקא במיד' דרבנן, דהא מדאורייתא ליכא איסורא במילתא, הרוצה להחמיר על עצמו היכא שיש לו מי שישא משאו אין מוחין בידו. ויש מקשים דאדרבא נימא דכיון דהוי ספק דרבנן והרי לא העמידו רבנן

הרב שלום עמאר

נונל "אליבא דהלכתא" - בית ונן

דבריהם במקום הספק ע"כ נימא שיהיו חייבים בכל המצוות. ולפי המתבאר לעיל דלכו"ע פטור חז"ל האונונים מקיום המצוות וכל הנידון אי אסור עליהם להחמיר אם לאו וכמו שמדוייק בירושלמי מבוארים דברי הב"י על נכון ודו"ק.

ד. יש להקשות בדעת הרמב"ם דסבר כרש"י דשרי האונן להחמיר על עצמו וכמו שפסק בפרק ד' מק"ש הל' ז' כל מי שהוא פטור מלקרות ק"ש אם רצה להחמיר על עצמו ולקרות קוראים, דבהלכות אבל פרק ד' הלכה ו' כתב ז"ל מי שמתו מוטל לפניו אוכל בבית אחר וכו' ולא אוכל בשר ואינו שותה יין ואינו מברך ואינו מזמן ואין מברכין עליו ואין מזמנין עליו ופטור מק"ש ומן התפילה ומן התפילין ומכל מצוות האמורות בתורה עכ"ל. והנה מהא דכתב ואינו מברך ואינו מזמן משמע דאסור להחמיר על עצמו, ודוחק גדול לומר שכוונת דבריו אינו צריך לברך וכמו שפירש רש"י בברייתא דהיה לו לפרש דבריו בכגון דא וצ"ע.

ונראה לי לפרש פירוש מחודש בהבנת הרמב"ם, דהנה יש לדקדק בלשון הבריייתא דהא הא דאינו מברך ואינו מזמן הוא מטעם דפטור מכל מצוות התורה וא"כ למה אין דינים אלו כלולים בהא דאיתא בברייתא דפטור מכל מצוות הכתובות בתורה, אלא דשאני ברכהמ"ז ושאר ברכות הנהנין משאר מצוות דבשאר מצוות אם רצה יחמיר על עצמו משא"כ ברכהמ"ז ושאר ברכות הנהנין עקרו חכמים חיובם בסעודת האונן, וטעם הדבר כדי לשויינהו לסעודתו סעודת עראי, וכן משמע מהא דאיתא בתחילת הבריייתא שאינו מיסב ולא אוכל בשר ולא שותה יין (ובירושלמי איתא דאינו אוכל ושותה כל צורכו) וכל זה שלא יקבע סעודתו, ומשום כך כללה הבריייתא הא דאינו מברך ואינו מזמן עם שאר הדינים שקבעו חז"ל לשויינהו לסעודת האונן סעודת עראי ולפיכך אסור להחמיר ולברכם, אע"פ שבשאר מצוות התורה שרי להחמיר ודו"ק, ובדרך זו אפשר ליישב שיטות הראשונים שהובאו בתר"י דגרסו במשנה מי שמתו פטור מק"ש ולא גרסו ומכל מצוות האמורות בתורה וכן לא גרסי כן בברייתא וסברי דאין האונן פטור אלא מק"ש ומתפילה ומתפילין. ולכאורה יקשה לשיטתם דהרי מבואר בברייתא דאינו מברך ברכהמ"ז ושאר ברכות הנהנין וא"כ מבואר דפטורים מהמצוות. ולפ"ד ייושב שפיר דחלוקין דיני ברכהמ"ז ושאר ברכות הנהנין משאר מצוות דעקרו חכמים חיוב הברכות מסעודת האונן כדי לשויינהו לסעודתו סעודת עראי ולפיכך אע"פ שבכל המצוות אונן חייב בהם ברכות הנהנין אסור לו לברכם.

ואפשר דיש להוכיח חידוש זה מהא דפסקינן דאם בירך אין עונים אחריו אמן ויש לתמוה דגם אי נימא דאסור להחמיר על עצמו א"כ זהו דין בפ"ע שאסרו חז"ל האונונים לקיים המצוות אמנם צ"ע האין תוגדר הברכה כברכה לבטלה שיהא אסור לענות אחריה אמן דמה דעבר על איסור דרבנן במה שבירך אינו מגדיר הברכה כברכה לבטלה, אכן אי נימא דעקרו חכמים חיוב הברכות א"כ שויינהו לברכותיו ברכות לבטלה וניחא הא דאסור לענות אחריהם אמן. והנה כ"ז הוא דוקא בברכות הנהנין דעיקר החיוב הוא סברא שאסור לאדם לאכול בלא ברכה ולפיכך רק אי נימא דעקרו חז"ל את חיוב הברכות חשיבי ברכה לבטלה דבלא"ה אין הברכות ברכות לבטלה דהיסוד המחיבי ישנו גם אם יש איסור כללי לקיים מצוות, אמנם יש לדון בכה"ג שבירך האונן ברכת המצוות (ועשה המצוה) אי שרי לענות אחריו אמן, ולכאורה תלוי ספק זה בהא דאמרינן דיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה אי עבר וקיים המצוה אי חשיב שעשה מעשה מצוה רק שעבר על דברי חכמים או שחשיב ללא עשה מצוה כלל, ויעויין בתוס' סוכה דף ג' ע"א ובתוס' ברכות דף י"א ע"א ועיין בב"י שכתב דלענין הלכה כיון דהוי ספק במיד' דרבנן רשאי להחמיר היכא דיש לו מי שישא משאו, ע"ש, ומבואר דלא חשש הב"י לספק ברכות להקל משום דסבירא ליה דאיסור קיום המצוות באונן אינו מתייחס לברכות עצמם אלא דזהו איסור כללי על האונן לא לקיים המצוות ומשום כך אין הברכות ברכות לבטלה ולא שייך לומר בזה סב"ל ודו"ק.

המנהג וטעמו

בעניין אמירת קרוב"ץ ופיוטים

ובספר ערוך השלחן ס' ס"ח סעי' ב' בסוף כתב: וזה שעשו כמה פיוטים בלשונות חדים ומוסותרים, עשו בכונה לדעתי מפני שגילו בהם סודות נוראים ולכן הסתירו דבריהם הקדושים כדרכם בקודש ע"כ. משמע גם מדבריו שאין צריך להבין מה שאומר. אמנם עיין בספר הלכות הגר"א ומנהגיו בס' ק"ד: אמנם נראה דמאחר שאין מבינים מה שאומרים חסר בעצם התפלה ותחנה וכן מבואר בש"ע הגר"ז ר"ס קפ"ה שלא רק בשומע אלא אפי' באומר ולא מבין מה שאומר כלל שאינו מבין התיבות אין בזה מצוה ע"ש, והכי נמי בפיוטים רוב התיבות לא ידוע לנו תרגום המילים וכשאינו מבין אין בזה מצוה. ועיין בספר שלמי מועד אחר שהביא את דברי השער אפרים הקשה: וא"כ האם מותר לבאר הפיוטים שהראשונים הקפידו לסתום הפי', ולפרשם שיהיו מובנים לכל, ותירץ הגרש"א, כוונתו של השער אפרים הוא רק על הנוסח המקורי שאינו בנוסח צח וקל שרק על הפיוט היה חשש שמא יבואו הגויים לזמרו לעז"ז שלהם אם הם נעשה בלשון קלה, אבל מצוה גדולה הינו לפרש ולבאר למען דעת מה שאומרים.

זמן אמירת הפיוטים

כתב בספר מנהג ישראל תורה סימן ס"ח: וברוב מקומות נתפשט המנהג שאותם שבחזרת הש"ץ אומרים, אבל היוצרות שבברכת ק"ש אין אומרים, שההפסק בברכת ק"ש חמיר יותר מההפסק בחזרת הש"ץ וכו' עי"ש. וענין זה כתב בספר שערי אהרן ס' ס"ח ס"ק ה' ד"ה וצ"ע: ואצ"ע דבזמנינו אנו רואים שבהרבה מקומות אין אומרים לעולם שום יוצר בברכות ק"ש, אמנם בשמ"ע אומרים, והביאור בזה דהלא אין הציבור מפסיקים בתוך תפילתם בלחש רק אומרים עם הש"ץ בחזרת הש"ץ שאינו בא אלא להוציא את שאינו בקי, וכש"כ בזמן הזה שאינו רק ממנהג אבותינו, ולכן אין בזה חשש הפסקה, וגם אין כאן חשש משום דבמקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך, דהלא הרמב"ם בעצמו (תפילה פכ"ו הל"ב) כתב דאם רצה להוסיף בכל ברכה וברכה מן האמצעיות מעין הברכה מוסיף, וכן פסק המחבר לקמן ס' ק"ט סעי' א', ואפילו בג' ראשונות שאסור לבקש בהן צרכיו מכיון שזהו סידור שבתו של מקום, צרכי רבים שאני, שזהו שבח וכבוד לרב שרבים צריכים לו, וכן כתב בספר ערוך השלחן ס' ס"ח ס"ק ד' ויש נוהגים שלא לאמר אותם שקודם שמ"ע, אבל הפייט שבחזרת הש"ץ אומרים וכן נכון לעשות וכו' עי"ש. ובספר מטה אפרים ס' תרכ"ה באלף למטה ס"ק ס"ב כתב: ויש נוהגים שאף שאין נוהגים לומר פיוט בשחרית בברכת ק"ש לפי שחוששים שבאמירת הפיוטים לפעמים יעבור זמן ק"ש וכיון שקודם לק"ש נמנעו מלאומרם מטעם זה, לא חילקו ביניהם לומר אותן שאחר ק"ש ושלא להפסיק באמת ויציב ולהסמיכן לתפילה, אבל בברכת מעריב שלא שייך זה אומרים אותם וסומכים על הרבה פוסקים גדולים ראשונים ואחרונים שדעתם שמצוה לאומרם, ונכון לכל כפי שהם חרוזים קצרים וכמו שירה חדשה, ונביגון יפה הוא נותן עוז ותעצומות לעם להתעוררות שמחה, ולשוור בהדרת קודש בחורים וישישים בנועם מעמימים, ויש בזה הכשר חובת מצוה שמחת יום טוב. ע"כ ואפשר משום ב' הטעמים האלו, א' שלא להפסיק בברכת ק"ש שחמור יותר, והטעם הב' שלא לאחר זמן ק"ש כתב הרמ"א בס' ס"ח לענין ק"ש "המיקל ואינו אומרם לא

הרב אליהו נטס

נונל "אהבת שלום" י-ם

הפסיד" משא"כ בס' ק"ב לענין תפילה כתב "וכן נוהגים בכל מקום לאומרם" ותו לא מיד. ומנהג הגר"א במעשה רב ס' קס"ב: ביום טוב אין אומרים "מערבית" כלל. ובס' קס"ג: קרוב"ץ של רגלים אומרים אחר הלל קודם אין כמור, ואומרים בנגון, וא"א ובכן לך תעלה קדושה. ומוסף יום ראשון של פסח ושל ש"ע, ושחרית ומוסף של ר"ה ויום כיפורים אומרים תוך התפלה. הרי לן שרק יוצרות של טל וגשם אמר תוך התפלה. וכענין זה כתוב בדינים ונהגות לחזו"ל פרק י"ז סעי' ל"ח תפילות טל וגשם דלא אומר הש"ץ תוך חזרת התפילה. ומנהג ירושלים כתב בספר עיר הקודש והמקדש (להגר"מ טוקצינסקי) ח"ג פרק כ"ה סעי' י"א: באר"י אומרים האשכנזים רק היוצרות של חמשה השבתות האלו: פרשת שקלים, פ' אזור, פ' פרה, פ' החדש, ושבת הגדול, הפרושים אומרים היוצרות הללו לא בחזרת הש"ץ אלא לאחר ק"ת דשחרית, ושל מוסף א"א כלל, והחסידים אומרים היוצרות הללו בחזרת הש"ץ, ואומרים גם של מוסף, אבל כל היוצרות של שאר שבתות השנה בין פסח לשבועות, ואהבה, ומאורה, ודחנוכה, ודחנמן, ושבת שובה, ושל ברית מילה. ועוד, א"א כלל, והאשכנזים הפרושים א"א אפי' הקרוב"ץ דפורים (ורק שושנת יעקב ואשר הניא) והחסידים כן אומרים הקרוב"ץ בפורים, והספרדים א"א כלל שום יוצרות גם לא של חמשת השבתות הנז"ל ואפי' ברה"י ויוכ"פ א"א פיוטים בתוך התפלה כי אם אחר ק"ת דשחרית אומרים פיוטים המיוחדים שלהם. ודעת המהר"ל מפראג הובא בסידור מהר"ל בהקדמה לפיוטים: דעת רבינו שאין להוסיף כלל שירות ותשבחות לאחר התפלה וכו' ולפיכך הפייטנים הראשונים שקבעו הפייט תוך התפלה ולא לאחר התפלה וכו' עי"יש באריכות גדולה. ובתשובת הר צבי ח"א אורח חיים סי' נ"ה בעניין שלא לומר תפילת טל בחזרת הש"ץ כתב בסוף דבריו: הרי רוב מנין רוב בנין של ירושלים נהגו שלא לומר פיוטים בתוך התפלה חוץ מרה"י ויוהכ"פ ומנהג זה נתסד מתחילת ישוב האשכנזי בירושלים ע"י גדולי תלמידי הגר"א ז"ל, וגם בביה"כ ישורון הרי כבר החזיקו במנהג זה כמה שנים ואין לשנותו, ואם יאמרו תפלה זו קודם תפלת מוסף הרי הכל מודים שזהו שביל הזהב שאין בו שום דופי, אבל לאומרה בתוך התפלה הרי יש גדולי עולם שחוששים בזה ולמה יניחו את הודאי להכנס בספק על לא דבר וכו' עי"יש.

ובספר הלכות הגר"א ומנהגיו בס' ק"ד כתב: במעשה רב, ומנהגנו לומר פיוטים אחר חזרת הש"ץ חוץ מרה"י ויה"כ שאמרו באמצע שמונה עשרה, והקדוש הארזי"ל התפלל אצל האשכנזים בימים נוראים שרצה לומר פיוטים שסודם רם מאד, ולדבריו אין בזה משום הפסק, אבל בישיבות לא נהגו לומר פיוטים, אפי' בראש השנה ויה"כ, רק מעטים מאד, ובעיקר רק כשפותחים הארון, ולא נתבאר על איהז שמנו שינו ומבטלין פיוטים שתקנום ראשונים שהיו מלאכי עליון וצ"ב. אמנם נראה דמאחר שאין מבינים מה שאומרים חסר בעצם התפלה ותחנה, וכן מבואר בש"ע הגר"ז ר"ס קפ"ה שלא רק בשומע אלא אפילו באומר ולא מבין מה שאומר כלל שאינו מבין התיבות אין בזה מצוה עי"ש, והכי נמי בפיוטים רוב התיבות לא ידוע לנו תרגום המילים וכשאינו מבין אין בזה מצוה, ומה גם שלפעמים אומרים התיבות בשיבוש ועלולים לקצץ בנטיעות ח"ו ורק בפיוטים בפתיחת הארון שמובנים יותר נהגו לאומרם ככוונה וא"ש וכל הלבבות דורשים ה'.

ביני עמודי

א. בענין דעת מרן שמצוות צריכות כוונה גם במצוות דרבנן

כתב מרן ז"ל בשלחן ערוך אור"ח (סימן ס ס"ד): "יש אומרים שאין מצוות צריכות כוונה, ויש אומרים שצריכות כוונה לצאת בעשיית אותה מצוה, וכן הלכה".

ובמשנה ברורה שם (אות י') כתב: "כתב המגן אברהם בשם הרדב"ז דזה דוקא במצוה דאורייתא אבל במצוה דרבנן אין צריך כוונה וכו' אך מכמה מקומות בשלחן ערוך משמע שהוא חולק על זה, וכן מביאור הגר"א (סימן תפ"ט) משמע גם כן שאין לחלק בין מצוה דאורייתא למצוה דרבנן".

ועושני יצא לאור ספר משנה ברורה עם הגהות אבן ישראל מהגאון הגדול מהר"י פישר זצ"ל, ושם בהגהותיו (אות ג') על דברי המשנה ברורה "שמכמה מקומות בשלחן ערוך משמע דחולק על הרדב"ז", כתב בזו הלשון: "לא כתב היכן הם המקומות, אבל לקמן (סימן קמ"ו ס"ב) כתב מרן המחבר וכל זה אינו ענין לפרשת זכור ופרשת פרה שהם בעשרה מדאורייתא שצריך לכון ולשומען מפי הקורא ע"ש. הרי מבואר להדיא כדברי המגן אברהם שדוקא בדאורייתא צריך כוונה לצאת".

ובעיותי תמה אני על עצמי, שהרי זו לשון המשנה ברורה שם בביאור הלכה: "ענין משנה ברורה במה שכתב וכן מביאור הגר"א וכו' עיין בביאור הגר"א שם (סימן תפ"ט סעיף ד') שדוחק את עצמו להעמיד דברי השלחן ערוך אליבא דמאן דאמר מצוות אין צריך כוונה ע"ש, ובאמת הרי השלחן ערוך עצמו פוסק (כאן סימן ס ס"ד) דמצוות צריכות כוונה, ואם כן יותר טוב היה לו [לגר"א] לתרץ משום ספירת העומר דרבנן וכמו שותריץ האליה רבה (שם סימן תפ"ט), אלא ודאי דסבירא ליה לשלחן ערוך שאין לחלק בזה". ועיין משנה ברורה (סימן תפ"ט אות כ"ב), ושער הציון שם (אות כ"ו), ובאילו הלכה שם (ד"ה שאם, ודוק.

הרי שרבינו המשנה ברורה ז"ל עצמו **כאן באותו מקום** מגלה לנו מקום אחד שמרן השלחן ערוך ז"ל סובר שמצוות צריכות כוונה גם בדרבנן.

ותו עיין בשלחן ערוך אור"ח (ס"ס ר"ג ס"ב) שכתב מרן ז"ל: "אין יוצא ידי חובתו בשמיעת הברכה אם כן נתכוין להוציא ידי חובה".

ומבואר בבית יוסף שם שמה שכתב ונתכוין לצאת בה ידי חובתו היינו משום שמצוות צריכות כוונה והובא בבאר הגולה שם (אות ט').

הרי שגם בברכות דרבנן [אכמפורש בשלחן ערוך סימן ר"ג שם שמדבר בברכות דרבנן] צריך כוונה, הרי שמרן ז"ל סובר דגם בדרבנן צריך כוונה.

ועיין משנה ברורה שם (אות י"ח) שכתב: "מדסתם השלחן ערוך משמע דאכל ברכות קאי ואפילו ברכות דרבנן בעינן דוקא שיכון לצאת ידי המצוה, וכן משמע בסימן ר"ט ס"ה, ועיין משנה ברורה (ס"ק י"ד) ובאילו הלכה שם, ובסימן רע"ג (כצ"ל ס"ו ביאור הלכה ד"ה כגון" עכ"ל.

וזה לשונו בביאור הלכה שם: "עיקר דינא דהמגן אברהם [דמצוות דרבנן אין צריך כוונה] מוכח בשלחן ערוך (סימן ר"ג ס"ג) דלא סבירא ליה לשלחן ערוך לחלק בזה [בין דאורייתא לדרבנן], וגם במגן גבורים (סימן ס) מפסקפס מאד כדברי המגן אברהם, וכן מהגר"א מוכח דלא סבירא ליה כן". הרי שדברי רבינו המשנה ברורה עשירים במקומות אחרים ושם גילה שמדברי מרן ז"ל בסימן ר"ג ור"ט מתבאר דאינו סובר כמגן אברהם, ועיין היטב בית יוסף יו"ד (סימן י"ט).

ומצאתי בפרי מגדים (סימן תפ"ט אש"א אות ח) שכתב: "עיי אליה רבה (אות י"ב) דבדרבנן מצוות אין צריכות כוונה, ועיין מגן אברהם (סימן ס אות ג'), וספירת העומר דרבנן עיין פרי חדש, ועיין שלחן ערוך (סימן תע"ה) דמשמעי דלות ליה לבית יוסף חילוק בין דרבנן לדבר תורה" עכ"ל, ומפורש כדברי המשנה ברורה ז"ל, והביא מקום נוסף מדברי השלחן ערוך שדעת מרן ז"ל שמצוות צריכות כוונה לא שנת מצוות מן התורה לא שנת מצוות דרבנן, ועיין במשנה ברורה שם (סימן תע"ה ס"ד) ובאיור הלכה (ד"ה לא יצא) ודוק.

וזה לשון מרן ז"ל בשלחן ערוך אור"ח (סימן תר"צ ס"ג): "היה כותבה [למגילת אסתר] שקורא פסוק במגילה שהוא מעתיק ממנה וכותבה, אם כיון לכו לצאת ידי חובה יצא".

ועוד שם (סעיף י"ד) כתב: "הקורא את המגילה צריך שיכוין להוציא השומע, וצריך שיכוין השומע לצאת", עיין לא יצא).

ופשט לשון מרן ז"ל מורה שמקרא מגילה שהוא דרבנן צריך כוונה, ואילו לטעמיה דסבירא ליה למרן ז"ל דמצוות צריכות כוונה לא שנת דאורייתא לא שנת דרבנן בעי כוונה וכדפסק בשלחנו הטהור (סימן ר"ג וסימן ר"ט) וכנ"ל.

ועיינתו במשנה ברורה שם (אות מ"ג) וראיתי שכתב: "אם כיון לכו לצאת ידי חובה יצא, [השלחן ערוך] סתם בזה כפוסקים דסבירא להו מצוות צריכות כוונה לצאת ידי מצוה", ושם בשער הציון (אות מ"א) כתב: "בפתיחי עולם הביא בשם ישועות יעקב דדוקא בקריאה דיממא שהיא מדברי קבלה וכדברי תורה דמאי אבל בקריאה דלילה שהיא מדרבנן אין הכוונה לעיכובא ע"ש, ולפי מה שהכרענו במשנה ברורה (סימן ס אות י') אין לחלק בזה" עכ"ל, וכן עיקר וכנ"ל.

והראיה שהביא הגאון הנ"ל ז"ל מדברי מרן ז"ל בשלחן ערוך (סימן קמ"ו) שכתב: "וכל זה אינו ענין לפרשת זכור ופרשת פרה שהם בעשרה מדאורייתא שצריך לכון ולשומען מפי הקורא ", בעינתי עם שאיני כדאי כלל לא הבינתי אין מוכח משם דרק בדאורייתא בעינן כוונה, ולא דרבנן, כי מרן ז"ל רק נקט האמת שהואיל ופרשיות זכור ופרה דאורייתא לכך צריך לכון, אבל לא בא לשלול דרבנן, וכדמוכח להדיא בדבריו בשלחן ערוך (סימן ר"ג וסימן ר"ט) וכמשנתו בס"ד.

ובפרט שלענ"ד מה שכתב מרן ז"ל "שיכוין" אינו מדין מצוות צריכות כוונה אלא שישים לב לקריאה וישמענה, והלכה זו היא גם למאן דאמר מצוות אינן צריכות כוונה, דענין מצוות צריכות כוונה הוא שמכוין לקיים מצוות בורא ית"ש שציהו שיעשה מצוה זו ומתכוין במעשה המצוה שעושה שיצא ידי חובת המצוה, וזה לשון הגאון ישועות יעקב (סימן ח אות ח): "אנן קיימא לן מצוות צריכות כוונה, דהיינו שיכוין בעת עשיית המצוה שעושה כן לקיים מצוות השי"ת", ובמשנה ברורה (סימן ס אות ז) כתב: "יש שתי כוונות למצוה, אחת כוונת הלב למצוה עצמה, והשניה כוונה לצאת בה דהיינו שיתכוין לקיים בזה כאשר צוה ה' וכמו שכתב הל"ח (סימן ח) ע"ש".

וכבר נפתח דבר זה לרבותינו הראשונים כמלאכים ז"ל, וכדכתב זאת הרשב"א ז"ל בתשובותיו ח"א (סימן דש"ט) ובחידושיו לברכות (ר"ג ב'), וכן כתב הרב המאירי ז"ל בהקדמת חיבורו בית הבחירה (דף י"א) ע"ש, ועיין בליקוטי ר"צ גיאת לברכות (דף י"ג), ובספר האשכול הלכות קריאת שמע (סימן ו דף י'), ולרא"ה מנולין ז"ל בספר ארחות חיים (והלכות תפילה סימן ל"ז), ולרשב"ץ ז"ל בחידושיו לברכות (ר"ג ב') ע"ש, ועיין מה שכתבו בזה הגאון רבי יצחק אברבנאל ז"ל בביאורו לספר הושע (י"ד י'), ומרמז ורבנא מופת הדור והדור יצוק"ל בספר חזון איש אור"ח (סימן כ"ט אות י"א), ועיין בחיבורי יחי יוסף (סימן ז אות ב), ובחיבורי יגדיל תורה ח"א (ס"ס כ"ה), ובחיבורי דרופתקי דאורייתא ח"ג (סימן י"ט דף ע"ג, ובחיבורי זכרון משה ח"א (סימן ח), ונתבאר בארוכה במקומו בס"ד,

דברי רבינו הכהן הגדול החפץ חיים זצ"ל אמת ועדק כמנהגו הטוב זיע"א, ומשנה ברורה והלכה ברורה במקום אחד.

ובספר החשוב "לוח דבר בעתו" (ליום כ"א תשרי הושענא רבה) הובאה שם הערת חכם אחד שכתב:

בענין מצוות צריכות כוונה

"רצוי לסיים אמירת התהלים [כליל הושענא רבה] לפני עלות השחר, כי אם יקראו מזמורי ההלל אחר עלות השחר, הרי קיימא לן דמצוות דרבנן אינן צריכות כוונה, ואין יברך אחר כך על ההלל" עכ"ל.

ולהאמור אין בזה שום חשש, דאנן לא קיימא לן דמצוות דרבנן אינן צריכות כוונה, אלא קיימא לן מצוות דרבנן צריכות כוונה, כנ"ל, ועיין בספר נימוקי אור"ח (סימן ס), ולפיכך לשון זה דקיימא לן מצוות דרבנן אינן צריכות כוונה - אינו נכון, וממילא אין שום חשש, והנח להם לישראל.

עוד דע דכתב במשנה ברורה (סימן תרצ"ה אות ט"ו): "אומר על הנסים בברכת המזון, ואם שכח לומר על הנסים יש אומרים דמחזירים אותו, ויש אומרים דאין מחזירין אותו, וספק ברכות להלך, ודוקא בסעודה ראשונה שאוכל בו ביום, אבל בסעודה שניה שאוכל אחר המנחה שקורין "סעודת פורים" וכבר אכל סעודה אחת ביום, שוב אין מחזירין אותו לכולי עלמא, אלא כשמוגיע להרחמן יאמר הרחמן הוא יעשה לנו נסים וכו'" ע"ש.

ולכאורה יש לעיין, שהרי רבים שאוכלים ארוחת בוקר בפורים אינם מתכוונים כלל לצאת בזה ידי חובה של סעודת פורים, כיון שדעתם היא על הסעודה של כל בני המשפחה שנעשית בדרך כלל אחר חצות, ואחר דאנן קיימא לן דאף מצוות דרבנן צריכות כוונה, וכן הכרעת מרן ז"ל וכנ"ל, אם כן חזר הדין שאם לא אמר על הנסים בסעודה זו נכנס בסלע המחלוקת אם חוזר או לא וצ"ע, ועיין היטב במשנה ברורה (סימן תע"ה סוף אות ל"ד) ושער הציון שם (אות ל"ד), וכתבתי עוד בזה בחידושי הלכות פורים בס"ד.

ועוד בעניין מצוות צריכות כוונה בדרבנן - עיין בחיבורי זכרון משה ח"א (ס"ס ח, וסימן י"ד), ועיין בחיבורי יגדיל תורה (סימן כ"ח) ונתבאר עוד במקומו היטב בס"ד.

ב. בענין מצוות צריכות כוונה

כתב מרן בשלחן ערוך אורח חיים (סימן ס סעיף ד): "יש אומרים שאין מצוות צריכות כוונה ויש אומרים שצריכות כוונה לצאת בעשיית אותה מצוה, וכן הלכה".

והנה הסכמת רוב ככל רבותינו האחרונים ז"ל דכל שמרן ז"ל כותב יש אומרים ויש אומרים הלכה כיש אומרים בתרא, וכמו שכתב החיד"א ז"ל בברכי יוסף (אורח סימן כ"ח אות ו' וסימן רע"ג אות ח), ובמחזיק ברכה יו"ד (סימן י"ב אות א'), ועוד, וכן כתב הגאון מהר"י"ל אלגאזי ז"ל בשו"ת שמחת יום טוב (סימן ט"ז דס"ב ע"א) ע"ש, ועיין בזה בארוכה ביד מלאכי (כללי השרע' אות י"ג), ובאזן אהרן (מערכת י"א אות ט"ו), ובארץ חיים בכללים בראש הספר (כלל כ"א), ובשדי חמד כללי הפוסקים (סימן י"ג אות י"ד), ולגאון יש"א ברכה ז"ל בשו"ת יש"א איש יו"ד (סימן י' ד"ז ע"ג), ושו"ת פני יצחק ח"ג (ס"ס ד' ד"ז ע"ג וי"ד), ושו"ת תעלומות לב סוף ח"ג (בקונטרס הכללים), ושו"ת רב פעלים ח"ב (ח"מ סימן ג), ולמו"ז הגד"ל בכף החיים (סימן י"א אות ז) ועוד.

וכבר הארכתי בזה בארוכה בחיבורי די סופר ח"ב (סימן ה הערה א דף כ"ה) וכן בחיבורי ברכת יעקב (דף קל"ו ודף רט"ו) ע"ש, ועיין עוד בחיבורי די סופר ח"א (ד"ח ע"ב), ובחיבורי כנסת יעקב (דף צ"ג), ובחיבורי יחי יוסף (דף ב'), ובחיבורי נר הורה (דף קכ"ד), ובחיבורי ברכי נפשי ח"א (דף כ"ד), ושם ח"ב (דף מ), ובחיבורי וזאת הלידה (דף ס"ח), ובחיבורי שם בצלאל (דף ר"ב), ודף ר"ג ודף ר"ח, ובחיבורי זכרון משה ח"א (סימן ב') ועוד יתיבאר בס"ד.

ולהאמור יש להבין מדוע הוזקק והוצרך מרן ז"ל לסיים ולכתוב **וכן הלכה**, ותיפוק ליה מרא דקיימא לן כיש אומרים בתרא ובהא מגי ולכתוב וכן הלכה למה לו, וזה לשון הגאון מהרש"א אלפנדי דר"א ז"ל בשו"ת הסבא קדושא ח"ג וראיתי שם (ח"מ סימן ל"ד דרע"ז ע"ב) שכה כתב: "וכבר ידוע הסכמת הפוסקים דדעת מרן ז"ל כיש אומרים בתרא, והכי דיני דייני ועבדי עובדא, ואפילו להוציא ממון", ובספר שדי חמד אספת דינים (מערכת גט סימן ב' אות א ד"ה וף) כתב דהסכמת רובא דרובא מהפוסקים שדעת מרן ז"ל איש כיש אומרים בתרא ע"ש.

ויש לומר דמרן ז"ל בא לאפוקי מקברת קצת אחרונים ז"ל דהא דקיימא לן דמצוות צריכות הוא אינו מדין "דאדא" אלא מדין "אסק" לחומרא, ושם שדדד הפרי מגדים (פתירה להלכות ברכת השחר) עיין שם, ועוד לו שם (סימן תקפ"ט אש"א אות ה וסימן תרצ"א אש"א אות י"ב, ואת כ"ו וסימן תרצ"ב אש"א אות ה) ע"ש.

ומשנה הכי כתב מרן ז"ל ד"כן הלכה" לאורי דהוא מדין ודאי וכמו שכתב בספר אליה רבה (סימן ר"ג) ע"ש, וכן כתב הפרי מגדים עצמו (סימן ח אש"א אות ט) וכן כתב הגאון המובהק רבי דוד זילבערשטיין ז"ל בספרו שבילי דוד אור"ח (כללי ברכות דף ה' שיש ע"ג) שדעת מרן ז"ל השלחן ערוך לפסוק דמצוות צריכות כוונה מדין ודאי הוא ע"ש ועוד, ובס"ד הארכתי במקומו שכן עיקר ועיין בחיבורי די סופר ח"ב (דף ק"י) ובחיבורי זכות יצחק ח"ב (סימן ט"ז), ועדף לכאן.

אי נמי יש לומר דהא דקיימא לן דכשכותב מרן ז"ל יש אומרים ויש אומרים הלכה כיש אומרים בתרא, במה דברים אומרים כשהמחלוקת שקולה, שגם היש אומרים קמא, וגם היש אומרים בתראה, הם מערכה מול מערכה ושקולים הם, אזי אמרין קיימא לן כיש אומרים בתרא, אבל **כל שרוב הפוסקים** איש כיש אומרים קמא, בטל ונעקר הכלל שהלכה כיש אומרים בתרא, ונקטינן כיש אומרים קמא וכך דעת מרן ז"ל.

ומנא תימרא, שכן מצאתי בס"ד שכתבו רבים רבים מגדולי רבותינו בני ספרד נ"ע המובהקים בהוראה ובמסורת הפסק, הגאון רבי יצחק אבולעפיה ז"ל בשו"ת פני יצחק ח"ה (השמטות י"ט סימן י דקעי"ב ע"ב) ע"ש, והגאון מהר"ח ז"ל בספר שמחת כהן ח"א (ח"מ סימן כ"ח דף י"ב) הביא שכן כתב בערך השלחן ח"מ (סימן ע"ב אות מ"ב) דמרן ז"ל שם דעתו כיש אומרים קמא כיון דרוב הפוסקים כך סוברים ע"ש, וכן כתב בארוכה הגאון מהרמ"ז ז"ל בשו"ת ויאמר משה ח"מ (ס"ס ג דכ"ד ע"א) ושכן סבירא ליה למרן ז"ל ע"ש.

והגאון מהרמ"ך ז"ל בשו"ת שואל ונשאל ח"ב (אור"ח סימן כ"ט ד"ה ועוד בלא"ה) כתב: "הנה השדי חמד כתב דהגם דקיימא לן סתם ואחר כך מחלוקת הלכה כסתם, מכל מקום אם החולקים רבים, לא נאמר כלל זה הדלכה כסתם, אלא הלכה כיש אומרים ע"ש, וידוע הוא דכלל זה דסתם ויש אומרים הלכה כסתם, הוא מוסכם יותר מהכלל דיש אומרים ויש אומרים הלכה כיש אומרים בתרא, ואם כן היכן דרבים סוברים כיש אומרים קמא גם כן לא נאמר כלל זה דיש אומרים ויש אומרים הלכה כיש אומרים בתרא, דקל וחומר ממה שהביא בשדי חמד" וכנ"ל.

והנה לפי מה שלימדנו להועיל הגאון מהרמ"ך ז"ל דאף דקיימא לן דסתם ויש הלכה כסתם, מכל מקום כל שרוב הפוסקים סוברים כיש אומרים כך הלכה וכך דעת מרן ז"ל, ומינה בקל וחומר לכלל כיש אומרים ויש אומרים הלכה כיש אומרים בתרא, דאם רוב הפוסקים כסברת היש אומרים קמא כך הלכה וכך דעת מרן ז"ל ובטל הכלל הדלכה כיש אומרים בתרא, וכנ"ל, וכדבריו ראיתי שכתב הגאון המובהק רבי יצחק אבולעפיה ז"ל בספרו לב נשבר (דמרי ע"ב) שהכלל דסתם ויש אומרים הלכה כסתם, עדיף על הכל דיש אומרים ויש אומרים הלכה כיש בתרא, ע"ש.

וזה לשון הגאון רבי אליהו ז"ל בספרו שו"ת תעלומות לב ח"ג (קונטרס הכללים דקרי"א רע"ג וסע"ג):

"דרכו של מרן ז"ל לכתוב הסברה העיקרית בסתם ועליה אנו סומכים, זולת אם אנו רואים מדבריו שבבית יוסף שדעתו מבוארת כסברת היש אומרים שהביא בשלחן ערוך, או שהסברה ההיא היא סברת שני עמודי ההוראה, או **סברת רוב הפוסקים** וכי אז נקטינן כאותה סברה אף שכתבה ביש

הגאון רבי יעקב חיים סופר שליט"א ראש ישיבת "כף החיים"

אומרים, והכי דייקי דברי הרב בני יעקב (דריד ע"ג) עש"ב, ועוד עיין לו בדבריו שם (דק"ח ע"ב אות א) ע"ש.

וכדברי הגאון תעלומות לב ז"ל שהבאתי לעיל דסתם ויש אומרים קיימא לן כסתם, היינו דוקא כשסברת היש אומרים אינה סברת רוב הפוסקים, אבל כל כסברת היש אומרים היא דעת רוב הפוסקים נעקר הכלל הדלכה כסתם ופוסקים להלכה כיש אומרים, הנה מצאתי לו בחברים רבים שכתבו כן עין יד מלאכי כללי השלחן ערוך (סוף אות י"ז) אליבא דרבינו הב"ח ז"ל (סימן ס"ח), וכן כתב בשדי חמד כללי הפוסקים (סימן י"ג אות י') משם הגאון נחמד למראה ח"א (דק"פ ע"ב), ומו גיסו הגאון פתח הדביר ח"א (דקל"א ע"א) ע"ש, וכן כתב במאמר מרדכי (סימן ס"ח אות ג) ע"ש.

ואני מוסיף שכן מצאתי שכתבו גם גאון עוזינו רבי יוסף רפאל חזן ז"ל בספר חקרי כל ח"מ (ח"א סימן כ"ט ד"ה והנה, דף ל"ג), ועיין לו בספרו חקרי לב אור"ח (סימן כ"ד ד"ה ואנכי דפ"ח ע"א), והגאון החר"ף ז"ל אב"ד חברון בשו"ת שערי רחמים ח"א (סימן ה' ד"ו ע"ד) ע"ש, וכן נקט ראש הרבנים דתנשם הוא הגאון המובהק הרמ"ה ז"ל בשו"ת גדולת מרדכי ח"מ (סימן י' דף שע"ג) ע"ש, [ועיין בזה בחיבורי ברכת יעקב (דף קמ"ב דף קמ"ח), ובחיבורי וזאת הלידה ח"א (דף כ"א) ע"ש, ועיין גם בחיבורי כנסת יעקב (דף קר"ט) ואכמ"ל].

והנה ידוע שדעת רוב הפוסק דמצוות אינן צריכות כוונה, והארכתי בזה בקונטרס מיוחד להראות כן, אחד לאחד למצוא חשבון בס"ד, וכן כתב רבינו המאירי ז"ל בחיבור התשובה (דף רפ"ב), שדעת רוב הפוסקים שמצוות אינן צריכות כוונה, וכן כתבו להדיא בשו"ת דרב"ז (סימן אלף צ"ד), ובשו"ת שאגת אריה (סימן כ"ו ד"ה ולפי זה), ובישועות יעקב (סימן ס דט"ל סע"ב), ובשו"ת קול אריה ח"מ (סימן קיט), וכן כתב הגאון מוסלכ ז"ל בספרו ערוגות הבושם על יורה דעה (סימן י"ט אות ג ד"ה והנה) ע"ש, וגם הגאון המובהק רבי אברהם הכהן יצחקי ז"ל בספרו שלחנו של אברהם (אורח סימן ס) כתב דדעת רוב הפוסקים דמצוות אינן צריכות כוונה, וכן הוא בשו"ת ערוגות הבושם סימן ט"ז אות ז(ז) ע"ש. ועיין בחיבורי ברית יעקב (סימן ט"ל) ע"ש.

ולפי זה היינו צריכים לפסוק הלכה כיש אומרים קמא הסוברים שמצוות אינן צריכות כוונה, קא משמע לן מרן ז"ל דאנן הלכה כיש אומרים בתרא, ולכן הוסיף וכתב "וכן הלכה", ועיין לגאון מהרמ"ז ז"ל בשו"ת ויאמר משה ח"מ (ס"ס ג דכ"ד ע"א) ודוק.

וטעמא דמילתא דמרן ז"ל לא פסק כרוב רבותינו הראשונים ז"ל הסוברים מצוות אין צריך כוונה, הוא משום דתלת עמודי ההוראה הר"ף הרמב"ם והראש"ש ז"ל סוברים דהלכה מצוות צריכות כוונה, וכמו שכתב להדיא מרן ז"ל בבית יוסף (סימן תקפ"ט), ושיטת מרן ז"ל דכל כי האי יש לפסוק כעמודי ההוראה אפילו נגד רוב ככל הפוסקים, וכמו שפסק מרן ז"ל בשלחן ערוך (סימן רמ"ו) כר"ף ורמב"ם נגד **שנים עשרה** פוסקים שהביא שם, ועיין לגאון חיד"א בברכי יוסף (שם) ודוק.

ג. בענין הלכה מצוות צריכות כוונה

כתב מרן ז"ל בשלחן ערוך אורח חיים (סימן ס סעיף ד): "יש אומרים שאין מצוות צריכות כוונה ויש אומרים שצריכות כוונה לצאת בעשיית אותה המצוה, וכן הלכה".

ומבואר דמרן ז"ל פסק לדינא שמצוות צריכות כוונה, וכן עוד מתבאר בבית יוסף ובשלחן ערוך (סימן ר"ג ר"ב אות ט') ודוק, ותקפ"ט (סימן תקפ"ט) ועיין במשנה ברורה שם (סימן ס) ובביאור הלכה שם, ומשנה ברורה (סימן ר"ג אות י"ח) ועוד שם (סימן רע"ג סעיף ו' בביאור הלכה ד"ה וכגון) ואכמ"ל.

ורבינו רמ"א ז"ל מדשתק ליה למרן ז"ל שמע מינה שהורה לו וגם הוא סובר כן דמצוות צריכות כוונה, וכידוע, שזה כלל גדול בהוראה כל שרבינו הרמ"א ז"ל שתק למרן ז"ל אמרין נוקטין דהוא ז"ל סובר כמרן ז"ל, וכדכתב הש"ך יו"ד (סימן ק"י אות כ"ו), ושו"ך ח"מ (סימן ס"ו אות י'), ועיין פרי מגדים אור"ח (סימן י"א אש"א אות ג), וסימן י"ב אש"א אות ז, וסימן ע"ט אש"א אות ג, וסימן פ"ז משי"א אות ב, וסימן ק"א אש"א אות א, וסימן מ"ט"א אש"א אות ה, וסימן שכה"א אש"א אות ה), ועוד, ובפרי מגדים יו"ד (סימן מ"ב בשפ"ד), ושם (סימן צ"ט משי"א אות י"ב ד"ה והנה), ובספרו שושנת העמקים (כלל ו דכ"ט סע"ד), ושו"ת נודע ביהודה קמא (ח"מ סימן ד' ד"ה ואף), ושם תנינא הארע"ע סימן ק"י"ג (ס"ס רע"ג), וכן כתבו עוד רבים ושלמנו מגדולי הדורות נ"ע, וכמבואר בס"ד בארוכה בחיבורי בחיבורי שם בצלאל (סימן ל"ח) ע"ש, וגם עיין בחיבורי ברית יעקב (סימן מ' אות ה) ע"ש.

הרי שדעת מרן ורמ"א ז"ל דמצוות צריכות כוונה, ולפיכך נעלם ממני ואיני יודע מדוע רבים מגדולי רבנן בתראי ז"ל כתבו דקיימא לן מצוות **אין** צריכות כוונה, ולכאורה הדבר תמוה שכתבו שלא כפסק רבותינו בעלי השלחן ערוך ז"ל, וכנ"ל.

וננקוט כמה צא וראה שכן כתבו להדיא הגאון רבי זרח אידליץ ז"ל בספרו אור לישירים (דחשה א, דף ז' דף י"א), והגאון מהר"ח ן חביב ז"ל בספר תשובותיו קול גדול (סימן מ"ה), והגאון המנ"יח ז"ל בספרו משנת חכמים (סימן תשט"ז) דמצוות אינן צריכות כוונה.

וגם הגאון רבי עקיבא איגר ז"ל בתשובתו שנדפסה בסוף ספר גליון הש"ס השלם, כתב כן דקיימא לן מצוות אין צריכות כוונה, וכן כתבו והגאון רבי אברהם תאומים ז"ל בשו"ת חסד לאברהם ח"א (סימן י"ז), והגאון מהר"ח ז"ל בספר כתביו ח"א (דף ס"ז), ובשו"ת בנין עולם (סימן י"ח), ובשו"ת עונג יום טוב אור"ח (ס"ס מ), עיין שם שכולם כתבו דקיימא לן מצוות **אינן** צריכות כוונה. והגאון רבי חיים פאלאגי ז"ל בשו"ת חיים ושולם ח"א (סימן ב' ד"ה אכן די"ב ע"ג) כתב דמצוות אין צריכות כוונה, אבל בשאר ספריו לא כתב כן, ולדוגמא עיין בספרו החפץ חיים (סימן ס' אות א) וצ"ע.

ומר בריה הגאון רבי יצחק פאלאגי ז"ל כתב בספרו יפה ללב ח"א (בתקונים שבסוף הספר דקפ"א ע"א) דקיימא לן מצוות אינן צריכות כוונה, וכן כתב הגאון מקודיגלוב ז"ל ה"ד בשו"ת ארץ צבי (סימן כ"ב ד"ה יען דליה ע"ב), וחזר וכתב כן בעוד כמה מקומות בספרו שם, וזולת זה הוא גם לכאורה סותר דברי עצמו שבמילואים בסוף הספר (דקמרי ע"א) כתב דקיימא לן מצוות צריכות כוונה ע"ש.

וגם בספר ראשי בשמים הנקרא שדי חמד חדש (דף ח), ובספר פסקי תשובה ח"א (סימן כ"ה) וח"ג (סימן ס"ה ד"ט ע"א) כתבו דקיימא לן **מצוות אינן** צריכות כוונה ע"ש, ותימה על שכתבו כן והוא דלא כפסק רבותינו מרן ורמ"א השלחן ערוך וכנ"ל.

וראיתי לגאון יעב"ץ ז"ל בספרו מור וקציעה (סימן כ' ד"ט סע"ב), ובספרו לחם שמים ברכות (פ"ב סוף מ"א ד"ד רע"א), ובגהותיו לנזיר (כ"ג א'), שכתב דקיימא לן מצוות אין צריכות כוונה, וצ"ב כנ"ל.

ומלבד זאת ראיתי שלכאורה הגאון יעב"ץ ז"ל סותר דברי עצמו כי בספרו מור וקציעה (סימן תע"ה ד"ה א' היכי), ועוד לו שם (סימן תפ"ט ד"א ע"ב) כתב הגאון יעב"ץ ז"ל דקיימא לן מצוות צריכות כוונה, וצ"ע בתרת.

ותו סתירה אחרת מצאתי לו לכאורה, שבספרו שו"ת שאילת יעבץ ח"א (סימן כ"ו) ועוד לו שם ח"ב (סימן צ"ז) כתב **העיד שדעת רוב הפוסקים** שמצוות צריכות כוונה, ואילו בהשלמותיו לספרו מור וקציעה סימן תקפ"ט, הנדפסים מתכת ידו בקובץ התורני היקר "כרם שלמה" דבאבוב (גליון דף י"ז י"ח) כתב הגאון יעב"ץ ז"ל והעיד אפסאק משם **רוב הפוסקים** סוברים מצוות אינן צריכות כוונה, ועיין בחיבורי עטרת משה (קונטרס ותתפלל הנה) שכתבנו דשכיחי סתירות במשנת הגאון יעב"ץ ז"ל עיין שם ועדף לכאן, ובמקום אחר הארכנו בפרסות על כל דברות הגאון יעב"ץ ז"ל בזה, ובכירור משנת רבותינו הפוסקים נ"ע, ועוד חזון למועד בעה"י.

ברכת הטוב

מקרב לב נשגר ברכת הטוב קמיה

מודנו ראש הישיבה שליט"א

ולכל המסייעים בעדו בהחזקת הכוללים ברוח ובגשם

על המשך פעולתם ביזכוי הרבים

בפתיחת סניפים חדשים

ב"אלעד" וב"תל ציון"

כה יתן ה' וכה יוסיף, שיזכו להמשיך ולהרבות פעלים לתורה

מתוך בריות גופא ונהורא מעליא

בברכת התורה - מערכת "אליבא דהלכתא"

ישמח לב מבקשי ה'